

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN'I KERİM'DE KÂBE

Hazırlayan
Süleyman DİNÇER

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman PAK

TOKAT – 2019

KUR'ÂN'I KERİM'DE KÂBE

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 12 / 4 / 2019

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Doc. Dr. Recep Arhan Özal

Üye : Dr. Öğr. Ü. Süleyman Paik

Üye : Dr. Öğr. Ü. Emre Bayram

Üye :

Üye :

İmzası

.....

.....

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 12 / 04 / 2019 tarih ve 24-91 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İlhan EROĞLU
Enstitü Müdürü: Enstitü Müdürü ...

T.C.
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Süleyman PAK danışmanlığında hazırlamış olduğum “Kur’ân’ı Kerîm’de Kâbe” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

17 /04 /2019

Süleyman DİNÇER

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmada İslam âleminin en önemli şiarı olan, yeryüzünde Allah'ın evi (Beytullah) diye ifade edilen Kâbe'nin bina olarak ilk yapılışından günümüze gelişim evrelerini Kur'ân-ı Kerîm'den ayetler ışığında İslam öncesi ve sonrasında ne tür fonksiyonlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Kâbe'nin tarihinin ilk beşer olan Hz. Âdem'e hatta onun öncesinde meleklerin inşasına uzanan bir geçmişe dayandığı rivayetler arasındadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ise Kâbe'nin Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil tarafından yükseltilerek inşa edildiği anlatılmaktadır. Bu da Kâbe'nin onlardan önce bir geçmişe sahip olduğuna delil olarak gösterilmektedir.

Kur'ân'ı Kerîm'e göre İslam öncesinde Kâbe'de bazı ibadetler yapılmıştır. Ancak zamanla ibadetlerin özüne, ruhuna yakışmayan şirke varan davranışlar vuku bulmaya başladığından Allah (c.c.) tarafından bu olumsuz faaliyetler nehy edilmiştir. İslam sonrasında ise Kâbe, özellikle kible olarak tayin edilmesi ile birlikte ibadetlerin kendisi ölçü alınarak yapıldığı bir mekan olmuştur.

Öncelikle tez çalışmamda, planlama aşamasında, çalışma süreci içerisindeki araştırmalarım, kaynak ve yöntemlerde bana her türlü destek ve önerilerini veren, saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. üyesi Süleyman PAK hocama, ders dönemlerinde bilgileri ile ufukumuzu açan hocalarımız, Dr. Öğr. üyesi Enver BAYRAM'a, Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK'e, Dr. Öğr. üyesi Mehmet AYAS'a, ve her an yanımda olan aileme sonsuz teşekkürler ediyorum.

ÖZET

Kâbe, kelime olarak “ka’b” kökünden gelen özel bir isimdir. Ka’b ise dört köşeli veya küp şeklinde olmak, dört köşe ev, yüksek olmak, tomurcuklanmak anlamlarına gelmektedir. Kâbe’ye bu ismin verilme nedenin dörtgen biçiminde, tümsek, ortada ve yüksek olması gösterilmektedir. Kutsal mekân Kâbe’nin başlangıcı ilk insan olan Hz. Âdem’e hatta öncesinde Meleklerin tavaf etmesine uzanan tarihi sürece dayanmaktadır. Peygamberlerinde inşa faaliyetlerinde bulunduğu anlatılmaktadır. Kâbe’nin çeşitli inşa faaliyetlerinin olduğu, Kur’ân’da ise Hz. İbrâhim ile yeniden inşa edildiği aktarılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre Kâbe’nin İslam öncesinde insanlar tarafından kutsal sayıldığı ve orada hac, kurban vb. ibadetlerin yapıldığı, ancak zamanla bu ibadetlerde asıl gayesinden kopularak şirke kadar gidildiği aktarılmaktadır. Hatta ekonominin merkezi sayılması ile, mevsimlerin ekonomiye olumsuz tesir etmemesi için Allah’ın aylarının yerini bile değiştirmeye kalktıkları bilgisine yer verilmektedir.

Kur’ân’a göre İslam ile beraber Kâbe, özellikle kible olarak tayin edilmiştir. Milyonlarca müslümanın bir araya geldiği, yapılan ibadetlerin ana merkezi olarak ölçü alınan Kâbe, İslam’ın en önemli şîârı mübarek bir mekan vasfına sahip olmuştur. Bu özelliği kıyamete kadar da kendisinde hâsıl olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Kâbe, Kible, İslâm, Tavaf

ABSTRACT

Kaaba is proper noun coming from the root of ka'b. Ka'b means tetragon or being cube-form, square house, being high and budding. It is shown that the reason of calling this name is being quadrangler, gibbous, medial and high. The beginning of sacred space ,Kaaba, is dated the age of first human ,prophet Adem ,even before him, and the historical process of being traced that the angels circumambulated the kaaba .It is explained that the prophets engaged in activities of construction on Kaaba and there were various activities of the construction.In the Koran,it is explained that Kaaba is reconstructed by prophet Ibrahim.

Accordin to Koran, Kaaba was accepted as a sacred place before Islam. People worshiped such as fasting, hajj ect. but they shirked by deviating from their avey in process of time. Moreover, it is told that people tried to change the sequence of months, because season didn't affect to economy negatively.

According to Koran, Kaaba was determined as kiblah with Islam, Kaaba where millions of people come centre of worships. Had the qualification of a sacred place in Islam.This qualification is going to be same until the doomsday.

Key words: Koran, Kaaba, Kiblah, Islam, Circumambulation

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	İ
Önsöz.....	İİ
Özet.....	İİİ
Abstract.....	İV
İçindekiler.....	V
Kısaltmalar	İX
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂBE ETİMOLOJİSİ VE EPİSTEMOLOJİSİ

1. 1 - KÂBE’NİN ETİMOLOJİSİ.....	5
1.1.1 Kutsal.....	6
1.1.2 Kur’ân’da Kutsal’ın Kapsamı.....	6
1.1.3 Ehl-i Kitapta Kutsallar	9
1. 2 - KÂBE’NİN EPİSTEMOLOJİSİ.....	9
1.2.1 Kâbe’nin İlk İnşası.....	10
1.2.2 Bir Merkez Olarak Mekke.....	13
1.2.3 Kur’ân’a Göre Kâbe’nin Tarihi.....	14
1.2.4 Kur’ân’a Göre Kâbe’nin İnşası.....	18
1.2.5 Kâbe’nin Geçirdiği İnşâ Faaliyetleri.....	19
1.2.5.1 Kureyş’in İnşası.....	20
1.2.5.2 Abdullah b. Zübeyr’in İnşası.....	23
1.2.5.3 Haccâc’ın İnşası.....	24
1.2.5.4 Abbâsîler Döneminde Kâbe.....	25
1.2.5.5 Osmanlı Devleti Döneminde Kâbe.....	25
1. 3 - KÂBE’NİN BÖLÜMLERİ.....	28
1.3.1 Hâcerü’l-Esved.....	28
1.3.2 Makâm-ı İbrâhim.....	30

1.3.3 Kâbe'nin Örtüsü.....	31
1.3.4 Altınoluk.....	32
1.3.5 Metâf.....	33
1.3.6 Hicr-i İsmâil.....	33
1.3.7 Mültezem.....	33
1.3.8 Şâzervan.....	34
1.3.9 Zemzem Suyu.....	34
1.3.10 Ahsef-Mi'cen.....	36
1.3.11 Safâ ve Merve.....	37
1.4 – KUR'ÂN'DA KÂBE ANLAMINA GELEN KELİMELER.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE FONKSİYONLARI

2.1- KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE HAC.....	42
2.1.1 Kur'ân'da İslam Öncesi Kâbe ve Hac.....	42
2.1.2 Kamerî Aylar.....	46
2.1.3 Haram Aylar.....	48
2.1.4 Kâbe'de İslam Öncesi Hac'cın Yapılışı.....	50
2.2 – KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE NAMAZ.....	53
2.2.1 Salât Kavramı.....	54
2.2.2 Kâbe ve Namaz.....	55
2.2.3 Peygamberler ve Haniflerde Namaz.....	57
2.2.4. Müşriklerde Namaz.....	58
2.3 - KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE KURBAN.....	62
2.3.1 Kurban Kavramı.....	62
2.3.2 Kurban Tarihçesi.....	63
2.3.3 Kâbe ve Kurban.....	66
2.4 - KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE PUTLAR.....	71
2.4.1 Put Kavramı.....	71
2.4.2 Kur'ân'da Geçen Put Kavramları.....	71

2. 4. 2.1 Esnâm (Sanem).....	71
2. 4. 2. 2 Vesen (Evsân).....	72
2. 4. 2. 3 Tâğût Cibî.....	73
2. 4. 2. 4 Temâsîl (Büstler).....	74
2. 4. 2. 5 Nusb ve Ensâb.....	74
2.4.3 Putperestlik Tarihi.....	75
2.4. 4 Kâbe ve Civarındaki Putlar.....	77
2. 4. 4. 1 Hubel.....	77
2. 4. 4. 2 Sa'd Putu.....	78
2. 4. 4. 3 İsâf Putu.....	78
2. 4. 4. 4 Nâile Putu.....	78
2. 4. 4. 5 Ba'l Putu.....	78
2. 4. 4. 6 Şi'ra Yıldızı Putu.....	79
2. 5 - KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE TAPINAKLAR.....	80
2. 5. 1 Lât Tapınağı.....	80
2. 5. 2 Uzza Tapınağı.....	80
2. 5. 3 Menât Tapınağı.....	81
2. 5. 4 Zü'l- Halesa Tapınağı.....	82
2. 5. 5 Fels Tapınağı.....	83
2. 5. 6 Riyâm Tapınağı.....	83
2. 5. 7 Kalîs (Kulleys) Tapınağı.....	83
2. 6 - FİİL SURESİ BAĞLAMINDA KÂBE.....	83
2. 7- KUREYŞ SURESİ BAĞLAMINDA KÂBE.....	87
2.7.1 Kureyş'in Tanımı.....	87
2.7. 2 Kureyş ve Kâbe'deki Görevleri.....	89
2. 7. 2. 1 Hicâbe- Sidâne.....	89
2. 7. 2. 2 Rifâde.....	89
2. 7. 2. 3 Sikâye.....	90
2. 7. 2. 4 Emvâlu'l- Muhâcere.....	91
2.7.3 Kureyş'e Verilen Nimetler.....	91
2. 8 - KUR'ÂN'A GÖRE İSLAMDAN ÖNCE KÂBE VE İ'TİKAF.....	92
2. 9 - KUR'ÂN'A GÖRE İSLAMDAN ÖNCE KÂBE VE DUA.....	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM SONRASI KÂBE VE FONKSİYONLARI

3. 1- KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM SONRASI KÂBE VE KIBLE.....	94
3.1 Kur'ân'a Göre Kâbe ve Kible	94
3.1.1 Dinlerde Kible.....	95
3.1.1.1 Hristiyanlıkta Kible.....	95
3.1.1.2 Yahudilikte Kible.....	96
3.1.2 İslam ve Kible.....	100
3.1.2.1 Mekke'de Kible.....	102
3.1.2.2 Medine'de Kible.....	104
3.1.2.3 Kâbe'nin Kible Oluşu.....	106
3. 2 - KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM SONRASI KÂBE VE HAC.....	110
3.2.1 Kur'ân'da Haccın Farzıyeti.....	111
3.2.2 İslam'da Hac'ın Başlangıcı.....	113
3.2.3 Kur'ân'da Hac Ayları.....	115
3.2.4 Tavaf ve Kâbe.....	116
3. 2. 4. 1 İfâda (Ziyaret) Tavafı.....	117
3. 2. 4. 2 Veda (Sader) Tavafı.....	117
3. 2. 4. 3 Kudüm Tavafı.....	117
3.2.5 İhram ve Kâbe.....	119
3.2.6 Telbiye ve Kâbe.....	120
3. 3 - SEMBOL OLARAK KÂBE'NİN ANLATTIKLARI.....	120
3. 4 - KÂBE'NİN LİYAKAT ÖRNEĞİ OLUŞU.....	125
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA.....	129
ÖZGEÇMİŞ.....	139

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.i.a.	Aynı İletişim Adresi
As.	Aleyhi selam
AÜSBE.	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	Bin, ibn
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
c.c.	Celle Celâlühü
çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
Diğ.	Diğerleri
EÜSBE.	Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
H.	Hicrî
H.z.	Hazreti
K.K.	Kur'an-ı Kerim
M.	Milâdî
mad.	Madde
m.s.	Milâddan sonra
r.a.	Radıyallahu anhu.
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
tdk.	Türk Dil Kurumu
TDVY.	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TİB.	Temel İslam Bilimleri
trc.	Tercüme eden
ty.	Tarihsiz
UÜİF.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
v.b.	Ve Benzerleri
v.d.	Ve Diğerleri

GİRİŞ

Kur’ân ve Kâbe, İslam Dini’nin en önemli iki şîarlarından. Öncelikle burada Kur’ân-ı Kerîm ve Kâbe’nin inananlar tarafından kutsal olarak gösterilmeleri sebebi ile ilk olarak kutsalın ne olduğunu, diğer dinlerde kutsallar nelerdir? Onların kutsala bakışı nasıldır? İslam da kutsal kelimesinin kullanımının ne kadar doğru hedefte kullanılmaktadır. Bu soruların cevaplarını arayacağız.

Kutsal kelimesi kut kelimesinden türemiştir. Kut, Türkçe’de devlet idaresinde güç, yaratıcılık ve yetki bakımından sahip olunan üstün güç, İlâhi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket, mutluluk, kutsal ise, mübarek, kutlu, temiz şey ve varlık anlamlarına gelmektedir.¹

Türkçe’de ise kutsal, saygı gösterilmesi gereken, tapınılacak ya da yolunda can verilecek derecede sevilen, bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen; güçlü bir dini saygı uyandıran ve uyandırması gereken, kutsi, mukaddes; İngilizce de “sacred”, Latince de “sanctus”, Almanca da “heilig”² anlamlarına gelmektedir.

Dini bir kavram olarak ise kutsal, kendisinde özel güçler bulunduğu inanan, hayranlık ve korku uyandıran, niteliği tam olarak anlaşılmayan, kendini bazı nesnelere, ayinlerde gösteren güç, yaratıcı ile olan ilişkisinden doğan özel bir niteliğe sahip olan veya dini bir amaç için tahsis edilen, sadece inananların fark edebildiği³ bir şeydir. Tanımlar da kutsalın Tanrı olduğu görülmektedir, ancak dinlerde başka şeylerin de kutsal olarak kabul edildiğine şahit olmak mümkündür.

Kutsallık, yaratana olan yakınlıkları sebebiyle bazı özel zaman, mekân veya eşyaların sahip olduğu özelliktir.⁴ Kutsallık dinlerde mekân, zaman, varlık ve nesne olarak gözükmektedir. Bunlar; ayinler, mitoslar, tapılan nesnelere, simgeler, mukaddes insanlar, hayvanlar, bitkiler’den oluşmaktadır. Kutsallık iki şekilde ortaya çıkmaktadır.

¹ Halil Altuntaş, “Kutsallarımız”, *Diyanet Aylık Dergisi*, sayı. 205, DİB yayınları, Ankara 2008, s. 6; http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c33bcfa92cc74.37678592, (20.03.2017/16:50).

² İsmail Hakkı Kaynak, “Dinlerde Kutsal Zaman ve Mekânın Tarihsel Yapısının Fenomenolojik Algısı” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 39, Konya 2016, s. 443 – 445.

³ Ahmet Güç, “Dinlerde Kible Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* . sayı. 2, Bursa 2000, c. 11, s.1- 30.

⁴ Güç, *a.g.e.*, s. 1.

Birincisi, bizzat Tanrı tarafından, kutsal olduğu bildirilen mekân veya nesnelere; ikincisi, insanlar tarafından kutsallaştırılan mekân veya nesnelere ortaya çıkar.⁵ Dinlerde kutsallık anlayışında farklılıklar mevcuttur. Bir dinde kutsal olan bir şeyin diğer dinde de kutsal olması, aynı şekilde ona değer verilmesi zordur.

Yahudilikte mutlak kutsal olan Tanrı, Yahve ve o'nunla temas halindeki fenomenler kutsaldır.⁶ Bunun dışında ahid sandığı,⁷ Sina dağı, İsrail diyarı, Süleyman Mabedi, Mabel'deki eşyalar, ibadet malzemeleri⁸ dir.

Hristiyanlıkta kutsiyet İsa ile başlayarak diğer alanlara uzanır. Onsuz bir kutsallık düşünülemez.⁹ Hristiyanlıkta kutsallık kavramının gerçek anlamda mimarı Saint Paul'dür. Paul ile birlikte kutsallık yalnızca Tanrı ve ona inananlarla sınırlandırılmıştır. Paul'ün eski ahid şeriatını reddetmesi, ona dayalı bütün kutsal fenomenlerden de uzaklaşması sonucunu doğurmuştur.¹⁰

İslam'da kutsallık ise bir bakıma Yahudilik ve Hristiyanlık geleneğine benzer şekildedir. Kur'an-ı Kerim'de kutsal kelimesinin tanımı ve kutsalın mahiyeti hakkında bir bilgi bulunmamakla beraber bazı önemli varlıklara, mekân ve yerlere dikkat çekilerek onlara bir önem atfedildiği görülmektedir. İslam'da kutsallığın sadece Allah'a ait olması ve O'nun dışında yine O'nun göstereceği varlık, mekân, zaman ve yerlerin kutsal yerine mübarek olarak belirtilmesi gerekmektedir.

⁵ Zeynep Erdem, Açoğlu, "Dini Ziyaret Yerleri Açısından Kızılcahamam-Çamlıdere", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, A.Ü.S.B.E. Ankara 2009, s. 5.

⁶ Kürşat Demirci, "Yahudilik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, TDVY. Ankara 2002, s. 496.

⁷ *Kitabı Mukaddes*, I.Samuel, 6/19, <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/eski-antlasma/1-samuel/>, (02.04. 2017/11:15)

⁸ *Kitabı Mukaddes*, Çıkış 3/5; 28/15; Levililer 11/41- 46; 10/10; II. Samuel 21/6- 25, <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/>, (02.04. 2017/11:35).

⁹ Kaynak, *a.g.e.*, s. 443- 455.

¹⁰ Demirci, *a.g.e.*, c. XXVI, s. 496.

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu “Kur’ân’da Kâbe” ‘dir. Öncelikle İslam toplumunu bir araya getiren Yüce Allah’ın Şeâir’i olan mekânının günümüze kadarki tarihi serüveni hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise Kur’ân-ı Kerîm’den âyetler ışığında islam öncesi dönemde Kâbe’de hangi ibadet nasıl bir şekilde edâ edildiği işlenmiş, son olarak ta yine âyetler ışığında İslam ile birlikte Kâbe’de ve orada yerine getirilen ibadetlerde ne gibi değişimler meydana geldiği açıklanmıştır. Konumuz önemlidir çünkü Allah (c.c.) ilk emir olarak oku,¹¹ düşün demiştir. İnsanoğluna yaratılan her şeyi niçin hangi sebeple yaratıldığını araştırması ve incelemesi görevini vermiştir. Peygamberler ile başlayan öğrenme araştırma yöntemi ilim adamları tarafından sürdürülmüştür. Kâinatta var olan her şeyin bir araştırması ve incelemesi yapılmış veya yapılmaktadır. Bizde kâinât’ın bir parçası olan Yüce Allah’ın evini (Beytullah)’ı inceledik.

Araştırmadaki Amaç

Araştırmanın amacı insanların kutsal mekânımız Kâbe hakkında daha kolay toplu bir şekilde ulaşabileceği bir çalışma yapmak ve İnsanların derinlemesine Allah’ın evi hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamaktır. İlk olarak Kâbe’nin tarihi hakkında bilgi vermekle, insanların mekânın nasıl ve ne zaman yapıldığını, bölümlerinin hangi manalara geldiğini anlamasına yardımcı olma amaçlanmıştır. Daha sonra ise bu mekânda İslam’dan önce ve sonra yerine getirilen görevler hakkında âyetler ışığında bilgiler verilmektedir. İnsanların ibadetlerini yaparken Allah (c.c.)’ün sevmediği ibadet şekillerini incelemek ve yapılan yanlışlıkları ortaya çıkararak gereken titizliğin gösterilmesini sağlamaktır.

¹¹ Alâk, 96/ 1.

Araştırmadaki Yöntem

Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm Kâbe'nin tarihi hakkındadır. Bu bölümde, öncelikle Kâbe'nin tarihini yazarken, bu konuda insanlar tarafından çoğu eserlerde kaynak olarak gösterilen ve alanında uzman olan kişiler tarafından yazılmış olan İslam tarihi kitaplarından faydalanılmıştır. Farklı ansiklopediler, tezler ve kitaplarla da zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Kâbe'nin Kur'ân-ı Kerîm'deki inşâsı hakkında verilen bilginin yanında bu konuda günümüze kadarda gelen değişik rivayetler aktarılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölüm ise, “Kur'ân'a göre İslam'dan önce Kâbe” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde âyetler ışığında İslam'dan önce Kâbe'de yapılan ibadetler hakkında bilgi verilmekte, konu ile ilgili ayetlerin müfessirler tarafından nasıl yorumlandığı, varsa farklılıkları araştırılmaktadır. Son bölüm ise “Kur'ân'a göre İslam'dan sonra Kâbe” dir. Yine bu bölümde Yüce Allah'ın bu mekânda ifâ edilecek görevlerin neler olduğunu, önceden yapılan görevlerin hangi şekillerde yapıldığını ve o görevlerde bizden istenenin neler olduğu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Aktardığımız bu iki bölümde de müfessirlerin eserlerinden, değişik kitap, makâle ve tezlerden yararlanılmıştır. İbadet bölümlerinde ise fikhî konulara girilmemiştir.

Son bölümü bitirmeden önce ise iki konu üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Birincisi, Kâbe'nin sembol olarak neler anlattığı, ikincisi, Kâbe ve liyâkat konusudur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÂBE’NİN ETİMOLOJİSİ VE EPİSTEMELOJİSİ

1. KÂBE’NİN ETİMOLOJİSİ

Kâbe, kelime olarak "ka'b" kökünden gelen özel bir isimdir. Ka'b ise dört köşeli veya küp şeklinde olmak,¹² dört köşe ev,¹³ anlamlarına gelmektedir. Kâbe'ye bu ismin verilme nedeni dörtgen biçiminde, tümsek, ortada olması sebebiyledir.¹⁴ Birbaşka sebep ise Kâbe'nin yüksek olması gösterilmektedir.¹⁵ Mimari dilinde Kâbe'ye küp denir. Kâbe küp şeklinde siyah taşlardan yapılmış, araları tebeşirle doldurulmuş içi boş sade bir yapıdır. Kâbe'ye küp denmesinin nedeni de şudur: Kâbe aslında dikdörtgene, kareye benzer ama ne dikdörtgen ne de karedir. Kâbe'nin yapısı bu dünyadaki hiçbir yapıya benzememektedir. Hiçbir duvarının uzunluğu diğer bir duvara eşit değildir ve bu yüzden küp biçimindedir.¹⁶

Kâbe'nin geniş duvar yapısı yaklaşık bir küp biçimindedir. Kâbe'nin Kuzeydoğu duvarı 12,63 metre. Kuzey batı duvarı 11,03 metre. güneybatı duvarı 13,10 metre güneydoğu duvarı 11,22 metre ve yüksekliği 13 metredir. Böylece 145 metrekare alan üzerine kurulmuştur. Genişliği 11 metredir. Duvarlarında kullanılan taşlar Mekke tepelerindeki granit taşlardandır. Duvarlarda 1614 adet taş bulunmaktadır.¹⁷

Kâbe'den kasıt bütünüyle Harem-i şerifdir.¹⁸ Kâbe, kendisinden önce beyt olarak kişilere ait evlerdir. Bütün insanlığa ait olarak ise ilk binâ olunan ma'bettir.¹⁹ Kâbe'nin önemi anlatılırken kullanılan kelimelerden birisi kutsal kelimesidir.

¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdir, Beyrut, ty., s. 3888.

¹³ Bekir Topaloğlu, Hayrettin Karaman, *Yeni Kamus*, Yılmaz Ofset, İstanbul 1969, s. 372.

¹⁴ Kurtubî, *El-Câmiu'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut h. 1408, m. 1988, c.VI, s. 209.

¹⁵ Fahrüddin Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut, h. 1411, m. 1990, c.XII, 78.

¹⁶ Ali Bakkal, "Kâbe ve Sembolizm" *İslam ve Sanat Tartışmalı Toplantı*, sunum, İstanbul 2015, s. 300

¹⁷ Saadettin Ünal, "Kâbe", *DİA*, c. XXIV, TDVY, Ankara 2001, s.14.

¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurânîl Azîm*, Maarif Matbası, Beyrut h. 1388, m. 1969, c.II, 103.

¹⁹ Mehmet Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, c. I-II, 671.

1.1 Kutsal

Kutsal kelimesi kut kelimesinden türemiştir. Kut: Uğur, baht, talih, huzur, saadet, kudsiyet, mübarek,²⁰ devlet idaresinde güç, yaratıcılık ve yetki bakımından sahip olunan üstün güç, ilâhi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket, mutluluk anlamlarına gelmektedir. Kutsal ise: mübarek, kutlu, temiz şey ve varlık,²¹ üstüne titrenilen şey²² anlamlarına gelmektedir. Dinî bir kavram olarak ise kutsal, kendisinde özel güçler bulunduğu inanılan, hayranlık ve korku uyandıran, niteliği tam olarak anlaşılmayan, kendini bazı nesnelere, ayinlerde gösteren güç, yaratıcı ile olan ilişkisinden doğan özel bir niteliğe sahip olan veya dini bir amaç için tahsis edilen, sadece inananların fark edebildiği bir şeydir.²³

1.1.1 Kur'ân'da Kutsal'ın Kapsamı

Kutsallık olgusu genellikle her insanda mevcut bir durumdur. Kişilerin, milletlerin kendilerince önemli vazgeçilmez saydıkları birtakım fiiliyatları ve davranış olarak yaptıkları, düşündükleri sembolleri bulunur. Birinin kutsal saydığı bir sembol diğeri için hiçbir anlam ifade etmeyebilir. İslam'da kutsallık yerine daha fazla onunla aynı anlama gelen “mübarek” kelimesi kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah (c.c.) tarafından bazı zaman ve mekânların önemli oluşuna dikkat çekilmektedir. Meselâ, Haşr suresinde şöyle buyrulmaktadır:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“O, kendisinden başka tanrı olmayan, hükümler, çok kutsal; esenlik veren, güvenlik veren, görüp gözetken, güçlü, buyruğunu herşeye geçiren, ulu olan Allah'tır. Allah onların koştukları eşlerden (ortaklardan) münezzehtir.”²⁴ âyet-i kerîmesindeki “elkuddûs” kelimesi,

²⁰ *Büyük Türkçe Sözlük*, “Kutsal”, Pınar Yayınları, İstanbul 2008, s. 1033.

²¹ Altuntaş, *a.g.e.*, s. 6.

²² *Türkçe Sözlük*, “Kutsal”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 6. Baskı, Ankara 1981, s. 528.

²³ Güç, *a.g.e.*, c. IX, s. 1-5.

²⁴ Haşr, 59/23.

“k-d-s” kökünden gelmekte olup, takdis, ilahî temizlik,²⁵ mübarek, meleklerin takdis ettiği şey²⁶ anlamlarına gelmektedir. “el-Kades,” Hicazlıların şivesinde kova demektir. Çünkü onunla temizlenilir.²⁷ Fiil olarak kullanıldığında takdis anlamına gelir. Tesbih ile takdis kavramları arasında fark vardır. Tesbih, Allah'ı noksan sıfatlardan, yani O'na yakışmayan niteliklerden tenzih etmek; takdis ise Allah'ı olumlu ve yalnız O'nun layık olduğu güzel sıfatlarla anmaktır. Kuds kavramı, Mâide suresinde,²⁸ Hz. Musa'nın, İsrailoğulları'na Allah'ın mukaddes kıldığı yere girmelerini emrederken sıfat olarak kullanılmıştır.²⁹ “el-kuddûs” Allah'ın isimlerinden birisidir ve O'nun eksik hiçbir tarafının olmadığını vurgulayarak bize kutsalın ne olduğunu anlatmış oluyor.³⁰ Âyet-i kerîme'de kutsal olanın bizzat Allah (c.c.) olduğu görülmektedir. Yine bu kelimedden türeyen başka bir kelime ise âyette şu şekilde geçmektedir:

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ

“Ey kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı mukaddes toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa kaybederek dönmüş olursunuz.”³¹ “mukaddes” kelimesi temiz, bereketli anlamına gelmektedir.³² Arz-ı mukaddes, tertemiz kılınmış arz, mübarek kılınmış arz demektir. Allah (c.c.), Hz. Musa (a.s.)'ın kavmine Mısır'dan çıkınca onlara Filistin topraklarında bulunan Erihalılar ile cihad etmeyi emretmişti.³³ Mukaddes topraklardan kastedilen yerin Şam toprakları,³⁴ olduğu rivayet edilmektedir.

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ....

²⁵ İbn Manzûr, a.g.e.,c. IV, s. 168.

²⁶ İbn Kesîr, a.g.e., c.IV, 343.

²⁷ Kurtubî, a.g.e., c. XVIII, s. 31.

²⁸ Mâide, 5/ 21

²⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı yayınları, İstanbul 2001, c. I, s. 300.

³⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin (çev.), Hisar Yayınevi, İstanbul 1996, c. VIII, s. 246.

³¹ Maide, 5/ 21.

³² Dini Kavramlar Sözlüğü, “Kuddûs”, TDVY, Ankara 2007, s. 384.

³³ Kurtubî, a.g.e., c. VI, s. 83.

³⁴ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîrû 'l-Münîr*, Hamdi Aslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız (çev.), Risale Yayınları, c. III, s. 421- 424.

Hamdi Aslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız (trc.), Bilmevi Yayınları, İstanbul 2003, c.III, 420.

“Ey Meryem oğlu İsa senin üzerindeki ve annen üzerindeki nimetimi düşün; Hani seni Ruhü'l- kudüs (Cebrâil) ile desteklemiştin...”³⁵ burada Rûh, Cebrâil; Kudüs ise Allah Teâlâ'dır. (Yani Allah'ın Cebrâil'i demektir.) Yüce Allah, sanki Cebrâil (a.s.)'in şanını yüceltmek için onu kendisine muzaf kılmıştır.³⁶ Âyette Yüce Allah'ın Cibril yerine, Rûhu'l- Kudüs ifadesini kullanmasının sebebi, onun, Kur'an'la, hikmet ve ilahî feyizle ruhlarımızı temizleme görevini üstlendiği içindir.³⁷ Cebrâil'e de bu şekilde kutsallık atfedildiği görülmektedir. Bir başka kutsallık olarak gösterilen âyet-i kerîme ise şudur:

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى

“Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi tuvâ'dasın.”³⁸ tuvâ, bir vadinin özel ismi, iki kez Hz. Musa'(a.s.)'ın uğradığı vadi anlamlarına gelir.³⁹ Bu ismin ona verilmiş sebebi yüce Allah'ın kâfirleri oradan çıkartmış olması ve mü'minlerle orayı imar etmiş olmasıdır.⁴⁰ Bu âyette Tuva vadisinin önemine, mekânın kutsallığına dikkat çekildiği görülmektedir. Kur'an'da gecenin kutsallığına da işaret edilmektedir:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ

“Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Kuşkusuz biz uyarıcıyızdır.”⁴¹ mübarek kelimesi “bereket” kökünden gelmektedir. Bereket ise, “bir şeyde ilahî hayrın devamlı olması,”⁴² artma ve ziyadeleşme⁴³ anlamlarına gelmektedir. Mübarek sözcüğü ise “içinde bu hayrın bulunduğu şey” anlamına gelmektedir.⁴⁴ Yüce Allah o gece kullarına çokça bereket, hayır ve sevap indirdiği için, o geceyi “mübarek” diye nitelemiştir.⁴⁵ Gecenin mübarek oluşunun bir başka sebebi ise, Kur'an'ın nüzûlünün dinî ve dünyevî birçok menfaatlere sebep

³⁵ Maide, 5/ 110.

³⁶ Râzî, *a.g.e.*, c. XII, s. 104.

³⁷ Bayraklı, *a.g.e.*, c. I, s. 300.

³⁸ Taha, 20/ 12.

³⁹ Râzî, *a.g.e.*, XXII, 17.

⁴⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, c. XI, s. 117.

⁴¹ Duhan, 44/ 3.

⁴² Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed (Râğib el- İsfahânî), el- Müfredât fî Ğaribi'l- Kur'an, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, y.y:t.y., c. I, s. 56.

⁴³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. X, s. 395.

⁴⁴ el- İsfahânî, *a.g.e.*, c. I, s. 56.

⁴⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, c. XVI, s. 84.

olmasıdır.⁴⁶ Âyette kutsal kelimesine benzeyen kelimelerden biri olan⁴⁷ mübarek kelimesiyle gecenin kutsallığına yani Kadir⁴⁸gecesine, bazı rivayetlerde bu gecenin Şaban ayının yarısındaki geceye işaret edilmiştir. Ancak bu görüş zayıftır.⁴⁹ Kadir gecesi, Allah katında şeref ve kıymeti büyük olduğu için bu ismi almıştır. Onun kadr-u kıymetinin, zamanından ötürü olmadığı malumdur. Çünkü zamanların hepsi zât ve sıfatları bakımından aynıdır. Binâenaleyh onların bir kısmının, zatlarından ötürü, diğer bir kısmından daha kıymetli olması imkânsızdır. Dolayısıyla bu gecenin şeref ve kıymetinin, kendisinde büyük kıymete hâiz, yüksek dereceli birtakım yüce ve önemli şeylerin⁵⁰ meydana gelmesi sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. En önemlisi ise Kur'ân-ı Kerîm bu gecede inmiştir.⁵¹

1.1.2 Ehl-i Kitapta Kutsallar

Yahudilikte mutlak kutsal olan Tanrı Yahve ve o'nunla temas halindeki fenomenler kutsaldır.⁵² Bunun dışında ahid sandığı,⁵³Sina dağı, İsrail diyarı, Süleyman Mabedi, mabed'deki eşyalar, ibadet malzemeleridir.⁵⁴ Hristiyanlıkta kutsiyet İsa ile başlayarak diğer alanlara uzanır. Onsuz bir kutsallık düşünülemez.⁵⁵ Hristiyanlıkta kutsallık kavramının gerçek anlamda mimarı Saint Paul' dür. Paul ile birlikte kutsallık yalnızca Tanrı ve ona inananlarla sınırlandırılmıştır. Paul'ün Eski Ahid şeriatını reddetmesi, ona dayalı bütün kutsal olgulardan uzaklaşması sonucunu doğurmuştur.⁵⁶

1. 2. KÂBE'NİN EPİSTEMOLOJİSİ

Kâbe, insanlığın ilk tarihinden itibaren, her yıl milyonlarca kişinin ziyaret etmek için hac ve umre görevini ihya etmek için devamlı olarak geldiği kutsal bir mekândır. Bu kutsal nişânenin şekilsel olarak da bu hale nasıl geldiğini, ilk inşâsının ne zaman

⁴⁶ Zuhaylî, *a.g.e.*, c. XIII, s. 175-176.

⁴⁷ Güç, *a.g.e.*, c. IX, s. 9.

⁴⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. IV, s. 137.

⁴⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir Et- Taberî, *Taberî Tarih*, Mustafa Can (çev.), Can Kitabevi, Konya t.y. c. VII, s. 353.

⁵⁰ Kadir, 97/1- 5.

⁵¹ Râzî, *a.g.e.*, c. XXVII, s. 203.

⁵² Kürşat Demirci, "Yahudilik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXVI, TDVY. Ankara 2002, s. 496.

⁵³ *Kitabı Mukaddes*, I.Samuel, <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/eski-antlasma/1-samuel/>, 6/19, (12.04.2017/ 10: 15).

⁵⁴ *Kitabı Mukaddes*, a.i.a., Çıkış 3/5; 28/15 ; Levililer 11/41- 46; 10/10; II. Samuel 21/6- 25.

⁵⁵ Kaynak, *a.g.e.*, s.443- 455.

⁵⁶ Demirci, *a.g.e.*, c. XXVI, s. 496.

olduğunu, ne gibi inşâ ve onarım süreçlerinden geçerek günümüze geldiğini bilmek ve incelemek gerekir.

Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde Kâbe’nin inşâsıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Buna değinmeden önce Kâbe’nin ilk olarak ne zaman ve nasıl yapıldığı incelenecektir. Bu konuda âlimler ve tarihçiler arasında farklı görüşler bulunmaktadır.

1. 2. 1 Kâbe’nin İlk İnşâsı

Kâbenin, yeryüzü yaratılmadan önce yaratıldığı söylenmektedir.⁵⁷ Rivayete göre Allah yeryüzünü yaratmadan iki bin yıl önce Beyt’in yerini yaratmış ve temellerini arzin yedinci ve en alt tabanına kadar uzatmıştır.⁵⁸ Kâbe beş defa inşa edilmiştir. İlk olarak Hz. Âdem (a.s.), ikinci, İbrâhim (a.s.), üçüncü, Kureyş, dördüncü, İbn Zübeyr, son olarak ise Abdulmelik b. Mervan inşâ etmiştir.⁵⁹ Bir diğer görüşe göre Kâbe’yi ilk olarak melekler inşâ etmiştir. Allah (c.c.) melekleri yarattığında meleklerle şöyle demiştir:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim” demişti; melekler: “Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz” dediler. Allah “Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim” dedi.⁶⁰ Melekler bu âyet-i kerîme geldikten sonra tövbe ederler ve Kâbe’nin gökyüzündeki uzantısı olan Beyt-i Ma’mûr’u⁶¹ tavaf ederler daha sonra Yüce Allah onlara yeryüzünde bir bina inşâ etmelerini buyurur onlarda Kâbe’nin ilk inşâsını bu şekilde yapmış olurlar.⁶²

⁵⁷ Yılmaz Can, “Kâbe”, *OMÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 7, Samsun 1993, s. 21.

⁵⁸ Abdullah Aydemir, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 63.

⁵⁹ İbn Hişâm, *Sîret*, Mısır Matbaası, Mısır h. 1385, c. I, s. 192,193.

⁶⁰ Bakara, 2/ 30.

⁶¹ Beyt-i Ma’mûr: İslâm inancına göre yedinci kat semâda bulunan ve Kâbe’nin üzerinde gelen meleklerle kible ve tavaf mekânı olan kutsal bir binâdır. Kur’an-ı Kerim 'de Beyt-ul Ma'mur'a işaret eden bir ayet vardır. Bkz. *Dini Kıvramlar Sözlüğü*, “Beyt-i Ma’mûr”, DİB yayınları, Ankara 2007, s.70.

⁶² Eyüp Sabri Paşa, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, Osman Erdem, (çev.), Osmanlı yayınevi, İstanbul 2017, s. 84.

İbn Kesîr şöyle düşünmektedir: Allah'ü Teâlâ Kâ'be'yi Hz. Âdem ile birlikte yeryüzüne indirmiştir. Hz. Âdem'in başı gökte, iki ayağı yerde idi. Melekler ondan korkunca Âdem'in boyu altmış zirâa düşürüldü. Hz. Âdem meleklerin sesini ve tesbihlerini duyamayınca Allah (c.c.)'ne şikâyet etti. Allah, ey Âdem, Arş'ımın etrafında meleklerin tavaf ettiği gibi, senin de tavaf edeceğin bir evi senin için yeryüzüne indirdim buyurdu. Melekler, Arş'ımın yanında namaz kıldıkları gibi, sen de o evin yanında namaz kılarısın. Âdem (a.s.) o eve doğru yöneldi. Fakat adımları uzatıldı. İki adımının arasında bir geçit yapıldı. Bu geçitler böylece devam etti. Nihayet Âdem Kâ'be'ye geldi ve onu tavaf etti. Ondandır gelen peygamberler de onu tavaf ettiler.⁶³ Başka bir rivayette ise, Âdem (a.s.) yeryüzünde belli bir müddet durduktan sonra Allah (c.c.)'ne "Ya Rabbi! Bana ne oldu ki, artık meleklerin seslerini, senin zatını tesbih ve takdis etmelerini duyamıyorum. Onları göremiyorum." diye arz edince, Allah buyurdu ki: "Ey Âdem! Senden sadır olan zelle, meleklerin tesbihini işitmene manidir. Ancak benim yeryüzünde bir beytim vardır. Sen onun temelini bulup üzerine bir beyt bina et. Beni takdis ve beyt'in etrafını tavaf et. Ey Âdem! O beyt'i Mekke'de kıldım. Evladından her kim beytime gelip, sadece benim rızamı isterse, bizzat beni ziyaret eden misafirim gibidir. Bunları şanına layık bir şekilde ağırlarım ve bütün ihtiyaçlarını gideririm." Hz. Âdem (a.s.), Allah'ın bu emri ile serendip adasından Mekke'ye doğru yürümeye başladı. Bir melek kendisine yol gösteriyordu. Mekke'nin bulunduğu yere gelince, Allah ona yardımcı melekler gönderdi. Melekler, Beytü'l-ma'mûr'un tam hizasına gelecek şekilde, yedi kat yere kadar varan bir temel kazdılar. Kazılan bu temele toprak seviyesine kadar otuz kişinin ancak kaldırabileceği büyüklükte taşlar yerleştirdiler. Sonra Allah, melekler vasıtasıyla bu temelin üzerine bir beyt indirdi. Böylece Beytü'l-ma'mûr'un tam altına gelecek şekilde yeryüzünde de Beytullah, yani Kâbe inşa edilmiş oldu.⁶⁴ Allah'ın yeryüzüne Kâbe'yi indirme sebeplerinden birisinin de Hz. Âdem (a.s.)'in boyunun çok uzun olması dolayısı ile arşta meleklerin seslerini duymaktaydı. Ancak zellesinden dolayı boyu kısalmıştır ve Hz. Âdem bunun için Allah'a yalvarmış ve de Allah melekler vasıtası ile bir çadır göndererek onun o çadırın çevresini tavaf

⁶³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. I, s. 179.

⁶⁴ Mehmet Bozkurt, *Kâbe Tarihi ve Hac Rehberi*, Özyurt Matbaa, Ankara 2009, s. 17- 18.

etmesini söylemiştir.⁶⁵ Kâbe'nin gökten indirilmesi kabul edilmez görüşünde olanlarda mevcuttur.⁶⁶

Rivayetlere göre Kâbe'nin inşasında kullanılan taşlar bazılarına göre Tûr-i Sina Dağı, Tûr-i Zeytun Dağı, Lübnan Dağı, Cudi Dağı ve Hira Dağlarından getirilmiştir.⁶⁷ Bazıları bu dağlara ilaveten Ehad Dağı ve Sübeyr Dağları'nı⁶⁸ bilgi olarak aktarmışlardır. Hz. Âdem ve hanımı Hz. Havva Kâbe'yi buldukları Hindistan'dan yürüyerek gelerek kırk kez hacetmişlerdir.⁶⁹ Hz. Âdem (a.s.)'ın vefatından sonra Kâbe'yi inşâ faaliyetlerinin oğulları ve yakınları tarafından devam ettirildiği aktarılmaktadır. Bu faaliyetlerin Hz. Nuh (a.s.) zamanında meydana gelen ve kavmine bir ceza olarak verilen, tüm dünyayı sular altında bırakan tufana kadar devam ettiği, tufanda da inşâ edilen Kâbe'nin sular altında kaldığı tarihçiler tarafından bildirilmektedir. Ancak bu konuda değişik rivayetler mevcuttur. Bu rivayetler şu şekildedir:⁷⁰

1- Hz. Âdem'in vefatından sonra Allah, Kâbe'yi göğe çekti ve daha sonra Hz. İbrâhim, bunun yerine yeni bir Kâbe inşa etti.

2- Hz. Âdem'in vefatından sonra Allah Kâbe'yi göğe çekmedi, fakat Kâbe, Hz. Nuh zamanındaki tufan esnasında göğe çekildi.

3- Kâbe hiç bir zaman göğe çekilmedi. Bilakis tufan zamanında yıkıldı, harab oldu.

4- Hz. Âdem, Kâbe'yi elmas, inci vs. gibi çok değerli taşlardan bina etmişti. Fakat Hz. Âdem'in ölümünden sonra, Kâbe göğe çekildi ve çocukları bunun yerine adi taş ve topraktan, Kâbe'yi yeniden inşa ettiler. Bu rivayetleri sıraladıktan sonra Hamîdullah şu görüşlerini ifade etmektedir.

⁶⁵ Taberî, *Taberî Tarih*, c. I, s. 79; Erdem Çetinkaya, *Kâbe'nin Sırrı*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 74-75.

⁶⁶ İbnü'l- Esîr, *el- kâmil Fi't-Târîh, İslam Tarihi*, Ahmet Ağırakça diğ. (çev.), Bahar Yayınları, İstanbul 1985, c. I, s. 31.

⁶⁷ *a.g.e.*, c. I, s. 30.

⁶⁸ Eyüp Sabri Paşa *a.g.e.*, s. 87.

⁶⁹ İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, c. I, s. 31.

⁷⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, İhsan Süreyya Sırma (çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 1981, s. 28

Geçmişe ait ve kesinlikle bilemeyeceğiniz şeyleri bir kenara bırakmak gerekmektedir. Her halükarda, Hz. Nuh zamanındaki tufandan sonra Hz. İbrâhim'e kadar, Kâbe'nin hiçbir izine rastlanmamaktadır. Bu konuda Taberî'nin görüşü şöyledir: Kâbe Hz. Nuh zamanına kadar yeryüzünde varlığını sürdürdü. Tufanda⁷¹ “Allah onu göğe çekti, yerine de bir dağ bıraktı, İbrâhim (a.s.) zamanında o dağ Allah'ın mucizesiyle oradan kaldırılıp Hz. İbrâhim'e Kâbe'nin yeri ma'lum oldu” şeklindedir.⁷²

Buraya kadar Kâbe ile ilgili anlatılan inşa faaliyetlerine göre, Kâbe'nin tarihi yaşadığımız dünya'dan eskidir. Hamîdullah'ın görüşüne katılarak kesinlikle bilemeyeceğimiz şeyleri bir kenara koymak bizler için en iyi yoldur. Aktarılan bilgiler genelde israiliyattan geldiği için bütünüyle kesinlik ifade etmemektedirler. Anlatılanların bu doğrultuda dikkate alınması gerekmektedir.

1. 2. 2 Bir Merkez Olarak Mekke

Arap yarımadasının dörtte birinden ibaret olan Hicaz Kıtası'nın pek çok yeri çöl olup, yeterince yağmur yağmayan ve yeterince mahsul alınamayan, havası çok sıcak olan, ancak yine de ayva, elma, fıstık, hurma, gül, buğday vb. bazı meyve ve sebzelerin yetiştiği bir bölgedir.⁷³ Bu şekilde coğrafi özelliklere sahip olan Mekke'nin bir merkez olarak seçilme amacı hakkında tarihçiler şöyle düşünmüşlerdir. Dünya savaşla, adaletsizlikle boğuştuğu için yeni bir dine ve yeni bir merkeze ihtiyaç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Muhammed Hamîdullah, Mekke'nin bir merkez oluşunun nedenlerini şu şekillerde ifade eder: Ona göre Mekke Asya'ya, Avrupa'ya ve Afrika'ya yakındır. Bu yakınlığından dolayı Mekke'de, Medine'de ve Tâ'if'de değişik iklimler görülür. Bu kıtaların siyasi ve ekonomik çıkarlarının olduğu tek ülke Arabistandı. Bu kıtalarda yaşayanların durumlarını en iyi bilen onların kesişme noktası olarak kullandığı Arabistan'dı. Mekke'nin Avrupa ve diğer kıtaların ticaret merkezi olması, burada yaşayan insanların vatansever milli duygulara sahip olması, Arapların kendilerini o dönem diğer milletlerde olan üstünlük, sınıf farkı gibi düşüncelere kesinlikle sahip olarak görmemeleridir. Birçok ülke bağımsızlığını yitirmişken Arabistan'ın asla bağımsızlığından ödün vermemesi, burada yaşayan halkın konuştuğu dil olan Arapça'nın

⁷¹ Celalüddin el-Mahalli, Celalüddin es Suyuti, *Celâleyn Tefsiri* Talha Alp, Orhan Ençakar, A. Kadir Yılmaz (çev.), Yâsin Yayınevi, İstanbul 2010, c. III, s. 498.

⁷² Taberî, *Taberî Tarih*, c. I, s. 80.

⁷³ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s. 18- 19.

eşsiz bir yapıya sahip olması, Arabistan'ın diğer yerlerinde bir panayır kurulurken, Mekke'de “Minâ, Mecenne, Zu'l-Mecaz, Ukaz” adlarında panayırlar kurulmasından dolayı Mekke'nin bir merkez olarak seçildiğini düşünmüştür.⁷⁴

Yine Mekkeliler'in, Bizans ve İran'dan “Kayzev ve Husrev teminatı” adı altında çeşitli ticârî imtiyazlar almaları ve bu sebeple “Tâcirler şehri”⁷⁵ diye anılması ve bir düşünür'ün yazısında geçen alıntıda, “Hz. Muhammed'in yarım yüzyıllık yurdu Mekke tamamıyla bir ticaret şehri olup, çıplak kayalar arasına kurulmuştu. İnsanların saldırı korkusu olmaksızın gelebileceği Harem ve Kutsal bir yerin bulunuşu şehrin bir ticaret merkezi olarak büyümesine yol açtı. Coğrafi şartlar da elverişliydi; O, Yemen'den Suriye'ye Habeşistan'dan Irak'a giden yolların kesiştiği kavşakta yer almaktaydı” sözlerinde ki özellik de Mekke'nin bir merkez olmasındaki sebeplerden bazıları olarak gösterilebilir.”⁷⁶

1. 2. 3 Kur'ânâ Göre Kâbe'nin Tarihi

Kâbe'nin Hz. İbrâhimden önceki yapım aşamaları hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Anlatılan bilgiler genelde israiliyyat kaynaklıdır. Bir olasılıkla İbrâhim (a.s.)'dan önce Kâbe yapılmış O'da yıkılıp harebe olan bu inşaatı aynı yerde yeniden yapmıştır.⁷⁷ Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi yapması hakkında Yüce Kitabımız Kur'ân-ı kerîmde âyetler mevcuttur. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهَّرْ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“Bir zamanlar İbrâhim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut”⁷⁸

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

⁷⁴ Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, Mehmet Yazgan (çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 2011, s.35- 38.

⁷⁵ *Türkiye Gazetesi*, Yeni Rehber Ansiklopedisi, “Mekke”, İstanbul 1994, s. 361.

⁷⁶ Ahmet Vehbi Ecer, “Tarih boyunca Mekke'nin Yönetimi”, *EÜSBE. Dergisi*, Kayseri 1989, sayı. 3, s. 298.

⁷⁷ M. Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, Konya 1999, s. 167- 172.

⁷⁸ Hac. 22/ 26.

“İbrâhim ve İsmâil, Kâbe’nin temellerini yükseltiyordu: “Rabbimiz! yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen hem işitir hem bilirsin”.⁷⁹ âyetlerde görüldüğü üzere Kâbe’nin inşası en sağlam görüşle Hz. İbrâhim tarafından yapılmıştır. Hz. İbrâhim’den önceki yapım aşamaları değişik kitaplarda bildirilse de bu bilgilerin güvenilirliği tartışmalıdır.

Kurân-ı Kerîm’in bildirmesi ile Kâbe’yi ilk inşâ edenin Hz. İbrâhim olduğu anlaşılmaktadır. Hz İbrâhim’in Mekke’ye gelişi ise şu şekilde olmuştur. Hz İbrâhim Sâre isminde bir kadınla evlenir, ancak bu evliliklerinden çocuk olmaz. Hz. İbrâhim, Kur’ân-ı Kerîm’ de geçtiği üzere Allah’a, رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ “Ey Rabbim bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla”⁸⁰ diye niyazda bulunmuştu. Bu şekildeki niyâzı da onun üzüldüğünün ve bir beklenti içinde olduğunun anlaşılması için yeterlidir. Tekvin’de ise, Allah’ın çadırında ki İbrâhim’e “Şimdi göklere bak ve sayabilirsen gökteki yıldızları say, İbrâhim gözlerini yıldızlara çevirdi ve şöyle bir ses duydu: “Senin soyunda aynı şekilde çoğalacak”⁸¹ şeklinde geçen bu olaylardan sonra Hz. İbrâhim’in üzüldüğünü gören Sâre onun ikinci defa evlenmesine izin verir. Hz. İbrâhim, Sâre’nin Mısır’dan getirip câriye olarak yanında olan Hâcer’i kendisine takdim etmesiyle ikinci evliliği yerine getirir ve bu evlilikten Hz. İsmâil dünyaya gelir. Ancak belli bir zaman sonra evliliklerinden çocuk olmayan Sâre bu durumu artık kabullenmemeye başlar ve bu durumun sonucunda ailede huzursuzluk meydana gelir. Bununla da kalmaz Sâre, Hz. İbrâhim’e Hz. Hâcer ve Hz. İsmâil’in evden başka bir yere götürmesini ister. Hz. İbrâhim Allah’ın emriyle Hâcer ve İsmâil’i Mekke’ye götürür. Hz. İbrahim hanımı ve evladını ıssız ve çöl olan Mekke’ye büyük ihtimalle kervan yolcularının yardımıyla⁸² getirdikten sonra Allah’a şöyle dua etmiştir:

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ

“Ey Rabbimiz ben çocuklarımdan bazısını senin kutsal evinin yanına ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz namaz’ı dosdoğru kılmaları için böyle yaptım. Sen de insanlardan bir kısmının gönlünü onlara meylettir, onları ürünlerinden rızıklandır umulur

⁷⁹ Bakara. 2/ 127.

⁸⁰ Sâffât, 37/ 100.

⁸¹ *Kitabı Mukaddes*, Tekvin, 15/ 5.

⁸² Martin Lings, *İlk Kaynaklara göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Nazife Şişman (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s.10.

ki şükrederler.”⁸³ Hz. İbrâhim (a.s.)’ın bu ikinci duasıdır. Birinci duası beyt’in inşasında olmuştur.⁸⁴ Daha sonra Hâcer ve İsmâil acıkmaya ve susamaya başlar. Evladının bu haline dayanamayan Hâcer sağa sola koşar bu arada da İsmâil’in ayakları altından su çıkmaya başlamıştır. Daha sonra buraya gelen ve Hz. İsmâil’in kızları ile evlendiği kabile olan cürhümlüler yerleşmiştir. İsmâil (a.s.) da peygamber olur ve babası İbrâhim (a.s.) ile Kâbe’yi inşa etmişlerdir.⁸⁵

Hz. İbrâhim daha sonrasında ise Hz.İsmâil’in yönetiminde olan Mekke, onların vefatıyla cürhümlülere kaldı. Onlarda aldıkları bu mirasa sahip çıkmayıp zalim olmaya başlayınca buradaki hâkimiyet artık, putperest olan Huzâa kabilesi mensuplarına kaldı. Belli bir zaman sonunda ise peygamberimizin dedelerinden olan Kusay b. Kilâb, sonrasında oğlu Abdüddâr, Mekke’ye hâkim olup diğer kureyş’lilerle (Hacca gelen insanları yediren, içiren, bir araya toplayan anlamında peygamberimizin onbirinci babası olan Fihri adında ki kişi)⁸⁶ belli görevler paylaşılması şeklinde Mekke’nin fethedilme zamanına kadar durum bu şekilde devam etmiştir. Mekke fethedildikten sonra halk Müslüman olmuş ve Mekke artık daha da güzelleşmiştir. Fakat peygamberimizin vefatından sonra İslam’ı yaymak için yeni yerlerin fethedilmeye başlanmasıyla ve Kureyş’lilerin fethedilen yerlere görevlere gitmesi sonucunda Mekke’de ki ekonomik hayat değer kaybetmeye başladı. Çeşitli istilalara uğramasına rağmen Mekke halifelerin değişik faaliyetleri sonunda yeniden eski canlılığına kavuştu. Kutsal mekânın kutsal şehri Mekke sırasıyla Hz. İbrâhim, Hz. İsmâil, Cürhümlüler Amalikalılar (Huzâalar), Kureyşliler, daha sonra Peygamberimiz, dört büyük Halifeler, Emevi ve Abbasiler, Karmatî ve Fâtımîler, Hâşimî ve Memlûk’lular ve Osmanlılar en sonunda da Vehhâbiler ve Şerif Hüseyin Paşa yönetimlerinde olmuştur. Günümüzde ise Suudi Arabistan Devleti’nin sınırları içinde olan Allah’ın evi Kâbe’nin, orada olması sebebiyle Arabistan’ın en önemli ve mukaddes şehridir. Araplar o zamanlarda Kâbe’ye saygı için o civarlarda ev yapmayıp çadırlarda ve çardaklarda kalmışlar ve Mekke uzun zaman çardaklardan oluşan bir şehir olarak kalmıştır.⁸⁷

⁸³ İbrahim, 14/37.

⁸⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 541.

⁸⁵ Taberî, *a.g.e.*, c. I, s. 164- 165.

⁸⁶ Taberî, *a.g.e.*, c. I, s. 164- 165.

⁸⁷ Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, Yusuf Karaca (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2014, c. I, s. 116- 118.

Kaynaklara göre tufanda kaybolan Kâbe'nin yerinin neresi olduğu Hz. İbrâhim'e kadar bilinmemektedir. Hz. İbrâhim'in ise Kâbe'nin yerini nasıl bulduğu konusunda şu rivayetlere yer verilmiştir:

1- Allah'ü Teâlâ, bir bulut göndererek, Kâbe'nin yapılacağı yere yağmur yağdırmıştır.⁸⁸

2- Bu bölge kırmızı topraklı ve sel sularının yükselemeyeceği kadar tümsek bir tepe durumundaydı. İnsanlar Kâbe'nin o bölgede olduğunu biliyorlardı. Dünyanın çeşitli memleketlerinden zulme uğramış, sıkıntılı, dertli ve Allah'a sığınmak isteyen kimselerin bu bölgeye gelip duada bulunmalarından, Hz. İbrâhim (a.s.)'ın, Beytullah'ı yeniden yapmasına kadar bu bölgeye olan saygının devam etmesinden anlamıştır.⁸⁹

3- Diğer bir rivayete göre Kâbe'nin yerini Hz. İbrâhim'e Allahü Teâlâ tarafından gönderilen, esintili, yumuşak, ikibaşlı bir rüzgâr, Hz. İbrâhim'i bulunduğu yerden alıp Allah'ın yanına götürmüştür. Onu dört bir yandan sardığından, Hz. İbrâhim, bu rüzgârın sükûn bulması için Kâbe'nin yapılmasını istemiştir. Sonunda ise Cebrâil (a.s.) Kâbe'nin yerini göstermiştir.⁹⁰

4- Bu konudaki rivayetlerden birisinde şu şekildedir: Bir kuş ve bir melek Allah (c.c.) tarafından görevlendirilerek Hz. İbrâhim'le birlikte Mekke'ye gelmişler; Görevli, Kâbe'nin arsası üzerine gelince, "Ya İbrâhim, inşa edeceğin Kâbetullah'ın yeri benim gölgemin kapladığı mübârek mahaldir." diyerek Hz. İbrâhim'e Kâbe'nin yerini göstermiştir.⁹¹

5- Yine rivayetlerden birisinde Nuh tufanı ile meydana gelen sel felaketindeki sular her tarafı kaplamıştır. Ancak Kâbetullah'ın bulunduğu arsanın üzerinden geçmemiştir. Bu olayı görenler buranın Kâbe'nin bulunduğu yer olması gerektiği düşüncesine varmışlardır.

⁸⁸ Taberî, *a.g.e.*, c. I, s. 188.

⁸⁹ Mehmet Bozkurt, *Kâbe Tarihi ve Hac Rehberi*, Özyurt matbaacılık, Ankara 2009, s. 18.

⁹⁰ İbnü'l- Esîr, *El- Kâmil Fi't-Tarih*, c. I, s. 100; Mehmet Vehbi Arvas, *Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz. İbrâhim*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, yüzüncü yıl Üniversitesini, Van 2009, s. 55.

⁹¹ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 154.

Bu bölgenin etrafında dolaşarak dualarda bulunmuşlar hatta bu dualarının kabul olduğunu söylemişlerdi.⁹²

Rivayetlere bakıldığında Kâbe'nin yerinin Hz. İbrâhim'e Allah tarafından bir aracı ile bildirildiği görüşü ağır basmaktadır. Bu konuda Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır:

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için evimi temiz tut.” diye İbrâhim'i Kâbe'nin yerine yerleştirmiştik.”⁹³ âyeti kerîmesi de bir aracı ile Kâbe'nin yerinin Hz. İbrâhim'e gösterildiği düşüncemizi desteklemektedir.⁹⁴

1. 2. 4 Kur'an'a Göre Kâbe'nin İnşası

Hız. İbrâhim (a.s.), rivayetlere göre Sare ismindeki hanımından çocuk olmaması sebebi ile Hız. Hâcer ile evlenir ve bu evlilikten Hız. İsmâil (a.s.) dünyaya gelir. Sâre, artık kıskanmaya başladığından Hız. İbrâhim, hanımı Hız. Hâcer ve oğlu Hız. İsmâil'i yanına alarak Mekke olarak bilinen yere geldiler. Allah (c.c.)'nün emri ile oğlu İsmâil (a.s) ile beraber yerini belirledikleri Kâbe'yi inşa etmeye karar verdiler. Kur'an-ı Kerîm'de bu yapım aşaması şu şekilde anlatılmaktadır:

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ

“İbrahim ve İsmail, Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu.” inşâ faaliyeti bitince Hız. İbrâhim Rabbine şöyle niyazda bulundu:

رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen hem işitir hem bilirsin.” dedi.

⁹² a.g.e., s. 153.

⁹³ Hac, 22/ 26.

⁹⁴ Râzî, a.g.e., c. XXIII, s. 24.

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ الرَّحِيمُ

“Rabbimiz! İkimizi sana teslim olanlardan kıl, soyumuzdan da sana teslim olanlardan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yollarımızı göster, tövbemizi kabul buyur, çünkü tövbeleri daima kabul eden, merhametli olan ancak sensin.”⁹⁵ demiştir.

Âyet-i kerîmelerden de anlaşıldığı üzere Hz. İbrâhim oğlu ile birlikte Kâbe’yi yapmaya başlamışlar, kendilerine melekler vasıtasıyla Lübnan, Tûrisîna, Tûrizeytâ, Cudi ve Hira dağlarından taşlar getirilmiştir. İnşâ işini İbrâhim peygamber yürütmüş oğlu İsmâil Peygamber de taş taşımıştır.⁹⁶ Kâbe’nin duvarları blok taşlarla örülmüş, küpe benzeyen şekle sahip, 20x30 zira⁹⁷ ebadlarında, dokuz zira yüksekliğinde, eşiksiz, yer seviyesinde bir kapısı olan,⁹⁸ Kuzeydoğu duvarı 32-zira, güneybatı duvarı 31-zira, güneydoğu duvarı (Hâcerü’l-esved ile Rüknu’l-yemânî arası) 20-zira, kuzeybatı duvarı ise (Rüknu’l-ırâkî ile Rüknu’ş-şâmî arası) 22-zira uzunluğundaki binanın biri şimdiki kapının yerinde, diğeri onun karşısında olmak üzere yer hizasında iki kapısı vardı.⁹⁹ Kâbe’nin inşası bitince Cebrâil (a.s.) Hz. İbrâhim’e Kâbe’yi haccetmesini söyledi. Sonra Cebrâil, haccın nüsuk ve şartlarını, Safâ, Merve, Mina, Müzdelife, Arafat, şeytan taşlama, saç tıraşı, ihramdan çıkmayı gösterdi.¹⁰⁰

1. 2. 5 Kâbe’nin Geçirdiği İnşâ faâliyetleri

Kutsal mekân Kâbe’nin Hz. İbrâhim (a.s.) ve oğlu İsmâil (a.s.)’den sonra kimler tarafından kaç defa yenilendiği hakkında bilgiler tartışmalıdır. Genel kabul gören görüşler ise şu şekildedir: Hz. İbrâhim ve oğlu İsmâil’den sonra Kâbe’nin sorumluluğunu İsmâil (a.s.)’ın oğlu Sabit devam ettirmiş,¹⁰¹ ondan sonra ise Kâbe’nin harap olması nedeni ile ilk olarak Kâbe’yi Mekke’de bir kabile olarak yaşayan Amâlikalılar yenilemişlerdir. Onlar Kâbe’nin duvarlarını çok yüksek yapmışlar ve Kâbe’nin içini dışını çeşitli nakışlarla süslemişlerdi.¹⁰² Amâlikalılardan sonra bir sel felaketinde Kâbe harap olmuş ve ondan

⁹⁵ Bakara, 2/ 125- 128.

⁹⁶ Afif Abdülfettah Tabbara, *Kur’anda Peygamberler ve Peygamberimiz*, Ali Rıza Temel, Yahya Alkın (çev.), Yaylacık Matbaası, İstanbul 1982, s. 148.

⁹⁷ 1 zira 50 cm uzunluğudur.

⁹⁸ Yılmaz Can, “Kâbe”, *OMÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1993, sayı. 7, s. 70.

⁹⁹ Sadettin Ünal, “Kâbe”, *DİA*, c. XXI, TDVY. Ankara 2001, s. 16.

¹⁰⁰ Taberî, *a.g.e.*, c. I, s. 190; İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, c. I, s. 101.

¹⁰¹ Algül, *a.g.e.*, c. I, s. 80.

¹⁰² Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 173.

sonrada Kâbe'yi Cürhümlüler inşa etmişlerdir. Onların inşası aynen Hz. İbrâhim (a.s.)'ın inşa ettiği temeller üzerine olmuştur. Kâbe'nin Hz. İbrâhim zamanında olduğu gibi üstünü açık bırakmışlardı.¹⁰³ Ayrıca cürhümlüler Kâbe'nin kapısını iki kanat halinde yapıp, kapıya bir de kilit takmışlardı.¹⁰⁴ Bu kabile Kâbe'yi onardığı gibi daha sonra aşırı bir şekilde azgınlaşarak Mekke'ye gelenlere işkenceler etmişler özellikle Kâbe'yi harap etmişler hatta Hâcerü'l-esved'i yerinden söktükleri gibi zezem kuyusunu da kapatmışlardı.¹⁰⁵

Cürhümlülerden sonra Kâbe-i muazzama'yı inşa etme işini Kusay b. Kilab yapmıştır. Kusay peygamberimizin baba tarafından dördüncü dedesidir. Asıl adı Zeyd'dir. Abdümenaf, Abdüddar, Abdüluzza ve Abdükusay adında dört oğlu ile hind isimli bir kızı vardır.¹⁰⁶ Cömert bir kişi olmasından dolayı haşim diye anılırdı.¹⁰⁷ Kâbe'yi, Hz. İbrâhim'in yaptırdığı binadan dokuz arşın daha yüksek yaptırdı.¹⁰⁸ Bazıları ise aynı ölçüde yapıldığını söylemişlerdir.¹⁰⁹ Kusay, Cürhümlülerin yerinden söktüğü Hâcerü'l-esved'i yerine koymuş, önemli toplantıların yapılacağı Dârü'n-nedve denen yeri yaptırmış, Kâbe ve Mekke ile ilgili olan bütün görevleri kendi elinde toplamış bir liderdir.¹¹⁰ Kusay'dan sonra Kâbe'nin inşa faaliyetini Kureyşliler yapmıştır.

1. 2. 5. 1 Kureyş'in İnşâsı

Kureyş, kelime olarak denizde yaşayan hayvan anlamına gelir peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mensup olduğu bir kabiledir.¹¹¹ Kâbe'nin yanında buhardamlıkla öd ağacı yakan bir kadının elindeki ateşten sıçrayan kıvılcımla yanmaya başlayan ve tamamıyla örtüsünün yanmasından ve bundan duvarlarının da zarar görmesinden¹¹² ve sel felaketlerinden sonra Kureyşliler, Kâbe'yi inşa etmeye karar verdiler. Peygamberimiz bu sırada otuz beş yaşındaydı. O zamanlar Kâbe'nin yüksekliği bir insan boyu kadardı, üstünde de çatısı yoktu. Bundan dolayı kapı kilitlese bile Kâbe'nin içindeki mahzende bulunan

¹⁰³ Can, *a.g.e.* s. 71.

¹⁰⁴ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 174.

¹⁰⁵ Ahmet Önkâl, "Cürhüm", *DİA*. c. VIII, TDVY, Ankara 1993, s. 138.

¹⁰⁶ Ali Osman Ateş, "Kusay", *DİA*. c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, s. 460.

¹⁰⁷ Algül, *a.g.e.*, c. I, s. 80.

¹⁰⁸ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁰⁹ Can, *a.g.e.*, s. 72.

¹¹⁰ Ali O. Ateş, *a.g.e.*, s. 461.

¹¹¹ İbn Manzûr, *ag.e.*, s. 3586.

¹¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'nihâye*, c. II, s. 300.

hazineleri hırsızlar çalıyordu. Bu hırsızlardan biri yine Kâbe'nin içerisinde bulunan çukurdan oraya konan hediyeleri çalmış ve yakalanıp elleri kesilmişti.¹¹³

Bu olaylar sonucunda Kureyşliler Kâbe'yi yeniden tamir etmek istiyorlardı. Ancak her gün Kâbe'nin duvarından güneşlenmek için çıkan ve oraya yaklaşanı görünce başını kaldıran yilandan korkuyorlardı. Fakat bir gün yılan güneşlenirken Allah gökten bir kartal göndermişti; kartal yılanı kapıp uçup gitmişti. Başka bir rivayette kartaldan daha büyük bir kuşun olduğu aktarılmaktadır. Bu olayı gören Kureyşliler aralarında şöyle dediler: “Şimdi Allah'ın bizim niyetimizi tasdik ettiğine inanabiliriz...”¹¹⁴ dediler. Kureşliler Kâbe'yi yıkmak ve yapmak istediğinde Ebu Vehb b. Âiz b. İmran b Mahzûm adlı kişi Kâbe'den bir taş alarak kaldırdı, ancak taş elinden düştü bunu görünce şöyle dedi: Kureyş topluluğu, bunun yapımına yalnız helal şeyler katın. Bir zinakârın parasını, faiz parasını ve bir başkasından haksız olarak alınan bir malı bunun yapısına sokmayın dedi.¹¹⁵ Kureyşliler bu olaylar sonucunda Kâbe'yi yapmaya karar verdiler.

Kureyşliler bu kararı aldığı zamanda Cidde sularında rum tüccarlarından Bakom¹¹⁶ ismindeki birine ait gemi Mekke'nin Şuaybe¹¹⁷ isminde bir limana oturmuştu. Bu gemide yumuşak olan beyaz ve düz taş ile kereste, demir gibi inşaat malzemeleri mevcuttu.¹¹⁸ Kureyşliler, bu geminin kerestesini Kâbe'de kullanmak üzere kaptanla anlaşarak satın aldılar. Bu geminin kaptanının iyi bir marangoz olduğunu öğrenince onun da Kâbe'nin inşası faaliyetinde bulunmasını sağladılar. Ancak Kâbeyi yıkmak isteyen kaptana halk karşı çıkmıştı.¹¹⁹ Onlar Hz. İbrâhim zamanında yapılan temele ulaşmak için uğraştılar ancak bunun için yeteri miktarda malzeme ve para bulamamışlardı. Kendi aralarında istişare ettiler. Kâbe'nin temelini bir tarafını kısaltarak, topladıkları malzeme miktarınca taştan bir bina yapmak için karar aldılar. Hilal şeklindeki “Hâtim” denilen küçük duvar ile Kâbe arasını boş bırakarak, dört köşe, kuzey duvarını altı arşın bir karış içerden başladılar. Diğer duvarları, eski temelin üzerine inşa etmeye devam ettiler. Bir sıra taş, bir sıra tahta ile duvarlar

¹¹³ Ahmet Cevdet Paşa, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Akpınar Yayınevi, İstanbul 1988, s. 44.

¹¹⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 193; Martın Lings, *a.g.e.* s. 61.

¹¹⁵ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. II, s. 45.

¹¹⁶ Köksal, *a.g.e.*, c. I, s. 131.

¹¹⁷ Huriye Martı, vd. “Kâbe”, *Hadislerle İslam*, Yavuz Ünal ve diğ. (Editör), DİB Yayınları, Ankara 2015, c. 2, s. 338.

¹¹⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 301.

¹¹⁹ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 216.

örülüyordu. İstemedikleri kimseleri içeri sokmamak için, sel sularını bahane ederek Kâbe'nin kapısını yer seviyesinden bir insan boyu yüksekten bırakarak başladılar. Kâbe'nin içini, kapının eşiği seviyesine kadar toprakla doldurdular¹²⁰.

Kâbe'nin inşasına Velid b. Muğire ilk kazmayı vurmuştur. Yıkıntı esnasında oradan Süryânice olan iki kitabe çıktığı anlatılmaktadır. Bu kitabelerde şunlar yazılı olduğu rivayet edilir: “Ben Mekke'nin sahibi olan Allah'ım, onu yeri ve gökleri yarattığım gün yarattım. Güneş ve Ay'a şekil verdim.” diğer kitabede ise: “Kim bir hayır ekerse, bir memnuniyet hasat eder; kimde bir şer ekerse, bir pişmanlık hasat eder. Kötülük yaparsanız, iyilikle mükâfatlandırılacaksınız. Olur mu böyle şey? Bu, diken ağacından üzüm toplanmayacağı gibi bir şeydir.”¹²¹ bu kazım aşamasında yaşanan değişik olaylardan birisinin de şu şekilde cereyan ettiği İbn Hişâm'ın eserine dayandırılarak rivayet edilmektedir. Kâbe'nin temelini bulma işi sürerken orada çalışan bir işçinin temel taşlarını sökerken bütün Mekke'nin sallandığını görmesi üzerine yıkma işine son verilerek duvarların örülmesine devam edildiği anlatılmaktadır.¹²² Bulunan bu temelde ki taşların birbiriyle kaynaşmış yeşil renkte, deve sırtı gibi taşlardan,¹²³ otuz kişinin toplu halde kaldıramayacağı ağırlıkta taşlardan oluştuğu aktarılmaktadır.¹²⁴

Kâbe'nin duvarlarının yapımı kabilelere bölünmüş, onlar da Hz. İbrâhim'in temellerini buluncaya kadar kazmışlardır.¹²⁵ Duvarlar yükselince Hacerü'l-esved'in yerine konması sırasında kavga çıkmıştır. Çıkan bu kavga beş gün sürdü diyenler olduğu gibi,¹²⁶ bazılarının göre dört gün bu şekilde beklemişlerdir. Aralarından Kureyş kabilesinin en yaşlı adamı olan Ebu Ümeyye b. El-Muğire'nin önerisi ile Kâbe'ye ilk olarak gelen kişinin hakemliği eşliğinde taşı buraya koyalım diyerek anlaşmışlardır. Kâbe'ye ilk gelen kişi ise son peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Hz. Muhammed, taşı bir elbiseye, kendi

¹²⁰ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 19.

¹²¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 302; İhsan Süreyya Sırma, *İslam Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed*, Beyan Yayınları 2011, s. 84- 85.

¹²² Sırma, *a.g.e.* s. 85.

¹²³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 302.

¹²⁴ Köksal, *a.g.e.*, c. I, s. 138.

¹²⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. 1, s. 195; İmam Zehebî, *Târihü'l- İslam*, Muzaffer Can (çev.), Cantaş Yayınları, İstanbul 1992, c. I, s. 133- 134; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.* s. 216- 218.

¹²⁶ İmam Zehebî, *a.g.e.* c. I, s. 133- 134; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* c. I, s. 45.

abasına,¹²⁷ ya da bez parçası üzerine koymuştu. Bezin bir kenarından Utbe b. Rebia, bir kenarından Ebu Huzeyfe Velid b. Muğîre, bir kenarından Ebu Zem'a, diğer kenarından da Kays b. Adiyy ya da Âs b. Vâil isminde¹²⁸ kabile reislerine tutturup kaldırtmış ve taşı kendi eliyle yerine koymuştu.¹²⁹ Kureyşlilerin bu kadar kavga etmelerinin en önemli nedeni Kâbe'nin bütün Arapların kiblesi olmasından dolayı oraya yapılan hizmetlerin kendileri için büyük bir üstünlük kazandıracağı düşüncesidir.¹³⁰ Peygamberimiz Hz. Muhammed bu olay sırasında 35 yaşında idi.¹³¹ Kureyşliler, duvarları bir sıra taştan sonra ahşap bir hatıl koymak suretiyle ördüler ve yüksekliği 9 arşından 18 arşına çıkardılar,¹³² Kâbe'nin içerisinden Rüknu'ş-şâmî tarafına bir merdiven, damın kuzeybatı kenarına da biriken yağmur sularının hicr'e akması için bir oluk koydular.¹³³

Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir dönemlerinde de Kâbe çevresinde herhangi bir duvar yoktu. Mescidü'l-harâm'ın çevresi ilk defa Hz. Ömer tarafından bir duvarla çevrilmiştir. Dolayısıyla İslam döneminde Mescidü'l-harâm'ın ilk banisi Hz. Ömer'dir. Aradan on sene geçtikten sonra Müslümanların çoğalması ve dolayısıyla hacıların sayısının da artması üzerine tekrar Mescidü'l-harâm'ın genişletilmesi zarureti ortaya çıktı. Bunun üzerine H. 26'da Hz. Osman tarafından mescidin duvarları yıktırılarak saha genişletildi ve ilk defa namaz kılanlar için üzeri kapalı revaklar yapıldı.¹³⁴

1. 2. 5. 2 Abdullah b. Zübeyr'in İnşası

Kureyşlilerin Kâbe'nin inşasında bir sıra taş bir sıra tahta kullanmalarının da etkisiyle Kâbe'de Mekke'ye hücum eden Emevî Ordularının attığı yağlı fitilleriyle¹³⁵ yangın çıkmış ve Kâbe yanmıştı. Bu sefer Kâbe'yi yapma sırası, tam adı Ebu Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. el-Avvam el- Kureşi' olan, babası aşere-i mübeşşereden Zübeyr b. Avvam, annesi

¹²⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 261, 263; Muhammed El- Hudârî, *Nuru'l- Yakîn Muhammed*, Mehmet Seri Doğru (çev.), Nida Yayınları, İstanbul 2012, s. 35.

¹²⁸ Köksal, *a.g.e.*, c. I, s. 148.

¹²⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, s. II, s. 303.

¹³⁰ Muhammed El- Hudârî, *a.g.e.*, s. 36.

¹³¹ Can, *a.g.e.*, s. 72.

¹³² İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 303.

¹³³ Sadettin Ünal, "Kâbe", *DİA*. c. XXIV, TDVY, Ankara 2001, s. 16.

¹³⁴ Sadık Eraslan, "Kâbe ve Mescidü'l Haram" , *Hz. İbrahim Sempozyumu*, Şanlıurfa 1997, Şurkav Yayınları, s. 217- 218.

¹³⁵ Algül, *a.g.e.*, c. I, s. 82.

Hiz. Ebu Bekir'in kızı Esma¹³⁶ olan Abdullah b. Zübeyrdeydi. Abdullah b. Zübeyr yanmış olan Kâbe'yi yeniden yapmak için karar almış ve Kureyşliler gibi değil de Hiz. İbrâhim zamanındaki gibi yapmaya karar vermişti. Kureyş kabilesinin malı yeterli olmadığından dolayı orası dışarıda bırakılmıştı.¹³⁷

Abdullah b. Zübeyr, Hiz. İbrâhim zamanındaki temeli bulup Kâbe'nin yüksekliğini 27 zirâ'ya çıkarmıştır. Kureyşliler zamanında dışarıda bırakılan Hıcr'i içeri dâhil etmiştir.¹³⁸ Kâbe'ye biri doğuda diğeri batıda olmak üzere yer seviyesinde 2 tane kapı bırakmıştır. Kâbe'ye, Mısır'da dokunan iyi cins bir kumaş ile örtü yapılmıştı.¹³⁹ Yine rivayetlerde Kâbe'nin yapımında kireç kullandığı, duvarları tamamen taştan yaptığı geçmektedir.¹⁴⁰ Ayrıca İbnü'z-Zübeyr damın altına üç direk koymuştu ve 11 arşın boyunda çift kanatlı, iki kapı ile Rükünül-ırâkî köşesine içeriden dama çıkmak için ağaçtan döner bir merdiven yaptırmıştır.¹⁴¹

1. 2. 5. 3 Haccâc'ın İnşası

Ebu Muhammed el-Haccâc b. Yusuf b. el-Hakem es-Sekafi, künyesine sahiptir. Babası Yusuf b. Hakem, annesi Kûfe Valisi Mugire b. Şu be'dir. Eski karısı Faria bint hemmam olan Haccâc,¹⁴² Abdullah b. Zübeyr' ile savaşıp Onu şehit etmiştir. Yapılan bu savaşta kabe zarar görmüştü. Haccâc, Abdullah b. Zübeyr'in inşa ettiği Kâbe'yi yeniden yapmak istemiş bunu da gerçekleştirmiştir.¹⁴³ Haccâc, İbn. Zübeyrin Kâbe'de yapmış olduğu özellikle peygamberimizin hadisine dayanarak yaptığı bölümleri kapatmıştır. Özellikle Kureyşin imkânsızlıklarla Kâbe'nin dışında bırakmak zorunda kaldığı, Abdullah b. Zübeyr'in ise Kâbe'nin içine aldığı Hıcr-i ismâil'i Kâbe'nin dışında bırakmıştır.¹⁴⁴

¹³⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr'b. Avvam", *DİA*. c.I., TDVY, Ankara 1988, s. 145.

¹³⁷ Ünal, a.g.e., c. XXIV, s. 17.

¹³⁸ Ünal, a.g.e. c. XXIV, s.17

¹³⁹ Bozkurt, a.g.e., s. 20.

¹⁴⁰ Can, a.g.e., s. 77.

¹⁴¹ Ünal, a.g.e., s. 16.

¹⁴² İrfan Aycan, "Haccac", *DİA*. c. XIV, TDVY, Ankara 1996, s. 427.

¹⁴³ Can, a.g.e., s. 77.

¹⁴⁴ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e., s. 301- 307; Algül, a.g.e., c. I, s. 82.

1. 2. 5. 4 Abbâsîlerde Kâbe

Abbâsî halifesi Mehdi, Mescid-i-harâm'ın en önemli inşaatlarından biri olan tavaf alanını evleri istimlâk ederek genişletti. Bu devasa genişletme sonrasında etrafı tamamen mermerden revâklar ile çevirdi. Ayrıca Mehdi, Bâbü's- selâm minaresini ve Makam-ı ibrâhim'in muhafazasını birçok altın sarf ederek yeniden yaptırdı. Bâbü Âli minaresini tamir ettirip, Şamdan getirdiği mermerlerle mescid'in etrafına direkler diktirdi. Bu direkler arsasına duvarlar yapmış ve Bâbü'l- veda minaresini de o yaptırmıştır.¹⁴⁵ Abbâsî halifesi Mensur, Hâtimin ve tavaf yerinin siyah taşlarla döşendiğini ve zeminin düzgün olmadığını görüp üzüldü. Siyah taşları söktürüp Hâtim'in duvarlarını ve tavaf yerinin zeminini de mermerle döşetti. Mescid-i harâm'ı genişleterek ilk defa Bâbü'l- umre minaresini yaptırdı. Safâ tepesi üzerine on iki kademeli, Merve tepesi üzerine on beş kademeli kemer yaptırdı. Harun Reşit dokuz defa hacca gelerek Mekke'nin gelişmesi ve imârı için çok gayret etmiş, kapı üzerine altın halkalar yaptırmış ve kapıyı altın içine yerleştirilmiş firuz taşlarıyla süslemiştir. Abbâsî halifelerinden Mütevekkil'in de Kâbe'nin içindeki mermer döşemelerini değiştirdiği, Kâbe'nin duvarlarını ve tavanını içten altınla kaplattığı nakledilmektedir.¹⁴⁶ Halife Me'mûn zamanında Mekke'nin idaresi peygamberimiz'in soyundan gelen Hz. Ali evladına verilmiştir.¹⁴⁷

1. 2. 5. 5 Osmanlı Devleti Döneminde Kâbe

Osmanlı Devleti kuruluncaya kadar kimlerin ve hangi devletlerin Kâbe'ye ne gibi hizmetler yaptığını aktardık. Osmanlı Devleti tarafından da bu Kutsal Mekân'a gereken ihtimam gösterilmeye çalışılmıştır. Padişahlar bu mekâna hizmet için adeta yarışa girmişlerdir. Osmanlı Padişahlarından Yavuz Sultan Selim Kâbe'ye hatta Mekke halkına çok büyük ilgi göstermiş ve oraya yüklü miktarda altın ve hediyeler göndererek yıpranan Kâbe'nin duvarlarının yeniden yapılmasını, tavanın eskiden olduğu gibi ağaçtan değil taş kubbe ile yapılmasını emretmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ İslam Tarihi Ansiklopedisi, *a.g.e.*, c. VII, s. 200.

¹⁴⁶ Can, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁴⁷ İslam Tarihi Ansiklopedisi, *a.g.e.*, c. VII, s. 164.

¹⁴⁸ Eraslan, *a.g.e.*, s. 218.

Kâbe'nin tamir ve tezyine çalışan ilk Osmanlı padişahı Kanûnî olmuştur. Bu tezyinatın cevazı hakkında müfti Ebu's-Suûd Efendi'den fetva almıştır. Kanuni, Mısır'da birçok köyü para ile satın almak suretiyle vakıf haline getirip, gelirlerini Mekke ve Medine'ye vakfetmiştir.¹⁴⁹ Kanuni, Kâbe'nin tavanını yenilemiş, gümüş olan altınoluğu değiştirerek yerine altından yapılmış oluğu koydurmuştur.¹⁵⁰ Abbâsî halîfesi Hârun Reşid'in hanımı Zübeyde Hâtun tarafından Mekke'ye su taşımak maksadıyla yapılan 60 km uzunluğundaki su kemerleri zamanla yıpranıp kullanılamaz hâle gelince Kânûnî Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan bu kemerleri yeniden yaptırdı. Kânûnî, 100 bin altın masrafla, Vâdi-i Nûman'daki dağların eteklerinde bulunan ve Arafat'a kadar gelebilen pınarı, kızı Mihrimah Sultan adına yaptırdığı yetmiş km'lik kemerlerle Mekke'ye götürülmesine muvaffak oldu. Peygamberimizin doğduğu evi yeni baştan inşa ettiren de yine Kânûnî Sultan Süleyman'dır.¹⁵¹

Osmanlı Devleti zamanında Mescid-i Harâm mimari açıdan kesin şeklini II. Selim ve III. Murad zamanında almıştır. Bu padişahlar zamanında Kâbe'nin mimarisinde Osmanlı mimarisi kullanılarak Kâbe'nin eski düz ahşap çatısı yerine çok sayıda mahrûfî kubbe inşa edildi. Harem-i şerif'in doğu duvarı başta olmak üzere çeşitli yerleri hüsn-i hat örnekleriyle tezyin edildi. Avlunun ve iç kısma geçilen ilk direklerin üst taraflarına her beş direkte Hz. Peygamber'in ismi gelecek şekilde istifler yapıldı ve kapıları üzerine Mescid-i Harâm ile ilgili ayetler hak edildi. Kanuni Sultan Süleyman devrinde başlanan metâf ile ana kapıların bulunduğu yerlerin mermerle döşenmesi işi III. Murad zamanında tamamlandı. Avlunun açık bir alan olması özelliği korunurken ikinci bir iç avluya bir dizi revakla geçen küçük çaplı müzehhep âlemlî kubbeler kullanıldı.¹⁵² II. Selim zamanında yapılan mimari planların Mimar Sinan tarafından yapıldığı da öne sürülen rivayetlerdir.¹⁵³ Haremeyn'e ilk kez kandil astırma şerefine de III. Murat ulaşmıştır.¹⁵⁴

Sultan III. Murat'tan sonra Sultan I. Ahmet'te Kâbe'de değişik inşa faaliyetlerinde bulunmuştur. I. Ahmet Kâbe'nin yıkılma tehlikesi haberini alınca hemen bir

¹⁴⁹ Münir Atalar, "Türklerin Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler" *AÜİFD*. Ankara 1988, c. 30, sayı.1, s. 289, 290.

¹⁵⁰ *a.g.e.*, s. 289; Algül, *a.g.e.*, c. I, s. 82.

¹⁵¹ Mahmut Sami Şimşek, "Osmanlı Sultanları Kutsal Mekânların Hadimiydi", *yenışafak gazetesi*, 13.11.2011, <https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/osmanli-sultanlari-kutsal-mekanlarin-hadimiydi-350560> (09.08.2017/16:32).

¹⁵² Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mescidü'l-Haram", *DİA*. c. XXIX, TDVY, Ankara 2004, s. 274.

¹⁵³ Eraslan, *a.g.e.*, s. 219.

¹⁵⁴ Atalar, *a.g.e.*, s. 290.

heyetle incelenmesini ve gereken onarımın yapılmasını istedi. İstanbul'da hazırlanan iki demir kuşak, halis altın ve gümüşle süslü dört ayak ve on altı kirişten meydana geliyordu. Malzemeler Mekke'ye ulaştıktan sonra çalışmalara hız verildi ve Kâbe, duvarların dış basıncını tutması için bir dizi payanda ve bu payandaların üzerindeki bir demir kemerle dışarıdan desteklendi. Diğer yandan Kâbe çatısının büyük bölümü değiştirildi. Yağmur oluğu yenilenerek gümüş kaplama üzerine som altın süslemeli yeni bir oluk konuldu. Hatta Sultan I. Ahmet Kâbe'nin bir tuğlası altından, bir tuğlası gümüşten olacak şekilde temelden itibaren yeniden inşa etmeyi bile düşünmüştü. Fakat devrin şeyhüislâmının, "Allah dileseydi onu zebercetten halk ederdi." demesi üzerine, bu fikrinden vazgeçmişti.¹⁵⁵ I. Ahmet Zemzem kuyusunun giriş kısmına demir bir kafes yaptırdı.¹⁵⁶ Sultan I. Ahmet'in vefatından sonra yerine oğlu 4. Murat geçmiş, o ise Kâbe'nin yine değişik inşa faaliyetlerini yaptırmış, bir sel felaketi sonucu Kâbe'nin hasar görmesi nedeni ile temele kadar kazılıp yeniden inşa edilmişti. Hâcerü'l-esved gümüş kaplı bakır bir muhafaza içine alınmış, gümüş kaplamanın üstü altınla yaldızlanmıştır. Kâbe'nin çoğu yeri mermerlerle kaplanıp Kâbe'nin üstü siyah bir örtüyle kapatılmıştır.¹⁵⁷

Sultan Abdulhamid, bugün de Medine'ye gidenlerin ilgiyle ziyaret ettiği yerlerden biri olan Medine tren garını yapan önemli şahsiyetlerden biridir. Sultan İstanbul, Şam ve Medine'yi birbirine bağlayan Hicaz demiryolu projesini hayata geçirmiştir. Zemzem Kuyusu üzerine daha önce yapılan çeşme ve sebili yenileyerek mermerden yaptırdı. Makâm-ı İbrahim'i ve Şâfi makâmını tâmir ettiren, Bâbü'l-Umre üzerindeki minâreyi de yeni baştan yaptıran, Kâbe'yi korumak amacıyla Ecyad Kalesi'ni yaptıran da yine Sultan I. Abdülhamid'dir. Yine Kâbe'ye altından ve gümüşten anahtarlar yaptıran da II. Abdulhamid'dir.¹⁵⁸ II. Abdulhamid, Safâ ve Merve'yi, Hamidiye su hattını, Cennetü'l-Muallâ'daki Sahabe türbelerini de yenilemiştir.¹⁵⁹ Abdülhamid Makam-ı İbrâhim, Makâm-ı

¹⁵⁵ Murat Duman, "Osmanlılar Devrinde Kâbe'nin Yeniden İnşası", <https://www.geyvemedy.com/osmanlilar-devrinde-kabenin-yeniden-insasi> (08.09.2017/16:45).

¹⁵⁶ Bozkurt, Küçükaşçı, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁵⁷ Can, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁵⁸ Mahmut Sami Şimşek, a.i.a., (24.11.2017/17:00)

¹⁵⁹ Armağan Köken, "Sultan Abdulhamid ve Ehli Beyt Sevgisi", <http://www.ikinciabdulhamid.com/sultan-abdulhamid-ve-ehl-i-beyt-sevgisi>, 1111.html , (09.09.2017/10:00).

Şafi Umre kapısındaki minare ve Kâbe'de tamirler yaptırdı. Bu sırada metâf'dan sonra namaz kılınan alanlar yeniden planlandı.¹⁶⁰

Sultan Abdulmecid ise Kâbe'nin içerisinde ve Hâcerü'l-esved etrafında bozulan taşları değiştirmiş, bazı kubbelerin direklerini yenilemiş, Harâm'ı şerif'i aydınlatmıştı.¹⁶¹ Onun döneminde mescidin eskiyen kısımları, Hâcerül-esved'in gümüş mahfazası ve Kâbe'nin altınoluğu yenilendi, Hicr'i çevreleyen duvar onarıldı.¹⁶² Osmanlılar Haremeyn'e destek olsun diye surreler¹⁶³ göndermişlerdir. Kâbe'nin günümüzdeki mevcut olan binası Osmanlı Devleti'nin 1630 yılında yaptığı binadır.¹⁶⁴ Osmanlı Devleti zamanında Kâbe'ye saygıdan dolayı Kâbe'den yüksek bina yapılmamıştır. Osmanlı Devleti Kâbe'ye verdiği değer yanı sıra Mekke'ye, Medine'ye Ehl-i Beyt'e hatta o beldelerden gelen insanlara bile çok değer vermiş, o bölgeye her zaman hem ekonomik hem de diğer alanlarda her zaman hizmetkârlıktan ödün vermemiştir.¹⁶⁵

1. 3 KÂBE'NİN BÖLÜMLERİ

Kâbe'nin dört köşesi vardır bunlar coğrafi yön olarak kullanılır. Bunlardan ilki ve kitaplarda hakkında en çok bilgi bulunan köşesi Hâcerü'l-esved'dir.

1. 3. 1 Hâcerü'l-esved

Tavaf'ın başlangıcını göstermek amacıyla Kâbe-i Muazzama kapısının yan tarafına metâf zemininden üç arşın dört parmaktan biraz yüksek olarak konmuş siyah bir taştır.¹⁶⁶ Yerden yüksekliği 1. 5 metre, 30 cm çapında, yumurta biçimde, siyaha yakın koyu kırmızı renkte olan bir taştır.¹⁶⁷ Hâcerü'l-esved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir. Yazar, bunu derken şu şekilde açıklama yapmaktadır: Bir insan başkasıyla meselâ bir kabile reisiyle antlaşma yaparken iki tarafta sağ ellerini uzatarak anlaşmanın sağlandığını ifade ederler. Kul

¹⁶⁰ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁶¹ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 488.

¹⁶² Bozkurt, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁶³ Surre: her yıl hac döneminden önce genellikle Mekke ve Medine halkına dağıtılmak için yollanan para, altın ve diğer eşyaları ifade eder.(bkz. Ş. Tufân Buzpınar, "Surre", *DİA*, c. XXXVII, TDVY, Ankara 2009, s. 567-569).

¹⁶⁴ Ekrem Keleş, *Umre Rehberi*, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 71.

¹⁶⁵ İslam Tarihi Ansiklopedisi, *a.g.e.*, c. VII, s. 209.

¹⁶⁶ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁶⁷ Salim Ögüt, "Hâcerü'l-esved", *DİA*, c. XIV, Ankara 1996, s. 433.

da Allah'ın sağ eli olan hâcerü'l-esved'e sağ elini koyarak Allah'la Biat'leşir.¹⁶⁸ Bu taşın geçmişi hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bu taş, Hz. Âdem tarafından cennetten getirilmiştir. Hz. Nuh tufanından sonra Allah tarafından semaya alınmış ve Ebu Kubeys dağında bulunarak Hz. İbrâhim tarafından Kâbe duvarına konmuştur.¹⁶⁹ Bu taşı İsmâil (a.s.)'a Cebrâil işaret etmiş ve o da getirmiştir.¹⁷⁰ Kureyş'lilerin Kâbe'yi inşası faaliyetinde sıra bu taşı koymaya geldiğinde aralarında çıkan kavgayı peygamberimizin hakemliği ile çözüme kavuşturdukları taş yine bu taştır. Hâcerü'l-esved taşı melekler tarafından istilâm (selamlama) edilmiş, bütün peygamberlerin dudakları sürülmüş bir taştır.¹⁷¹ Hâcerü'l-esved, önce Hz. İbrâhim sonra Hz. Peygamberimiz Muhammed (s.a.v)'in ve ashabının hatırasını yâd etmeye aracı olan bir semboldür.¹⁷² Hâcerü'l-esved'i bütün peygamberlerin öptüğü rivayet edilir.¹⁷³

Başlangıçta bu taş beyaz olduğu sonradan siyahlaştığı aktarılmaktadır. Bu siyahlaşmanın nedeni de hacca gelen insanların günahkâr olmaları ve bu şekilde taşa dokunmaları gösterilmektedir. Yine bir görüşe göre Kurban edilen hayvanların kanlarının bu taşa sürülmesiyle taş siyahlaşmıştır.¹⁷⁴ Kâbe'nin tamirattan geçtiği gibi Hâcerü'l-esved'de çeşitli tamiratlardan geçmiştir. Bugünde hacca ve umreye giden insanlar bu taşa çok ilgi göstermekte, bu ilgileri Hz. Ömer (r.a.)'ın "Allah'a andolsun ki sen ne faydası nede zararı olan bir taşsın, eğer Resûlullah'ın seni istilâm ediyor olduğunu görmeseydim ben de seni istilâm etmezdim."¹⁷⁵ sözündeki gibi peygamber'e bağlılıklarındandır. İnsanlar bu taşın hizasında tavafa başlarlar ve taşın hizasına gelince taşı selamlarlar, bu selamlama Allah'a vermiş olduğu ahdi yenileme anlamına gelmektedir.¹⁷⁶

İnsanlar, hâcerü'l-esved'e dokunabilmek için aşırı izdiham da yaşarlar. Kâbe'nin yanında tavaf imkânı bulamayanlar için üst katlarda ki tavaf alanlarında Hâcerü'l-esved'i dolayısı ile tavafın başlangıç yerinin göstermek için yeşil renkte ışık vardır. Bu taşa zarar verenlerin, bu taşı kırıp çalmaya çalışanların ölümle sonuçlanan akıbetleri değişik

¹⁶⁸ Şeriati, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁶⁹ Can, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁷⁰ İslam Tarihi Ansiklopedisi, *Türkiye Gazetesi*, c. VII, s. 161.

¹⁷¹ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁷² Keleş, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁷³ Erdem Çetinkaya, *Kâbe'nin Sırrı*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 68.

¹⁷⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, İhsan Süreyya Sırma (çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 1981, s. 26.

¹⁷⁵ Buhari, *Hac*, 57.

¹⁷⁶ Keleş, *a.g.e.*, s. 32.

kitaplarda geçmektedir. Kâbe'nin Hâcerü'l-esved'den sonra üç köşesi daha vardır. Bunlardan biri Kâbe'nin kuzey tarafını gösteren köşenin adı **Rüknü'l-ırâkî**, Kâbe'nin batı tarafını gösteren köşesi **Rüknü's-şâmî**, Kâbe'nin güney köşesini gösteren köşesi ise **Rüknü'l-yemânî** olarak adlandırılmaktadır. Tavaf eden hacılar Rüknü'l-yemânî köşesine geldiğinde Hâcerü'l-esved'e gelmeden ikisinin arasında Rabbenâ Atinâ duasını okurlar. Bu duanın okunması Müstehap¹⁷⁷ olarak kabul edilir. Tavafa Rüknü'l-yemânî köşesinden gelmek sünnet¹⁷⁸ olarak, Bu köşeyi selamlamak Mendup olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁹

1. 3. 2 Makâm-ı İbrâhim

Kâbe'nin inşâsı esnasında Hz. İbrâhim (a.s.)'in iskele olarak kullandığı, duvarları örmede ondan yararlandığı,¹⁸⁰ Hz. İbrâhim'in üzerine çıkararak insanları hacca davet ettiği veya Hz. İbrâhim'in bulunduğu yer olan mübarek bir taşır.¹⁸¹ Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmektedir.

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

“Orada apaçık deliller vardır, İbrâhim'in makamı vardır; kim oraya girerse, güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir. Kim inkâr ederse, bilsin ki; doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir.”¹⁸²

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“Kâbe'yi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrâhim'in makamını namaz yeri edinmiş dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde

¹⁷⁷ Müstehab: Hz. Peygamberin bazen yapıp bazen yapmadığı âlimlerin de tavsiye ettikleri fiil ve davranışlardır. Mendup, Nâfie, âdâp isimleri ile de kullanılır. Bkz. (*Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, s. 504- 505).

¹⁷⁸ Sünnet: Hz. Peygamberden sâdır olan söz, fiil ve takrirlerle, O'na ait sıfatlara denir. Bkz. (*Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, s. 606).

¹⁷⁹ Mendup: Kesin olmayan bir tarzla yapılması istenen davranışlardır. İşleyen sevap kazanır, işlemeyen kınanmaz. Sünneti Müstehap kavramları da Mendup için kullanılır. Bkz. (*Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, s. 424).

¹⁸⁰ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 616.

¹⁸¹ Nebi Bozkurt, “Makâm-ı İbrahim”, *DİA*. c. XXVII, TDVY, Ankara 2003, s. 412.

¹⁸² Âl-i İmram, 3/ 97.

edenler için temiz tutun diye İbrâhim ve İsmâil'e ahd verdik”¹⁸³ peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) de “Rükn (Hâcerü'l-esved) ve Makâm-ı İbrâhim cennet yakutlarından iki yakuttur. Eğer Allah onların aydınlıklarını gidermemiş olsaydı doğu ile batı arasını sürekli aydınlatırlardı”.¹⁸⁴ âyet-i kerîmelerde ve hadis-i şerif de Makâm-ı İbrâhim'in ne kadar önemli bir mekân olduğunu vurgulanmaktadır. Bazı âlimler Makâm-ı İbrâhim denen yerin aslında Harem-i-şerif'in tamamı olduğunu,¹⁸⁵ bütünüyle hacdaki makamları kapsadığını söylerler.¹⁸⁶ Makâm-ı İbrâhim, Kâbe kapısının birkaç metre karşısında sarı bir mahfaza içinde yer alan, peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in namaz kılarken Kâbe ile arasına aldığı bir yerdir.¹⁸⁷

Daha önceden daha büyük olan taş, zaman içinde sürtünme ve aşınma sebebiyle küçülmüştür. Üzerindeki izlerin Hz. İbrâhim'in ayak izleri olduğu söylenmektedir.¹⁸⁸ Rivayete göre Allah (c.c.) Hz. İbrâhim Kâbe'yi yaparken üstüne çıktığı taşı hamur gibi yumuşatmış, Hz. İbrâhim'in ayakları topuklarına kadar bu taş batmıştır ve yere indiğinde taş eski şekline dönmüştür.¹⁸⁹ Bu mübarek taşın kalınlığı 20 santimetre. kenar uzunluklarının biri 38, diğeri 36'şar santimetredir.¹⁹⁰ Mekke'nin fethi gününe kadar Kâbe'ye bitişik mevkide bulunan bu taş daha sonra peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından şu anki bulunduğu yere nakledilmiştir.¹⁹¹ Tavaf yapanların tavafları bitince Makâm-ı İbrâhim'de iki rekâtlık namaz kılınmaları ve Mescid-i Harâm'da cemaatle namaz kılınırken imamın bu makamda durması Müstehap sayılmıştır.¹⁹²

1. 3. 3 Kâbe'nin Örtüsü (Kisve-i Sitâre)

Kâbe'nin üzerinin örtülme hadisesi İslam öncesi cahiliye dönemine kadar uzanır. Bazı rivayetlerde ilk örten Hz. İsmâil bazılarında ise Yemen meliki Tubba Esad Ebu Kerb'dir.¹⁹³ Kâbe önce deri, sonra yünlü dokuma, Yemen kumaşı, Kıptî bezi ve ipekli

¹⁸³ Bakara, 2/ 125.

¹⁸⁴ Tirmizî, Hacerü'l Esvedin Değeri ve Kıymeti, Bölüm. 49 (878).

¹⁸⁵ Aydın, a.g.e., s. 569.

¹⁸⁶ İbn Kesîr, a.g.e., c. I, s. 168.

¹⁸⁷ Bozkurt, a.g.e., s. 412.

¹⁸⁸ Can, a.g.e., s. 59.

¹⁸⁹ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e., s. 616.

¹⁹⁰ İsam, *Hicaz Albümü, Fotoğraflarla Kutsal Topraklar*, DİB Yayınları, Ankara 2008, s. 28.

¹⁹¹ Eyüp Sabri Paşa, a.g.e., s. 617.

¹⁹² Bozkurt, a.g.e., s. 413.

¹⁹³ Algül, a.g.e., c. I, s. 83.

örtülerle örtülmüştür.¹⁹⁴ Kâbe'nin örtüsü üç bölümden meydana gelir.1- Dış örtü, 2- İç örtü, 3-Kuşak bölümü.¹⁹⁵ Kâbe'de önceden örtüler biriktirilirdi ve bu örtüler değişik ülkelerden gelirdi. Peygamberimiz ve Hulefâ-yı Râşidîn döneminde Arefe gününden bir gün öncesi (Terviye) ve Aşûra gününde olamak üzere senede iki defa yenilenirdi. Abbasîler zamanında senede üç defa yenilenmiştir.¹⁹⁶ Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Kâbe'nin dış örtüsü Mısırdan getirilmiştir. İç örtüsü Mısırdan dokunan kumaşla İstanbul'da hazırlanmaya başlanmıştı. Ancak III. Ahmet'ten itibaren kumaşların tamamı İstanbul'da dokunmaya başlandı. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra yeniden bu görev Mısır'a verildi. Daha sonra Suûd hükümeti kendi kurduğu özel Kâbe örtüsü fabrikasında kendisi hazırlamaya başladı.¹⁹⁷

Günümüzde Kâbe örtüsü, 14 metre uzunluğunda, 0.95 metre genişliğinde, kırk sekiz parçadan meydana gelen, tamamı 638,4 metre karedir. Örtünün üzerinde gümüş ve altın tellerle yazılmış ayet ve süsler vardır.¹⁹⁸ İslâmiyet'in ilk yıllarında Kâbe'nin örtüsü Aşûre günü, daha sonrasında ise zilkade'nin 25'inde veya 28'inde kaldırılıp, yere kadar indirilen beyaz bir örtüyle örtülür, hacılar arafatta iken yeni örtü takılırdı. Kâbe'nin örtüleri genelde beyaz, yeşil, kırmızı ve siyah olmuştur.¹⁹⁹ Kâbe'nin örtüsünün siyah olmasının nedeni ise şu şekilde açıklanmaktadır: Abbâsî devletinde genellikle siyah sarık, siyah cübbe, siyah sancak kullanmak adet olmuştu. Bunun sebebi de İbrâhim b. Muhammed'in hapisyanede öldürülmesinden dolayı mâtem tutmalarıdır.²⁰⁰

1. 3. 4 Altınoluk

Kâbe'nin üzerine konan ve yağmur sularının dışarıya akmasını sağlayan, altından yapılmış oluğa denir. Bu oluğa aynı zamanda "Mîzâb-ı Kâbe" de denir. Altınoluk Hâtîm'in karşısındaki duvarın üst orta kısmındadır.²⁰¹ Kâbe üzerine konan ilk oluk peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında Kureyşin inşasında konmuştur. İlk defa Emevîler bu oluğu altınla kaplatmışlardır. Altınoluğun seçkin insanların namazgâhı sayılan

¹⁹⁴ Can, *a.g.e.*, s. 36- 37.

¹⁹⁵ Erdem Can, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁹⁶ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 523- 528.

¹⁹⁷ Nebi Bozkurt, Mustafa Küçükbaşçı, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁹⁸ İsam, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁹⁹ Yılmaz Can, *a.g.e.*, s. 38.

²⁰⁰ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 530.

²⁰¹ *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Altınoluk", DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 24.

bir yer olduğunu söyleyen rivayetleri de bazı bilginlerce dile getirilmiştir.²⁰² Bugün bizler ülke olarak namazlarımıza dururken kibleye yöneldiğimizde Altınoluğun bulunduğu yere yönelmiş oluyoruz.

1. 3. 5 Metâf

Mecid-i Harâm, içerisinde hac ve umre için gelen insanların tavaf ettikleri alandır.²⁰³ Bu alan Kâbe'nin çevresidir. İnsanlar Kâbe'yi sol taraflarına alarak dönerler, insanın kalbi ile Kâbe karşı karşıya gelir bu dönme esnasında. Metâf alanı her geçen gün insanların yoğun ilgisi dolayısıyla genişletilmektedir.

1. 3. 6 Hicr-i ismâil

Hicr-i İsmâil, Kâbe'nin kuzeybatı duvarının karşısında, zeminden bir metre kadar yükseklikte, 1.5 metre kalınlığında yarı daire şeklinde olan Hatîm duvarı ile Beytullah arasında kalan boşluğa “Hicr-i Kâbe, Hicr-i İsmâil, Harîta²⁰⁴ ve Hatîm²⁰⁵ denir. Kureyş'liler zamanında yeterince imkân olmadığı için Hz. İbrahim'in zamanındaki gibi Kâbe'yi inşa edemediklerini, bir kısmını dışarda bırakmak zorunda kaldıklarını önceden anlatmıştık. Bazıları bu bölümü Kâbe'den saymışlardır, bazıları ise kabul etmemişlerdir. Peygamberimiz burada namaz kılınmasını tavsiye etmiştir.²⁰⁶ Yine Hz. Hâcer ile Hz. İsmâil'in mezarlarının da bu kısımda olduğu söylenmektedir.²⁰⁷ Tavaf bu Hatîm denen duvarın dışından yapılır. İnsanlar burada namaz kılmak için aşırı izdihama maruz kalmaktadırlar.

1. 3. 7 Mültezem

Kutsal mekân Kâbe'nin kuzey doğu duvarında hâcerü'l-esved ile Rüknu'l-ırâkî köşeleri arasında Kâbe'nin zemininden iki metre yükseklikte Kâbe'nin kapısı vardır. Hâcerü'l-esved ile Kâbe'nin kapısı arasında kalan kısma “Mültezem” denir.²⁰⁸ Mültezem

²⁰² Ahmet Özel, “Altınoluk”, *DİA*. c. II, TDVY, Ankara 1989, s. 538.

²⁰³ *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, “Metâf”, DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 436.

²⁰⁴ Bakkal, *a.g.e.*, s. 301.

²⁰⁵ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 15..

²⁰⁶ Fuat Günel, “Hicr”, *DİA*. c. XVII, TDVY, Ankara 1998, s. 455- 456.

²⁰⁷ Neş'et Çağatay, “İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı” *AÜİF. Yayınları*, Ankara 1957, s. 115.

²⁰⁸ Mehmet Altunkaya, “Hac”, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, Şelale Yayınları, İstanbul 1990, c. II, s. 269.

kelimesi, bir şeyi üzerine gerekli kılmak, sarılmak,²⁰⁹ sıkı sıkıya yapışılın,²¹⁰ hacıların baş, göğüs, kol ve avuçlarını yapıştirarak dua edecekleri yer anlamına gelmektedir.²¹¹ Mültezem, kapısında durmak, Allah'tan ısrarla bağışlanmayı dilemektir.²¹² Tanımlardan da anlaşılacağı üzere Mültezem kulun Allaha yalvaracağı, her şeyi ile ona geldiğini ve onunla olduğunu bildirmektir. Günümüzde burada dua yapmanın imkânı yaşanan izdihamlardan dolayı yok denecek kadar azdır.

1. 3. 8 Şâzervân

Kâbe'nin temelleri, metâf alanı yüzeyinden 22- 27 santimetre arasında yükseklikte yukarı çıkmıştır. Duvarlar ise 25 santimetre kadar içeriden başlatıldığı için temellerin geride kalan kısmının üzeri 45 derece meyilli mermer levhalarla kaplanıp duvarlarla birleştirilmiştir. Yanları da mermer kaplama olan bu kısma Şâzervân denir.²¹³ Kureyş'lilerin 605 yılında Kâbe'yi inşası esnasında maddi imkânların yetersizliğinden dolayı Kâbe'nin duvarının kalınlığını azaltmalarından dolayı Şâzervân ortaya çıkmıştır. Bazıları Şâzervân'ı Kâbe'nin aslından sayarken bazıları onun sonradan ilave edildiği görüşündedir.²¹⁴

1. 3. 9 Zemzem Suyu

Zemzem, Kâbe'nin doğusunda Allah'ü Teâlâ'nın Hâcer ile oğlu İsmâil'e lufettiği suya denir.²¹⁵ Zemzem, Hâcerü'l-esved'in karşısında Kâbeye uzaklığı 19 metre olan, bol akıcı olma, Cebrâil'in konuşma sesi, akarken çıkardığı ses, şimşek sesi, nereden geldiği belli olmayan ses²¹⁶ yavaş yavaş ak²¹⁷ anlamlarına geldiği gibi; Arap dilinde bol, bereketli, doyurucu ve kaynağı zengin su²¹⁸ anlamlarına da gelmektedir. Zemzem suyunun, Hz. İbrâhim (a.s.)'in hanımı Hâcer ile oğlu İsmâil'i Mekke'ye bırakmasından sonra Hz. Hâcer'in yanlarındaki erzakların bitmesi ile aç ve susuz kalmaları sonucu sağa sola koşmasından sonra

²⁰⁹ *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, "Mültezem", DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 494.

²¹⁰ Mehmet Şener, "Mültezem", *DİA*. c. XXXI, TDVY, Ankara 2006, s. 552.

²¹¹ Ali Bakka, *a.g.e.*, s. 302.

²¹² Hasan Kamil Yılmaz, "Mana ve ruhu ile küresel bir eğitim Hac", *Diyanet Aylık Dergi*, DİB. Yayınları, İstanbul 2011, sayı. 251, s. 6.

²¹³ İsam, *a.g.e.*, s. 33.

²¹⁴ Nebi Bozkurt, "Şâzervân", *DİA*. c. XXXVIII, TDVY, Ankara 2010, s. 390.

²¹⁵ *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, "Zemzem" DİB yayınları, Ankara 2007, s. 712.

²¹⁶ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Zemzem", *DİA*. c. XLIV, TDVY, Ankara 2013, s. 242.

²¹⁷ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 125.

²¹⁸ İsam, *a.g.e.*, s. 45.

ortaya çıktığını yukarıda anlatmıştık. Zemzem'in bu olay esnasında nasıl ortaya çıktığı konusunda ise değişik görüşler vardır. Rivayete göre bu anlatılan olay yaşandığı sırada Zemzem Cebrâil (a.s.)'in kanadıyla vurmasından çıkmıştır.²¹⁹

Bir başka görüş de ise, Zemzem'in Hz. İsmâil'in ökçesinin izinden çıktığını ileri sürülmektedir. Suyun bitmesinden korkan Hz. Hâcer'e Cebrâil (a.s.) su çıktıktan sonra şu şekilde seslenmiştir: "Ey Hâcer! Sakın ola hüzün ve korkuya kapılma, bu suyun tükeneceğini düşünme, bu su kucağında bulunan İsmâil'in yüzü suyu hürmetine çıkmıştır. Bu oğlun peygamber olacak ve eşin İbrâhim (a.s.) ile birlikte bu hüzünleri yok eden mübârek alanda şerefli bir binâ inşa edecekler. Burayı insanlar ziyaret edeceklerdir." diyerek onu teselli etmiştir.²²⁰

Zemzem kuyusu kırk iki metre kadar olup, kuyunun dibinde üç adet kaynak olduğu aktarılmaktadır.²²¹ Zemzem kuyusunun daha önceden Hz. Âdem (a.s.) zamanında Cebrâil vasıtasıyla açıldığı, sonra tufanda kaybolduğu, Kâbe'nin inşası zamanında yeniden bulunduğu gibi görüşlerde mevcuttur. Hz. Hâcer'in Safâ ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmesiyle ortaya çıkan zemzem Hz. İbrâhim tarafından kuyu haline getirilmiştir.²²² Zemzem suyunun faydalarına ve sebeplerine binaen çeşitli isimleri mevcuttur. Bunların başlıcaları şunlardır: Cebrâil (a.s.)'in kanadını yere vurmasıyla suyun çıkması anlamında "Hemze", zemzem'in iyiler ve sâdiklar için çıkması anlamında "Birre", Münâfikların doya doya içememesi anlamında "Maznûne" isminde kullanılmıştır. Allah'a inananlara büyük fayda sağlaması anlamında "Nâfi'a", İçen Mü'minlerin midelerinin nurlanıp cehennem ateşinden korunacağı anlamında "Büşrâ", tatlı ve lezzetli olması anlamında "Ma'zebe", bozulmaması anlamında "Sâlime", berekete, uğura ve peygamberimizin sünneti olması anlamında "Meymûne" vb. isimlerle isimlendirilmekte ve daha birçok faydasının da olduğu rivâyetlerine yer verilmektedir.²²³

Zemzem suyunun çıkmasından sonra buradan geçen kervanlar buraya uğramışlar ve Cebrâil'in Hz. Hâcer'e söylediği gibi yavaş yavaş buraya çeşitli kavimler iskân

²¹⁹ Algül, *a.g.e.*, c. I, s. 76; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 125.

²²⁰ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 125.

²²¹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 115.

²²² Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Zemzem", *DİA*, c. XLIV, TDVY, Ankara 2013, s. 242.

²²³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, c. 142, 146

etmiştir. Zamanla zemzem kuyusunun yeri belirsizleşmiş, o zamanın Mekke ehli zemzem kuyusunun bir tarafına “Naile” diğer tarafında “İsaf” ismin de putlar dikmişler hatta orada kurban da kesmişlerdir. Hz. Aişeden rivayet olunduğu söylenen görüşe göre İsaf adında bir adam Naile adında bir kadınla Kâbe içerisinde zina etmiş ve bunlar Allah tarafından taş edilmişlerdir.²²⁴ Zemzem kuyusunu bulma işi Abdulmuttalib’e verilmişti. Kureyşlilerin karşı çıkmasına rağmen oğlu ile birlikte üç gün kazarak bu mübârek suyun ortaya çıkmasını sağlamıştır.²²⁵ İslamiyet’in ilk yıllarında su kuyudan çekilerek havuzlara aktarılır ve insanlarca bu şekilde kullanılırdı. Emevî’lerce kuyunun üzerine kubbe yapılmış, Abbâsi’lerce kuyunun etrafı mermerle kaplanmış²²⁶ günümüzde ise yoğun kalabalık ve tavafı engellediği için zemzem binası kaldırılıp su dağıtımı yer altına alınmıştır. Zemzemin aşağıya inen girişi de kapatılmıştır. Su yine Mescid-i harâm etrafında dağıtılmaktadır. Peygamberimizin “Zemzem suyu hangi niyetle içilirse ona çare olur.” hadis-i şerifi dolayısıyla insanlar bu suyu hem orada özellikle vedâ tavafından sonra Beytullah’a karşı durup ayakta içer, başına ve vücuduna dökerler çünkü sünnettir.²²⁷ Zemzem içerken şu dua okunur:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا وَرِزْقًا وَاسِعًا وَشِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ وَسَقَمٍ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

“Allah’ım! senden faydalı ilim, bol rızık ve her dert için şifâ istiyorum”. İnsanlar orada içtikleri gibi, zemzem’i harem dışına ilk defa peygamberimiz’in götürmesinin etkisi ile memleketlerine dönüşte de su götürerek gelmeyenlere ikram etmektedirler.²²⁸

1. 3. 10 Ahsef- Mi’cen

Ahsef, rivayete göre Hz. İbrâhim’in etraftan gelen hediyeleri koymak için kazdığı 2 metre derinliğinde olan bir çukurdur. Mi’cen ise, Metâf döşemesinin olduğu yerde kapının karşısında olan çukura denir.²²⁹ Kâbe’nin inşâsı esnasında Hz. İsmâil’in harcı burada kazdığı rivayet edilir. Yine beş vakit namazın farz kılındığı zaman Cebrâil (a.s.)’ın

²²⁴ Çağatay, *a.g.e.*, s. 95.

²²⁵ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 125- 129.

²²⁶ Yılmaz Can, *a.g.e.*, s. 58.

²²⁷ İbn Mâce, Menâsik, 78.

²²⁸ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 136.

²²⁹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 115.

peygamberimize burada namaz kıldırıldığı bildirilir.²³⁰ Burası da tavafa engel olduğu için kapatılan yerler arasındadır.

1. 3. 11 Safâ ve Merve

Safâ ve Merve Kâbe'nin doğusunda bulunan iki küçük tepenin ismidir. Bu tepelerin arasında Sa'y²³¹ yapılmakta olup, iki tepenin arası 350- 400 m.'dir.²³² Rivayetlere göre Safâ tepesi Hz. Âdem (a.s.)'ın, Merve tepesi ise Hz. Havva'nın Mekke'ye gelişlerinde ilk indikleri yerdir. Mekke'li müşrikler'de buralara isaf ve naile adında iki put koyarak (bunlar hakkında ki görüşleri açıklamıştık) buraları tavaf ederlerdi.²³³ Safâ Tepesi peygamberimiz'in İslam'ı tebliğ ettiği tepedir. Peygamberimize burada şu âyet-i kerîmenin indiği rivayet edilmektedir:²³⁴

وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَخَفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“Önce en yakın hısımlarını uyar, sana uyan müminleri kanatların altına al.”²³⁵

1. 4 KUR'ÂN'DA KÂBE ANLAMINA GELEN KELİMELER

Kur'ân-ı Kerîmde Kâbe, insanların kullandığı ismi olan “Kâbe” olarak geçtiği gibi diğer bazı isimlerle de geçmektedir. Bu âyetlerde de Kâbe'ye, diğer isimleri kullanılarak işaret edilmektedir. Bu isimler Kur'ân'da şu ifadelerle geçmektedir: İlk olarak Kur'ân'da Kâbe anlamına gelen Beyt, kelimesini inceleyeceğiz.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَاً وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

²³⁰ Salim Ögüt, “Mi'cen”, *DİA*, c. XXX, TDVY, Ankara 2005, s. 6.

²³¹ Sa'y: Hz. Hacer'in oğlu İsmail'e su bulmak için Safâ ve Merve tepeleri arasında 7 kere tur atması sebebi ile, bu gün hac ve umre yapan insanların Safâ'dan başlayıp Merve tepesine 4 defa gidip 3 defa gelmesidir.(bkz. İsmail Karagöz vd. “*Hac İlmihali*” DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 87- 88)

²³² İsmail Karagöz, vd. *a.g.e.* s. 571.

²³³ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 636-637; İslam Tarihi Ansiklopedisi, *a.g.e.*, c. VII, s. 208.

²³⁴ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Safâ ve Merve”, *DİA*. c. XXXV, TDVY, Ankara 2008, s. 441.

²³⁵ Şuarâ, 26/214- 215.

“Kâbeyi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrâhim'in makamını namaz yeri edinir, dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rukû ve secde edenler için temiz tutun diye İbrâhim ve İsmâil'e ahd verdik.”²³⁶ **Beyt**, “Bâte” kökünden gelen bir kelimedir. Bâte, “geceledi” demektir. İnsanın gece sığındığı yer anlamına gelmektedir. Beytullah ile kastedilen de Mekke'deki Kâbe'dir.²³⁷ Sığınılacak bir mekân olarak ta Allah Kâbe'yi göstermektedir. Allah (c.c.), burada Kâbe'yi bir varış noktası kılarak ve Arapların kalbine tazim ve hurmet duygusu yerleştirmesi sebebi ile buranın güvenle sığınılacak bir yer olduğunu vurgulamıştır.²³⁸ Bu âyet-i kerîmenin dışında Kur'ânda başka âyetlerde de “Beyt” kelimesi ile geçmektedir.²³⁹ Kâbe anlamında kullanılan diğer bir kelime ise “Beytü'l-atîk”tir.

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُدُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

“Sonra kirlerini giderip temizlensinler. Adaklarını yerine getirsinler. Kâbe'yi tavaf etsinler.”²⁴⁰ **atîk**, zaman, mekân veya derece açısından öne geçen, bu sebeple eski olana, değerli olana ve kölelikten kurtulana da “atîk” denir.²⁴¹ İtk, köleliğin zıddı yani hürriyet demektir.²⁴² Dilimizde de kadîm anlamına gelen bu kelime, hoş, geçerli, önceki, serbest ve özgür anlamlarına da gelmektedir.²⁴³ Burada da kastedilen Kâbe'dir.²⁴⁴ Buraya bu ismin verilme nedenlerinin şunlar olduğu aktarılmaktadır. Allah, burayı (Kâbe)'yi yıkmaya gelen nice zorbaları engellemiştir. Orası asla mülk edinilememiştir. Nuh tufanından zarar görmediği söylenmektedir. İnsanlar için yapılan en eski ilk evdir. Bu sebeplerle buraya atîk denmektedir.²⁴⁵ Kur'ân'da Kâbe ismi olarak geçen kelimelerden birisi de “Beytü'l-harâm” dır.

²³⁶ Bakara, 2/ 125.

²³⁷ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed (Râğıb el- İsfahânî), *el- Müfredât fi Ğaribü'l- Kur'ân*, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, “BYT”mad. y.y, t.y, c.I, s. 82.

²³⁸ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 93.

²³⁹ Bakara, 127, 158, Al-i İmran, 96- 97, Enfal, 35, Hac, 26, Kureyş, 3.

²⁴⁰ Hac, 22/ 29.

²⁴¹ el- İsfahânî, *a.g.e.*, c. II, s. 417.

²⁴² İbn Manzûr, “İtk”, *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâder, Beyrut t.y, c. X, s. 234

²⁴³ Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul 2003, s. 80.

²⁴⁴ Muhyiddin İbn Arabî, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, Kitsan Kitap yayınları, Vahdettin İnce (çev.), İstanbul ty. c. II, S. 813; el- İsfahânî, *a.g.e.*, “BYT”mad. s. 245.

²⁴⁵ Râzî, *a.g.e.*, c. XXIII, s. 27.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أَمْيِنَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتَعُونَ فَضْلاً مِنْ رَبِّهِمْ
وَرِضْوَاناً وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاُنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ
وَالنَّفْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Ey İnananlar! Allah'ın nişanelerine, hürmet edilen aya, hediye olan kurbanlığa, gerdanlıklar takılan hayvanlara, Rab'lerinden bol nimet ve rıza talep ederek Beyt-i harâm'a gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Harâm'dan menettiği için bir topluluğa olan kininiz, aşırı gitmenize sebep olmasın; iyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın, günah işlemek ve aşırı gitmekte yardımlaşmayın. Allah'tan sakının, Allah'ın cezası şiddetlidir.”²⁴⁶ beyt kelimesinin ev anlamına geldiğini söylemiştik. **Harâm** ise, ya ilâhî açıdan ya da beşerî yönden yasaklanan ya zorla ya da akıl veya şeriat tarafından yasaklanmış şey demektir.²⁴⁷ Mekke ve Medine'nin, sınırları Hz. Peygamber tarafından çizilen çevresi için kullanılır. Bu bölgelere harem adının verilmesi, zararlılar dışındaki canlılarının öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olması sebebiyledir.²⁴⁸ Haram, helâlin tersidir.²⁴⁹ Kur'ânda geçen bir diğer kelime ise “Mescidü'l- Harâm” dır.

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِعَاقِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

“Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnud olacağın kıbleye seni elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i harâm semtine çevir; bulunduğunuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin. Doğrusu Kitap verilenler, bunun Rab'lerinden bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gâfil değildir.”²⁵⁰ Allah (c.c.), artık peygamberden yüzünü Kâbe'ye dönmesini istemektedir. Mescid-i harâm'dan maksat Beytullah'ın bulunduğu alanın tamamıdır. Harem bölgesi bütün ümmetin Kiblesidir.²⁵¹ Allah (c.c.)'nün burada Kâbe'ye Mescid-i Harâm ismini verdiği çünkü Allah peygamberden bulunduğu yönünü bizzat Kâbe'ye isabet ettirmeyi değil Kâbe yönüne doğru dönmesini istemektedir.²⁵² Mescid-i

²⁴⁶ Mâide, 5/ 2.

²⁴⁷ el- İsfahânî, a.g.e., ”Hrm”, c. I, s.150.

²⁴⁸ Salim Ögüt, “Harem”, *DİA*, c. XVI, TDVY, Ankara 1997, s. 127.

²⁴⁹ İbn Manzûr, a.g.e., c. I2, s. 119.

²⁵⁰ Bakara, 2/ 144.

²⁵¹ Kurtubî, a.g.e., c. II, s. 108.

²⁵² Vehbe Zuhaylî, a.g.e., c. I, s. 311.

Harâm,²⁵³ tavan, duvarlar ve bunların yer aldığı o boşluktan ibaret olan o binanın ismidir. Mescid-i Harâm, içerisinde Kâbe'nin bulunduğu yerdir.²⁵⁴ Kâbe'nin etrafında sonradan yapılan cami olan ve Kâbe'den sonra yeryüzünde en mübarek olan yer olan Mecidü'l-Harâm'ın on dokuz kapısı ve yedi minaresi vardır.²⁵⁵ Kâbe, Kur'ân'da bazı âyetlerde de Mescid-i harâm olarak geçmektedir.²⁵⁶ Kur'ân'da Kâbe, "Beytü'l- ma'mûr" olarakta geçmektedir.

وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ

"Ma'mûr bir ev olan kâbe'ye"²⁵⁷ şeklinde geçmektedir. Beyt-i Ma'mûr, âlemin kalbi, kader levhi, Dünya seması anlamlarına gelir.²⁵⁸ **Beytü'l- Ma'mûr**, en yüce semâda arşın yanında bulunan bir evdir. Böyle isimlendirilme sebebi, orayı tavaf eden meleklerin çok olmasıdır.²⁵⁹ Yedinci semada melekler için inşa edilen Beytü'l-ma'mûr, her gün 70 bin Meleğin ziyaret ettiği bir defa oradan çıktıklarında yeniden oraya dönmeyecekleri bir yerdir.²⁶⁰ Kâbe'nin Kur'ân'da geçtiği isimlerden birisi de "Beytü'l- muharram"dir.

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ

"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini, namaz kılabilimleri için senin kutsal evinin yanında, ziraata elverişsiz bir vadiye yerleştirdim..." ifadesi ile geçmektedir.²⁶¹ **Muharram**, yasaklanan, haram kılınan, kutsal olan saygı duyulan anlamlarına gelmektedir.²⁶² Muharram denmesinin sebepleri ise şunlardır: Allah Teâlâ oraya sataşmayı ve orayı hafife almayı haram kılmış, oranın saygınlığından dolayı da, onun etrafını haram kılmıştır. Orası devamlı bir şekilde kendisine saygı duyulan bir yer olagelmiştir. Orası, içerisinde saygısızlık edilmesi helal olmayan; saygınlığı büyük olan muhterem bir yerdir. Tûfan'dan uzak kalmıştır.

²⁵³ Râzi, *a.g.e.*, c. IV, s. 102- 103.

²⁵⁴ *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, "Mescid-i Harâm", DİB yayınları, Ankara 2007, s. 429.

²⁵⁵ İslam Tarihi Ansiklopedisi, c. VI, *Türkiye Gazetesi*, s. 199- 209.

²⁵⁶ Bakara, 149- 150- 191- 217; Maide, 2; Tevbe 7, 19, 28; Hac, 25.

²⁵⁷ Tur, 52/ 4.

²⁵⁸ Muhyiddin İbn Arabî, *a.g.e.* c. II, s. 1212.

²⁵⁹ Râzi, *a.g.e.*, c. XXVIII, s. 202.

²⁶⁰ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. III, s. 262.

²⁶¹ İbrahim, 14/ 37.

²⁶² *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, "Muharram", DİB yayınları, Ankara 2007, s.458.

Oraya varanların, daha önce kendilerine helâl olan birtakım şeylerin kendilerine haram etmeleri emredilmiştir.²⁶³

²⁶³ Râzî, *a.g.e.*, c. XX, s. 107.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'Â GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE FONKSİYONLARI

Kutsal mekân Kâbe Hz. Âdem tarafından yapıldığı günden bu yana, Hz. İbrahim tarafından yeniden yapılarıyla insanlar tarafından önem gösterilen bir mekândır. İslam gelmeden önce cahiliye arapları tarafından da çeşitli şekillerde faaliyetlerde bulunan bir mekân olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde onlara yer vereceğiz.

2. 1 KUR'ÂN'Â GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE HAC

Hac, ibrânice hag şeklinde olup “bayram” anlamına gelen kelime bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak manasındaki “hvg” kökünden türemiştir. Arapça'da gitmek, yönelmek, ziyaret etmek,²⁶⁴ günahlardan arınma, Hak yolunda ferâgat gösterme anlamına, terim olarak ise Mekke'de bulunan Kâbe'yi ve civarındaki kutsal olan özel yerleri, belirli vakitler içerisinde, usûlüne uygun olarak ziyâret etmek, ziyâret kastı taşımak ve yapılması gerekenleri yapmaktır.²⁶⁵

2. 1. 1 Kur'ân'da İslam Öncesi Kâbe ve Hac

Araplar Kâbe'yi Allah'ın evi olarak görüyor ve onun için sene en az bir defa ziyarete geliyorlardı.²⁶⁶ İslam'dan önce câhiliye döneminde, hac bilinmekle beraber her sene bu ibadet edâ ediliyordu. Bundan dolayı yılın karşılığı olarak da “el-hicce” kullanılıyordu.²⁶⁷ Cahiliye araplarının hac ettikleri değişik âyet-i kerîmelerde ortaya konmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

²⁶⁴ el- İsfahânî, *a.g.e.*, c. I, s. 141; Ömer Faruk Harman, “Hac”, *DİA*, c. XIV, TDVYİ, Ankara 1996, s. 382.

²⁶⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. II, s. 226; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Et- Taberî, *Taberi Tefsiri*, Hasan Karakaya-Kerim Aytekin (çev.), Hisar Yayınevi , İstanbul 1996, c. I, s. 379-383; *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, “Hac”, DİByayınları, Ankara 2007, s. 210.

²⁶⁶ Sırma, *a.g.e.*, s. 46.

²⁶⁷ Mehmet Yaşar Soyalan, *a.g.e.*, s. 133.

“Ey inananlar! Doğrusu puta tapanlar pistirler, bu sebeple, bu yıllardan sonra Mescid-i harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer fakirlikten korkarsanız, bilin ki Allah dilerse sizi bol nimetiyle zenginleştirecektir. Allah şüphesiz bilendir, hâkimdir”.²⁶⁸

Âyet-i kerîmenin yorumunda müfessirlerin görüşlerine göre bu âyet'te müşriklerin hac yaptığı ve bu hac ibadetinin artık onlar için bittiği görülmektedir.²⁶⁹ Çünkü Müşrikler, o kadar pistilerki, dış pislikleri görünmese bile inanç ve amel bakımından pislığe bulaşmışlardı. Bu sebeple müşrikler, Kâbe'yi tavaf edemeyecekleri gibi hac'da yapamayacak hatta harem bölgesine de giremeyeceklerdi.²⁷⁰ Bazılarına göre sadece hac ve umre yapmaları yasaklanmış olup girmeleri serbestti. Bazılarına göre ise diğer mescidlere dahi girmeleri yasaklanmıştı.²⁷¹ Yorumlardan anlaşılacağı üzere bu âyete bakarak müşriklerin Kâbe de hac yaptıkları anlaşılmaktadır. “Yaklaşmasınlar” ifadesi de zaten önceden buraya yaklaşıldığını gösteren bir ifade olup bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Onların hac görevi yaptıklarına delil olarak gösterilen bir başka âyette şudur:

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا

“Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anıyla Allah'ı anın”.²⁷²

Râzi, İbn Abbas'dan rivayetle Arapların haccını tamamlayınca teşrik günlerinden sonra Minâ' da mescidle dağ arasında durup atalarının cömertlik, kahramanlık ve sıla-i rahim gibi faziletlerini sayıp döktüklerini, şiirler ve nesirler söyleyerek seleflerinin yaptıklarıyla şöhret ve üstünlük elde etmek istediklerini, Allah (c.c.)'ün onlara İslâm dinini lutfedince, onlara daha önce nasıl atalarını anıyorlar ise, aynı şekilde kendisini anmalarını emrettiğini aktarmaktadır.²⁷³ Başka bir görüşe göre Allah artık burada yani Minâ'da kendisinin zikredilmesini emrederek o âdetin kaldırılmasını işaret etmekte,²⁷⁴ insanlardan

²⁶⁸ Tevbe, 9/ 28.

²⁶⁹ Râzi, *a.g.e.,c.* XVI, s. 20.

²⁷⁰ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Huzur Yayınevi, İstanbul 2003, c. IV, s. 499.

²⁷¹ Zuhayli, *a.g.e., c.* V, s. 361.

²⁷² Bakara, 2/ 200.

²⁷³ Râzi, *a.g.e., c.* V, s.156.

²⁷⁴ Muhammed Ali Es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, Ed-Dârü'l Alemiyye Li'n Neşri ve Tevzi, Kahire, ty. c. 1, s. 130; Yazır, *a.g.e., c.* II, s. 108.

teşrik tekbirlerini getirmelerini istemektedir.²⁷⁵ Yine bu âyette de İslam'dan önce haccın olduğu ortadır.

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ النَّبِيَّتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

“Şüphesiz Safâ ile Merve Allah'ın nişanelerindedir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönülden iyilik yaparsa, karşılığını görür. Doğrusu Allah şükrün karşılığını verendir ve bilendir.”²⁷⁶ âyet'in nüzul sebebine geçmeden önce Safâ ve Merve ne demektir onu açıklayalım.

Safâ, bir kütleye karışmayan, toprak ve çamurdan arınmış taş,²⁷⁷ düzgün,²⁷⁸ kaypak taş,²⁷⁹ büyük ve pürüzsüz kaya parçası,²⁸⁰ “sert, başka bir kütleye karışmayan, toprak ve çamurdan arınmış taş”²⁸¹ anlamlarına gelirken; **Merve** ise, küçük, yumuşak,²⁸² pürüzsüz, beyaz, sert,²⁸³ esmer, kırmızımsı volkanik kökenli,²⁸⁴ taş anlamlarına gelmektedir. Rivayete göre Safa'da İsâf,²⁸⁵ Merve'de Nâile adında put vardı. Bu sebeple birisinin adı müzekker, öbürünün adı da müennes oldu ve önce adı müzekker olandan söz edildi. İkisi arasında tavaf etmekten hoşlanmayanların tek sebebi budur. Bu hususta Allah mahzuru ortadan kaldırıncaya kadar bu böyle sürdü. Ehl-i kitabın iddiasına göre bu İsâf ve Nâile Kâbe'de zina etmişler, yüce Allah da onları iki taşa dönüştürmüş ve onlardan ibret alınsın diye safâ ile merve üzerine koymuştur. Aradan uzun zaman geçtikten sonra Allah dışında bunlara ibadet edilir olmuştur.²⁸⁶ Âyet-i kerîmenin nüzûl sebebine gelince, Kurtubî, âyet-i kerîmenin nüzul sebebinin Buhârî'den ve Tirmîzî'den rivayetle safâ ve merve, cahiliye adetlerinden birisi olduğunu, İbn Abbas'dan rivayetle cahiliye döneminde şeytanların gece boyunca Safa ile Merve arasında sesler çıkardığını bu ikisi arasında putların olduğunu, İslam geldiğinde

²⁷⁵ Taberî, *a.g.e.*, c. I, s. 497, 498.

²⁷⁶ Bakara, 2/ 158.

²⁷⁷ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Safâ ve Merve”, *DİA*. c. XXXV, TDVY, Ankara 2008, s. 441.

²⁷⁸ İmam Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut ty. , c. II, s. 121.

²⁷⁹ Yazır, *a.g.e.*, c. I, s. 540.

²⁸⁰ Bayraklı, *a.g.e.*, c. II, s. 329.

²⁸¹ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Safâ ve Merve”, *DİA*. c. XXXV, TDVY, Ankara 2008, s. 441.

²⁸² Yazır, *a.g.e.*, c. I, s. 540.

²⁸³ Bayraklı, *a.g.e.*, c. II, s. 329.

²⁸⁴ Küçükaşçı, *a.g.e.*, c. XXXV, s. 441.

²⁸⁵ İsâf, Nâile: Mekke'de tevhid inancından sapan Cürhüm kabilesinden saf b. Ya'la ile aynı kabileden Naile bint Yezîd isimli kişilerdir. bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, *a.g.e.*, c. XXXV, s. 441- 442.

²⁸⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, c. II, s. 120.

Müslüman'ların korktuğunu ve buradaki görevlerden çekindiklerinden dolayı bu âyet'in indiğini aktarmaktadır.²⁸⁷ Cahiliye arapları, bu iki tepe arasında gider gelir ve bu putlara sürünürlerdi.²⁸⁸ Üzerinde durduğumuz âyetde de İslâmiyetten önce Kâbe'de haccın olduğunu görmekteyiz. Müşriklerin hac yaptığına işaret eden bir âyette şudur:

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُجْلُونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِنُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيَجْلُوهَا مَا حَرَّمَ اللَّهُ

“Sapıtmak için hürmetli ayların yerlerini değiştirip geciktirmek, küfürde gerçekten ileri gitmektir. İnkâr edenler Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uydurmak için, onu bir yıl haram, bir yıl helal sayıyor, böylece Allah'ın haram kıldığını helal kılıyorlar”.²⁸⁹

Âyet'te, “Nesî” kelimesi, bir nesneyi erteleyerek satmak anlamına gelmektedir.²⁹⁰ Cahiliye Arapları her sene kendi âdetlerine göre gelip haccedip, şirke bürünmüş bir inanç sistemi meydana getirirlerdi. Ancak mal ve can güvenliği olmuyordu. Mekke'ye hac mevsiminde gelebilmek problem idi. Bu sebeple kabile reisleri hac aylarından olan zilkade ile zilhicce, muharrem ve receb'de savaşmayı kaldırırlar ve bu ayları hürmetli sayıp kesinlikle uyulmasında özen gösterirlerdi. Böyle olduğunda uzak yerlerden hac için gelenler bu üç ayda hem ibâdetlerini yapar, hem de güven içinde evlerine dönme imkânı bulurlardı. İbrâhim (a.s.)'dan kalan bu adeti kaldırmaya kalkıp ayların yerlerini değiştirmişlerdir.²⁹¹ Onları bu değişime iten bir başka sebep de Arapların hac zamanını Kameri²⁹² aylara göre düzenlediğinde hac bazen kışa bazen yazı rastlıyor, bu da onlara zor ve meşakkatli geliyordu. Ticaretten faydalanamıyorlar bu yüzden de güneş takvimini bırakıp ay takvimine göre hesap yapmaya başlamışlardır. Bunu hesaplamak için her kabileden birer kişi seçip bunlardan hac zamanını uygun bir vakte ayarlamalarını istediler onlar da hesaplamalarla ayarladılar; ancak gök ayına göre hesaplandığı için yıl, güneş yılından on iki gün eksik geldiği

²⁸⁷ Kurtubî, a.g.e., c. II, 120- s. 121.

²⁸⁸ Sâbûnî, a.g.e., c. I, s.108.

²⁸⁹ Tevbe, 9/ 37.

²⁹⁰ el-İsfahânî, a.g.e., “Nûn”, s. 1445, 1446.

²⁹¹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İstanbul 1991, c. V, s. 2487.

²⁹² Kamerî yıl, 354 günden oluşurken, şemşî yıl 365 günden oluşmaktadır. (bkz. A. Necati Akgür, “Takvim”, *DİA*, TDVY, Ankara 2010, c. XXXIX, s. 487- 490).

için hac mevsimi, haram ayların dışına sarkmaya başladı, onlarda bu yıllara aylar eklemeye başladılar.²⁹³

Araplar bu durumlara çözüm olarak “Nesî” uygulamasını getirip, bunu kabullendiler. Nesî haram aylarını sefer ayına katma şeklinde ve haccın vaktini değiştirme şeklinde yapılmaktaydı.²⁹⁴ Bunu ilk yapanda Kalames isimli bir kişidir.²⁹⁵ Bu konudaki en büyük nedenlerden birisi de hac mevsiminin değişmeden, ılık ve meyvelerin bol olduğu bir zamana denk getirilmesi ve hep bu zamanda yapılması düşüncesi vardı.²⁹⁶ Bunun sonucunda ayların sayısında artış meydana geldiği gibi hac ayları da yanlış zamana dek gelmeye başlamıştı.²⁹⁷ Burada aynı surede bir önceki ayette Allah (c.c.) ayların sayısının on iki olduğunu buyurmaktadır.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا

“ Muhakkak ki Allah katında ayların sayısı on ikidir.”²⁹⁸

Şer’i hükümler kamerî aylara göre ayarlanır ve bu Allah (c.c.) tarafından Levh-i Mahfuz’da göklerin ve yerin yaratıldığı gün yazılmıştır.²⁹⁹ Bu âyet’te de bu aylardan dördünün özel hükümlerinin olduğuna işaret edip, bu düzene aykırı davrananların ise kendilerine yazık edeceklerini bildirmiştir. Rivayetlerde geçen kameri aylar ve haram aylar şunlardır.

2. 1. 2 Kamerî Aylar³⁰⁰

1- Muharrem: Bu ayda savaşmak ve yağmalamak daha çok haram sayıldığı için bu ismi almıştır.

²⁹³ Neş’et Çağatay, “İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı”, *AÜİF. Yayınları*, Ankara 1957, s. 102.

²⁹⁴ Yaşar Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, AÜSBE, Basılmamış Doktora tezi, Ankara 2002, s. 152.

²⁹⁵ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 44.

²⁹⁶ Çağatay, *a.g.e.*, s. 102.

²⁹⁷ Râzî, *a.g.e.*, c. XVI, s. 45-46.

²⁹⁸ Tevbe, 9/ 36.

²⁹⁹ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 534.

³⁰⁰ Celal Yıldırım, *a.g.e.*, c. V, s. 2490- 2491.

2- Safer: Boşluk anlamına gelen bu kelime, ikinci aya isim olmuştur. Araplar bu ayda savaşa çıkıp evleri boş kaldığı veya saldırdıkları evlerin eşyasını alıp boşalttıkları için böyle adlandırılmıştır.³⁰¹

3- Rebîü'l-evvel: Sözlükte, bahar, bahar yağmuru, bolluk ve bereket gibi anlamlara gelen rebî, Arapça'da hem ay hem de mevsim adı olarak kullanılır.³⁰² Bu ayda seferden dönüp evlerin yüksekçe bölümlerinde eyleşirlerdi. İrtiba'dan mülhem olduğu için üçüncü ay bu ismi almıştır.

4- Rebîü'l-âhir: Bu da üçüncü aydan az farkla aynı anlama gelir.

5- Cemâziye'l-evvel veya Cemaziye'l-ülâ: Bu ayda sular donduğu için bu ismi almıştır

6- Cemâziye'l-âhir: Buda beşinci ayla aynı anlama gelmektedir.

7- Receb: Sözlükte “korkmak; saygı duymak, tâzim göstermek” anlamlarına gelen reeb kökünden türeyen receb kelimesi saygı duyulan ve savaşmanın haram kabul edildiği dört aydan birinin adı olup dinî gelenekte önemli yeri olan üç ayların ilkidir.³⁰³

8- Şâban: Sözlükte “dağılmak, gruplara ayrılmak” anlamındaki şa‘b kökünden türeyen şa‘bân kamerî yılın recebden sonra, ramazandan önce gelen sekizinci ayının adıdır ve dinî gelenekte önemli bir yeri olan üç ayların ikincisidir.³⁰⁴

9- Ramazan: Sözlükte “günün çok sıcak olması, güneşin kum ve taşları çok ısıtması, kızgın yerde yalınayak yürümekle ayakların yanması” anlamlarındaki ramad masdarından veya “güneşin güçlü ısısından çok fazla kızmış yer” mânasındaki ramdâ’ kelimesinden türeyen ramazân kamerî yılın şâbandan sonra, şevvalden önce gelen dokuzuncu ayının ismidir.³⁰⁵

10- Şevval: Bilinen bir ay ismidir. Hac aylarının ilkidir.³⁰⁶ Kamerî yılın ramazandan

³⁰¹ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Safer”, *DİA*, c. XXXV, TDVY, Ankara 2008, s. 450.

³⁰² Hacı Mehmet Günay, “Rebîü'l-evvel”, *DİA*, c. XXXIV, TDVY, Ankara 2007, s. 501- 502.

³⁰³ Günay, “Receb”, *DİA*, c. XXXIV, TDVY, Ankara 2007, s. 506- 507.

³⁰⁴ Yaşaroğlu, “Şâban”, *DİA*, c. XXXVIII, TDVY, Ankara 2010, s. 207.

³⁰⁵ Günay, “Ramazan”, *DİA*, c. XIV, TDVY, Ankara 2007, s. 433- 435.

³⁰⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 2365.

sonra ve zilkadeden önce gelen onuncu ayının adıdır.³⁰⁷

11-Zilkâde: Bu ayda Araplar savaşımayıp otururlardı. Ka'deden alınma bir isimdir.

12-Zilhicce: Bu ayda hac yapıldığı için bu ismi almıştır.³⁰⁸

2. 1. 3 Haram Aylar

Haram ay tabiri Kur'ân-ı kerîm'de geçen bir tabirdir. Âyetlerde şu şekilde buyrulmaktadır:

“... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّهُرَ الْحَرَامَ بِالشُّهُرِ الْحَرَامِ...”³⁰⁹ “Sana haram olan ayı sorarlar...”³¹⁰ şeklinde geçmektedir. Yine Mâide suresinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

“... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّهُرَ الْحَرَامَ...”³¹¹ “Allah, hürmetli ev Kâbe'yi, hürmetli ayı, insanlara fayda için ortaya koydu.” şeklinde geçmektedir.³¹² Bu konuda peygamberimiz de veda haccında şöyle buyurmuştur:

“Ey insanlar! Doğrusu zaman, Allah'ın göklerle yeri yarattığı gündeki şekliyle dönmektedir. Allah nezdinde ayların sayısı onikidir. Bunlardan dördü hürmetli aylardır. Bu hürmetli aylar şunlardır: recep ayı ki bu, cemaziye'l-âhir ile şaban ayları arasındadır. Diğer üç hürmetli aya gelince bunlar; zilkâde, zilhicce ve muharrem aylarıdır. Bu dosdoğru bir nizamdır. Öyleyse o aylar içinde kendinize yazık etmeyin. Topyekün sizinle savaşan putperestlerle siz de topyekün savaşın. Allah'ın, sakınanlarla beraber olduğunu bilin.

Sapıtmak için hürmetli ayların yerlerini değiştirip geciktirmek, gerçekten küfürde ileri gitmektir. İnkâr edenler, Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uydurmak için, onu bir yıl haram, bir yıl helal sayıyor. Onlar, safer ayını bir yıl helal kılıyor, bir yıl da muharrem ayını haram kılıyorlardı. Bir yıl safer ayını

³⁰⁷ Yaşaroğlu, “Şevval”, *DİA*, c. XXXIX, TDVY, Ankara 2010, s. 34.

³⁰⁸ Celal Yıldırım, *a.g.e.*, c. V, s. 2490- 2491.

³⁰⁹ Bakara, 2/ 194.

³¹⁰ Bakara, 2/ 217.

³¹¹ Mâide, 5/2.

³¹² Mâide, 5/97.

*haram kılıyor, bir yıl da muharrem ayını helal kılıyorlardı. İşte erteleme bu idi.*³¹³

Peygamber bu şekilde buyurarak haram olan aya ve Allah'ın kanunu olan Kur'ân'a uyulmasını ashabına ve bizlere vasiyet etmiştir.³¹⁴

Âlimler haram olan aylardan üçünün Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem'in peş peşe, recep ayının ise bunlardan ayrı tek başına olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.³¹⁵ Taberî, Ebu Hureyre ve Abdullah b. Ömer'e istinaden “Şüphesiz ki zaman, Allah'ın, gökleri ve yeri yarattığı günden beri, bulunduğu şekliyle dönmektedir. Şüphesiz ki ayların sayısı, Allah'ın, gökleri ve yeri yarattığı günden beri kitabında tesbit olunduğu üzere, Allah katında on iki'dir. Bu aylardan dördü mukaddes olan haram aylardır. Bunlar da, peş peşe gelen zil-kade, zilhicce ve muharrem ayları ile cemaziyelâhir ile şabân ayı arasında bulunan ve Mudar kabilesinin takdis ettiği recep ayıdır.”³¹⁶ şeklinde rivayette bulunmuştur. Haram aylar ile ilgili hükümler Hz. İbrâhim tarafından konulmuş ancak diğer konularda olduğu gibi bu konuda temel amacından uzaklaştırılmıştır. Bu ayların haram edilmesinin sebebi ise savaşın haram kılınması, işlenen sevap veya günahlara başka zamanlarda yapılanlardan daha fazla sevap veya ceza verilmesi, böylece yılın diğer aylarından farklı bir önem ve saygınlığa sahip bulunmalarındır.³¹⁷ Bu sonucun yani burada belli günlerde yapılan iyiliğin karşılığının ve kötülüğün karşılığının fazla olması ve bu durumun tartışma konusu yapılmasına karşı Râzî şöyle demektedir: Bu durumun şeriata uygun olup, Allah katında bazı günlerin gecelerin hatta insanların bile birbirinden farklı olduğu açıktır. O yüzden bu durumun tartışma yapılacak bir tarafı mevcut değildir.³¹⁸ Bu aylarda savaşın yapılamayacağı açıktır ancak bize karşı savaş açanlara bizim misliyle karşılık verebileceğimizi Allah (c.c.) şu şekilde buyurmaktadır:

وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً

“Topyekün sizinle savaşan putperestlerle siz de topyekün savaşın.”³¹⁹ yine bu aylar Mekke'de panayırların kurulduğu, ticaretin ve ekonominin canlandığı aylardı.³²⁰ Kurulan bu panayırlar Ukkaz, Zül'l-Mecaz ve Mecenne'de, Dümet ül-Cendel, Taif, Bosra gibi

³¹³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 187- 604; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. II, s. 259.

³¹⁴ Hüseyin Algül, “Haram aylar”, *DİA*, c. XVI, TDVY, Ankara 1997, s. 105- 106.

³¹⁵ Râzî, *a.g.e.*, c. XVI, s. 42.

³¹⁶ Taberî, *a.g.e.*, c. IV, s. 291.

³¹⁷ Hüseyin Algül, “Haram aylar”, *DİA*, c. XVII, TDVY, Ankara 1997, s.105.

³¹⁸ Râzî, *a.g.e.*, c. XVI, s. 42.

³¹⁹ Tevbe, 9/ 36.

³²⁰ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 151.

yerlerde kurulmakta olup en meşhuru ukkaz panayırı idi. Bu panayırlara gelenlere hac yapma izni verilirdi.³²¹ Son olarak Allah (c.c.) onların bu hileli uygulamalarına cevaben şöyle buyurmuştur:

...زَيْنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Onların kötü işleri kendilerine güzel göründü. Allah inkâr eden toplumu doğru yola erdirmez.”³²² âyetiyle onların sonunun azap içerisinde olacağını buyurmaktadır.

Önceki âyetlere, bu âyet-i kerîme ve onun ışığında işlediğimiz konulara bakıldığında İslam’dan önce Kâbe’de hac görevinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Peygamberimiz Veda Hutbesinde İslamdan önce hac ibadetinin yerine getirildiğini “Cahiliye dönemindeki kan davasını, ribâ’yı ve onların, hacıların su ihtiyacının karşılaması görevlerinin kaldırıldığını” ifade etmesi ile göstermektedir. Cahiliye döneminde hac en önemli, düzenli ve köklü bir ibadettir.³²³ Kurtubî, Mücahit’den rivayetle Müşriklerin, hacları iki yıl üst üste aynı aya denk düşürdüklerini, Zilhicce ayında üst üste iki yıl haccettiklerini, daha sonra muharrem ayında, safer ayında üst üste iki yıl haccettiklerini, böylece bu durumun bütün aylarda devam edip gittiğini bildirmektedir.³²⁴

2. 1. 4 Kâbe’de İslam Öncesi Haccın Yapılışı

Hac ibadetinin ilk olarak kim tarafından nasıl ve ne şekilde yapıldığı hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte rivayetlerde Hz. İbrâhim’den öncede haccın yapıldığı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Hz. Âdem (a.s.) kırk yıl boyunca Hindistan’dan Mekke’ye gelip haccetmiştir.³²⁵ Ad kavminin Kâbe’nin yanında yağmur duasında ve Kâbe’ye takdimlerde buldukları ve her dinden insanların Kâbe’nin yanında hac görevi yaptıkları,³²⁶ daha sonra Hz. İbrâhim (a.s.) tarafından da devam ettirildiği ve Cahiliye arapları arasında da çok önemli olduğu ve en yaygın bir ibadet olarak onlar tarafından yapıldığı da ifade

³²¹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 100.

³²² Tevbe, 9/ 37.

³²³ Mustafa Çağrıncı, “Arap”, *DİA*. c.III, TDVY, Ankara 1991, s. 320.

³²⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 88.

³²⁵ Taberî, *a.g.e.*, c. I, s. 80

³²⁶ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 144.

edilmektedir.³²⁷ Hz.İbrâhim'in ise Kâbe'yi inşa edince kendisine Cebrâil (a.s.)'in haccı öğrettiği ve beraberce yaptıkları haccın şu şekilde olduğu aktarılmaktadır. Kâbeyi yedi defa tavaf ile başlayıp rükünleri istilâm³²⁸ ettikten sonra Makam-ı İbrahim de iki rekât namaz kılma, safâ ve merve de say etme, Arafat ve Müzdelife'de vakfeyi yapma, Mina'da büyük, orta ve küçük şeytanı taşlama şeklinde görevleri îfâ ederek haccını tamamladığı rivayet edilmektedir.³²⁹ Hz. İbrâhim'in yapmış olduğu hac böyle iken Müşrikler buna bir takım ilaveler ve bazı bölümlerinden eksiltmeler yaparak hac görevini yerine getirmişlerdir. Onlar da hac ibadeti şu şekildeydi:

Araplar hac için ihrama girerler, ihramlı iken helal olan bazı şeyleri yemezler, gölgede oturmazlar, bazıları evlere kapıdan girmezlerdi.³³⁰ Hac görevine Arafat'tan başlayıp yürüme olarak Müzdelife'ye gelirlerdi.³³¹ Müzdelife'de ateş yakar,³³²Zilhicce ayınının 10. gecesini burada babalarını ve dedelerini överek geçirip, güneş doğduktan sonra buradan ayrılıp Mina'ya giderlerdi.³³³ Mina'da ise, taş atmak için sûfe'den bir kişi önce insanlar için taş atarken, insanlar atmazlardı. Sonra insanlar onunla, beraber taş atmak için istemde bulunurlar, O da güneş batıya meylettmeden atmayacağını söyler, güneş batıya meylettikten sonra ise beraberce taşlama işlemini gerçekleştirirlerdi. Araplar bu görevler esnasında telbiye getirirler ancak bu telbiyelerine, “Buyur, Allahım buyur! Buyur, senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır, sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.”³³⁴ şeklinde söylemekle şirk ifadeleri katarlardı. Kendilerini Kâbe'nin koruyucusu olarak kabul eden bir grup ise haremnden dışarı gitmez, sadece Müzdelife'de kalıp Arafat'a çıkmadıkları gibi hac için

³²⁷ Çağrıcı, a.g.e., c.III, s. 320.

³²⁸ İstilâm: Kâbe'yi Tavaf ederken Mübarek bir taş olan Hacerülesved'in hizasına gelindiğinde o'na elle dokunma, öpme ya da elleri havaya kaldırıp tekbir getirerek onu uzaktan selâmlama anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir. Bkz. Salim Öğüt “Hacerü'l-esved”, *DİA*. c. XIII, TDVYİ Ankara 1996, s. 433- 435

³²⁹ Çelikkol, a.g.e., s. 144.

³³⁰ Mehmet Soysaldı, “İslam Öncesi Arap Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç, Hac Uygulamaları”, 8. *Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyum Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumunu*, İst-tanbul (1- 3. 07. 2011), İBB, Kültür Sanat Basımevi. s. 147- 170.

³³¹ Osman Kaya, *Kur'an-ın Nüzûlu sürecinde Müslümanlar ile diğer dinî gruplar arasında ki ilişkilerin Kur'an'a yansımaları*, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 40.

³³² Çelikkol, a.g.e., s. 144.

³³³ Kaya, a.g.e., s. 39; Mehmet Soysaldı, a.g.e., s. 147- 170.

³³⁴ Soysaldı, a.g.e., s.147-170.

dışardan gelenlerinde kendilerine biat etmelerini isterlerdi.³³⁵ Allah (c.c.) onları şu âyet ile uyarmıştır:

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin. Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder.”³³⁶

Bu kabileler Arafat'ta, Müzdelife'de ve Mina'da görevlerini yapıp gelen hacılara, kendilerinden elbise alarak Kâbe'yi tavaf etmelerini söylerlerdi. Onlar da bu kabilelerden aldıkları kıyafetlerle tavaf ederler, kıyafet almayan ise kendi kıyafetleriyle tavaf eder ve kıyafetlerini tavaftan sonra çıkarıp atar ve bir daha o kıyafetlerini kullanmazlardı. Bu şekilde yapmayanlar ise Kâbe'yi çıplak olarak,³³⁷ “Beytullah'ı anamın beni doğurmuş olduğu hal üzere tavaf ederim. Üzerimde dünyadan hiçbir şey yok.” diyerek bu sözlerle tavaf ederlerdi.³³⁸ Çıplak olarak tavaf etme sebeplerinin başında bu şirk olan sözlerden anlaşılacağı üzere günahlardan kurtulduklarını gösterme düşüncesi gelmekteydi.³³⁹ Allah (c.c.) onların bu yememe ve çıplak olarak tavaf yapma davranışlarından dolayı buyurmuştur ki:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Ey Âdemoğulları, her mescid'e güzel elbiselerinizi giyerek gidin, yiyeceğin için fakat israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez.”³⁴⁰

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نَفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

“Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir?”

“Bunlar, dünya hayatında inananlarındır, kıyamet gününde de yalnız onlar içindir de. Bilen

³³⁵Sami Kiliçli, *Mekkî Surelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap İle İlişkileri*, AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 54.

³³⁶Bakara, 2/ 199.

³³⁷Kiliçli, *a.g.e.*, s. 54.

³³⁸Köksal, *a.g.e.*, c. VII, s. 461.

³³⁹Çağrı, *a.g.e.*, c. III, s. 320.

³⁴⁰A'raf, 7/31.

kimseler için ayetlerimizi böylece uzun uzun açıklıyoruz.”³⁴¹ âyetlerde Allah (c.c.), onların yaptıklarının yanlış olduğunu ortaya koyarak tavaf esnasında elbiselerini giymelerini emretmekte ve helal olan şeyleri haram saymamalarını istemektedir.³⁴²

Diğer görevlerini yapıp Kâbe’ye gelen Araplar Kâbe’yi Hâcerü’l-esved’i istilâm ederek tavaf’a başlarlardı.³⁴³ Hâcerü’l-esved’e bazıları çok önem verdiği gibi ona tapanlar vardı.³⁴⁴ Kâbe’nin etrafında tavaf eden araplar bu esnada çeşitli şiirler okuyup kurbanlar kesip “Lat hakkı için, Uzza hakkı için, üçüncüleri Menât hakkı için, onlar yüksek turnalardır, onların şefaatine ümit bağlanabilir.”³⁴⁵ cümlelerini söylerlerdi. Tavaf bitikten sonra Safâ ve Merve arasında bazıları Sa’y yapmazlar, kendi putları olan Menât için ihrama girip onu ziyaret ederlerdi.³⁴⁶ Bazıları da safâ ve merve tepelerine isâf ve nâile denilen erkek ve kadın şeklinde, iki taş diktirip, hac ve umre yapanların say yaparken bunları meshettikleri, isâf ve nâile isimli putları say ettikten sonra traş olarak ihramdan çıktıkları, kurban kestikleri, umre’nin ise sadece Recep ayında yapıldığı aktarılmaktadır.³⁴⁷ Buraya kadar anlatıklarımızı özetleyecek olursak, hac İbadetinin Hz. Âdem (a.s.) zamanından itibaren olduğu, Hz. İbrâhim (a.s.) zamanında ise günümüzdeki bilinen şekilde yapıldığı, ancak müşriklerin Hz.İbrâhim zamanında yapılan haccı ekleme ve çıkarmalarla adeta şirke dönüştürdükleri ve bu gelişmelerinde yukarıda belirtmeye çalıştığımız âyetlerle ispatlandığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak kutsal mekân Kâbe’de İslam’dan önce hac görevinin îfâ edildiğini ve bu hac merasiminin ne şekillerde yapıldığını aktarmış olduk.

2. 2 KUR’ÂN’A GÖRE İSLAM’DAN ÖNCE KÂBE VE NAMAZ

Namaz kelimesi Farsça’dan Türkçe’ye geçen ve Farsça’ “Nemaz”³⁴⁸ olarak okunan ve Farsça’da “tâzim için eğilmek, kulluk, ibadet”³⁴⁹ anlamına gelen bir kelimedir. Cahiliye toplumunun Kâbe’de nasıl bir namaz îfâ ettiğine geçmeden önce Arapça’da namaz

³⁴¹ A’raf, 7/32.

³⁴² İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 210, 211.

³⁴³ Soysaldı, *a.g.e.*, s. 147-170.

³⁴⁴ Çağrıci, *a.g.e.*, c.III, s. 320.

³⁴⁵ Vehbi İmamoğlu, “Mekke Putperestlerinin İslamla Yüzleşmesi, Tarihi ve Psikolojik Süreç Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sakarya 2009, s. 309-320; Mehmet Soysaldı, *a.g.e.*, s. 147- 170.

³⁴⁶ Kaya, *a.g.e.*, s. 39.

³⁴⁷ Soysaldı, *a.g.e.*, s. 147- 170.

³⁴⁸ Fahri Kâmili, *İslan Fıkında Namaz İbadeti*, Uludağ Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006, s. 2.

³⁴⁹ M. Kamil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, c. XXXII, TDVY, Ankara 2006, s. 350.

anlamına gelen ve Kur’ân-ı Kerîm’de de namaz için kullanılan “Salât” kavramı hakkında bilgi verelim.

2. 2. 1 Salât Kavramı

Salât kelimesi kökü itibari ile Ârâmîce olup, önce yahudilerin kullanmasıyla İbrânice bir kelime olan İslam’dan öncede Ehl-i Kitâp yoluyla Arapça’ya giren bir kelimedir.³⁵⁰ Salât, kelime olarak şu anlamlara gelmektedir: İstiğfar etmek, rukû ve secde,³⁵¹ gerekli olmak, ayrılmamak, sınıksız tutmak, koşan atın peşinden gelen at,³⁵² rahmet, ibadet, okumak, içinde namaz kılınan ev,³⁵³ din, tâbi olmak,³⁵⁴ tebrik, yalvarmak, iyi dilekte bulunmak, temizlemek, kutsamak,³⁵⁵ Allah’ın isminin anıldığı yer, zikir, Kur’an,³⁵⁶ bereket,³⁵⁷ anlamlarına gelmektedir. Üzerinde durduğumuz salât kelimesi Mekkî ayetlerde 35 defa geçer ve bu ayetlerde 1- Bağlılık, 2- Devamlılık, 3- Müşriklerin İbadeti, 4- Bağlanma, teslim olma, 5- Mü’min’lerin İbadeti; Medenî Ayetlerde ise 1- Mağfiret, 2- Şanını yüceltme, 3- Havra³⁵⁸ 4- Dua, 5- Mü’min’lerin İbadeti³⁵⁹ anlamlarında kullanılmıştır. Yine Kur’ân’da dua,³⁶⁰ davet,³⁶¹ kulluk,³⁶² dindarlık,³⁶³ yaratılış amacına uygun hareket³⁶⁴ anlamlarında da kullanılmış bir kelimedir. Kur’ân’da namaz³⁶⁵ anlamında kullanılan salât kavramının, cahiliye Araplarının şiirlerinde dua anlamında kullanıldığı, namaz’ın rükünlerinden biri olan secdenin ise cahiliye şiirlerinde şu şekilde geçtiği aktarılmaktadır:

³⁵⁰ Cevâd Ali, *Cahiliyeden İslam’a İbadet Tarihi*, Muammer Bayraktutar (çev.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s. 16.

³⁵¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XIV, s. 464.

³⁵² Râzî, *a.g.e.*, c. II, s. 473.

³⁵³ Kurtubî, *a.g.e.*, c. I, s. 118.

³⁵⁴ Ahmet Genç, *Kur’ân’da Salât Kavramının Semantik Tahlili*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Yayınlanma Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2008, s. 14.

³⁵⁵ el-İsfahânî, *a.g.e.*, c. II, s. 373- 374.

³⁵⁶ Bayraklı, *a.g.e.*, c. I, s. 174- 176.

³⁵⁷ *Arapça-Türkçe Sözlük*, “Salât”, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2014, s. 531.

³⁵⁸ Havra: Yahudilik’te ibadet, din eğitimi ve cemaat işleri için ayrılan yer veya bina, bkz. Baki Adam, “Sinagog”, *DİA*, c. XXXVII, TDVY, Ankara 2009, s. 222.

³⁵⁹ Genç, *a.g.e.*, s. 41-51.

³⁶⁰ Ahzab, 33/56.

³⁶¹ Hud, 11/ 87.

³⁶² Lokman, 31/ 31.

³⁶³ Tâha, 20/ 14.

³⁶⁴ Nur, 24/ 41.

³⁶⁵ Nisâ, 4/103.

“Yahut (o) bir sadef incisine (benzer ki) neş'e içinde onu çıkaran dalgıç, onu görür görmez (hayranlıkla) tehlil ve secde eder.” Şeklinde bir başka şiirde de “(Şarapçı) onu küpü içinde rüzgâra karşı koydu, sonra küpüne iyilikler diledi ve (Tanrı'dan) yardım istedi (ki şarap ekşiyip bozulmasın).”³⁶⁶

2. 2. 2 Kâbe ve Namaz

Kulluğun bir göstergesi olan namazı kelime olarak ve terim olarak açıklamaya çalıştık. Son din olan İslam gelmeden önce ise namaz ibadetinin varlığı ilk kaynağımız Kur’ân’da mevcuttur. Allah (c.c.) hac suresinde şöyle buyurmaktadır:

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِلَهُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ
الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمُ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

“Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların üzerlerine O'nun adını anarak kurban kesmeyi meşru kıldık. Sizin Tanrınız tek bir Tanrı'dır, O'na teslim olun. Allah anıldığı zaman kalpleri titreyen, başlarına gelene sabreden, namaz kılan, kendilerine verdiğimiz rızıktan sarf eden ve Allah'a gönül vermiş olan kimselere müjde et.”³⁶⁷ âyet-i kerimeden hareketle namazın her ümmete farz olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁸ Bu âyet'e destek mahiyetinde Nur suresinde de şöyle geçmektedir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ

“Göklerde ve yerde olan kimselerin, sıra sıra uçan kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri kendi niyaz ve tesbihini bilir. Allah, onların yaptıklarını bilendir.”³⁶⁹

Âyetlerde İslam'dan öncede Allah inancına sahip kimseler tarafından namaz ibadetinin yerine getirildiğine dikkat çekilmektedir. Allah (c.c.) Kur’an’da bu durumun daha

³⁶⁶ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah Kavramı*, Süleyman Ateş (çev.), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s. 140- 141.

³⁶⁷ Hac, 22/ 34- 35.

³⁶⁸ Bayraklı, a.g.e., c. XIII. s. 83.

³⁶⁹ Nur, 24/ 41.

ayrıntılı bir biçimde var olduğunu bizlere bildirmektedir. Namaz ibadetin günümüzdeki gibi beş vakit mi ya da değişik mi olduğunu ise şu ayetler açıklığa kavuşturmuştur:

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ

“Onların dediklerine sabret; güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et; gece saatlerinde ve gündüzleri de tesbih et ki Rabbinin rızasına eresin.”³⁷⁰

Tefsircilerin çoğuna göre, bu ayette beş vakit namaza işaret edildiği söylenmiştir.³⁷¹ Râzî ise bu ayet’in beş vakite, daha fazlasına veya daha azına delalet ettiği görüşleri bildirdikten sonra kendisinin görüşünün de ayet’in beş vakit namaz’a işaret ettiğini söylemiştir.³⁷² Konumuz namazın varlığını ispat olduğu için bu iki görüşü vermekle yetiniyoruz. Yine bu âyet’e benzer başka bir ayette ise Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ

“Sabret, Allah'ın verdiği söz şüphesiz gerçektir. Suçunun bağışlanmasını dile; Rabbini akşam, sabah, överek tesbih et.”³⁷³

Kurtubî, Katâde’den rivayetle burada sabah ve ikindi namazının kastedildiğini açıklamıştır.³⁷⁴

İslam’dan öncede âyetlerle ifade edilen namaz ibadetinin varlığını anlattıktan sonra, Kur’ân’dan hareketle peygamberler zamanında hanîf³⁷⁵ inancına mensup kişilerce ifâ edilen bu ibadetin daha sonrada Mekkeli müşriklerce nasıl uygulandığını aktarmaya çalışacağız.

³⁷⁰ Tâhâ, 20/ 130; Yaşaroğlu, *a.g.e.*, s. 351.

³⁷¹ Kurtubî, *a.g.e.*, c. VI, s. 173.

³⁷² Râzî, *a.g.e.*, c. XXII, s. 115- 116.

³⁷³ Mü’min, 40/ 55.

³⁷⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 211.

³⁷⁵ Hanîf: İslam öncesi dönemde Hz. İbrahim (a.s.)’ın tebliğ ettiği dine tabii olanlara verilen ad. Bkz. Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *DİA*. c. XVI, Ankara 1997, s. 33.

2. 2. 3 Peygamberler ve Hanîf'lerde Namaz

Kavramsal olarak anlam zenginliğine sahip olan namaz ibadeti insanlar tarafından bir kulluk görevi olarak yerine getirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'den önceki peygamberlerde de namaz ibadetinin varlığı anlatılmaktadır. Meryem suresinde buyrulmaktadırki:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهْوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيَا

“Onların (Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrâhim)'in ardından, namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi. İşte bunlar azgınlıklarının karşılığını göreceklerdir.”³⁷⁶ âyeti ile ilk insanın var olması ile namazın varlığını, dolayısı ile Hz. Âdem ile namazın başladığını vurgulamıştır. Diğer başka âyetlerde ise namaz ibadetinin varlığı konusunda Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“Kâbeyi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrâhim'in makamını namaz yeri edinin, dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için temiz tutun diye İbrâhim ve İsmâil'e ahd verdik.”³⁷⁷

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِن لَّدُنكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ فَوَدَّعْنَاهُمَا نَحْنُ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَانِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ

“Orada Zekeriya Rabbine dua etti: Ya Rabbi! Bana kendi katından temiz bir soy bahşet, doğrusu Sen duayı işitirsin”, Mâbed'de namaz kılarken melekler ona seslendiler: “Allah sana Allah'ın emriyle (vücut bulan İsa'yı) tasdik eden, efendi, iffetli, iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler.”³⁷⁸ âyetlerde bugün mevcut olan namaz ibadetinin ve mâbet de namaz kılmanın Hz. Zekeriya zamanında da olduğunu görmekteyiz. Namaz konusunda Hz. Lokman oğluna şöyle seslenmiştir:

³⁷⁶ Meryem, 19/ 59.

³⁷⁷ Bakara, 2/ 125.

³⁷⁸ Âl-i İmran, 3/38.

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

“Ey oğulcuğum! Namazı kıl, uygun olanı buyurup fenalığı önle, başına gelene sabret; doğrusu bunlar, azmedilmeğe değer işlerdir.”³⁷⁹ bu âyet’te kişinin Allah’a ulaşmasına vesile olan namaz ibadeti emredilmiştir.³⁸⁰ Hz. Meryem kavmine şu âyet’i aktarmıştır:

وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا

“Nerede olursam olayım beni mübarek kıldı. Yaşadığım müddetçe namaz kılmamı, zekât vermeme emretti.”³⁸¹

Bu âyet namazın, zekâtın, anne ve babaya iyi davranmanın bizden önceki ümmetlere ve geçmiş nesillere de farz olduğuna delildir. Bu gibi hususlar hükmü sabit ve değişmez türdendir. Buna dair emirler hiçbir şeriatte nesh edilmiş değildir.³⁸² yine bu âyetlerin dışında da Hz. Musa, Hz. Şuayb, zamanlarında da namaz ibadetinin varlığı Kur’ân’da bulunmaktadır. Bunun dışında kaynaklarda da Ebû Zer el-Gıfârî ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi kimselerinde Kâbe’ye yönelerek namaz kıldıkları rivayet edilmektedir.³⁸³ İslam’dan önce var olan semâvî dinlerde bugünkü gibi olmasa da namaz ibadeti var olduğu aktarılmaktadır.³⁸⁴

Âyet-i kerîmelerden ve çeşitli görüşlerden de anlaşılacağı üzere namaz ibadetinin sadece İslam dini ile sınırlandırılmayacağı, İslam’dan öncede namaz ibadetinin peygamberlerce, Allah’a gönül verenlerce, sâlih kimseler tarafından edâ edildiği sonucuna varılmaktadır.

2. 2. 4 Müşriklerde Namaz

İnsanlığın var olması ile başladığını âyetlerle ortaya koyduğumuz namaz ibadeti asırlarca devam etmiş ancak Mekke müşriklerince bu ibadet bir bakıma terk edilerek

³⁷⁹ Lokman, 31/17

³⁸⁰ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 493.

³⁸¹ Meryem, 19/ 31.

³⁸² Kurtûbî, *a.g.e.*, c. XI, s. 70.

³⁸³ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 132.

³⁸⁴ Vecdi Akyüz, *Namaz*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 38.

amacından ve aslından saptırılmıştır. Bazı oryantalistler namaz ibadetinin Mekke müşriklerinde var olmadığını iddiâ eder. Meselâ, Goldziher, Müşriklerin namaza uzak olduğunu, bunun böyle olma sebebinin de cahiliye adetlerinde böyle bir ibadetin olmayışı anlayışı olduğunu ve salât kelimesinin Hıristiyanlıktan alınma, Arapça olmayan bir kelime olduğunu, neticede müşriklerde namaz ibadetinin yokluğunu savunmaktadır.³⁸⁵ Ancak bunun savunulur bir düşünce olmadığı İslâm âlimlerince rivayet edilmektedir. Cahiliyye araplarında belirlenmiş bir namaz şekli bilinmemekle beraber,³⁸⁶ kıyamet suresinde, “O, peygamberi doğrulamamış, namazda kılmamış,”³⁸⁷ A'lâ suresinde, “Arınmış olan, Rabbinin adını anıp namaz kılan, saadete erişecektir”³⁸⁸ ve yine Alak Suresinde “Sen, namaz kılan kulu bundan men edeni gördün mü? buyurmuştur.”³⁸⁹ âyet-i kerîmelerine bakıldığında onların namaz ibadetinden haberdar oldukları açıktır. Hatta onların, ölü kimsenin cenazesinin karşısında durarak kendilerinin dua adını verdikleri bir tören yaptıkları anlatılmaktadır.³⁹⁰ Bizde bu görüşleri destekleyecek örnekleri önceki bölümlerde namazla tanışık olan peygamber, sahabe ve hanif inancına mensup olanları örneklendirerek aktarmıştık. Yani onların namaz ibadetinden habersiz olmama gibi bir durumları mümkün gözükmemektedir.

Müşrik araplar, Hz. İsmâil (a.s.)'in çocuklarından oldukları için kendilerini Hz. İbrahim'e mirasçı saymışlar ancak aralarına giren fitnecilerin de etkisiyle bu mirasa sahip çıkmadıkları gibi tamamen batıl düşünce ve faaliyetlerde bulunmuşlardır.³⁹¹ Hz. İbrâhim ile kendilerini özdeşleştiren Araplar, birçok ibadet gibi namaz ibadeti hakkında da bilgiye sahip olmakla beraber bu ibadeti de şekilsel içi boş bir şekilde yerine getiriyorlar,³⁹² hatta namaz kılmak için de Kâbe'ye yöneliyorlardı.³⁹³ Ancak onlar bu ibadeti aslında olmayan hareket ve sözlerle yerine getirmeye çalışmış bir bakıma noksan yapmaya ve terk etmeye başlamışlardı. Allah (c.c.) bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Onların (Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrâhim)'in ardından, namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi. İşte bunlar azgınlıklarının

³⁸⁵ M.Said Hatipoğlu, “Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine”, *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmalar Dergisi*, sayı. 2, Ankara 1992, c.VI, s. 105- 113.

³⁸⁶ M. Kamil Yaşaroğlu, *a.g.e.*, s. 351.

³⁸⁷ Kıyamet, 75/ 31.

³⁸⁸ A'lâ, 87/ 15.

³⁸⁹ Alak, 96/ 10.

³⁹⁰ Cevât Ali, *a.g.e.*, s. 19.

³⁹¹ M. Sait Ramazan El- Butî, *Fıkhu's Siyre*, Ali Nar (çev.), Gonca Yayınevi, İstanbul 1992, s. 49.

³⁹² Zeki Tan, *Müşrik Dindarlığı*, Ark Yayınları, İstanbul 2016, s. 382- 383.

³⁹³ Soysaldı, *a.g.e.*, s. 3.

karşılığını görecektir.”³⁹⁴ işte Mekke müşrikleri zamanla her şey de tahribata başvuran peygamberlerin, haniflerin geleneklerini terk eden veya ibadete, onda olmayan birtakım yeni şekiller kattıkları gibi namaz ibadetine de doğrudan uzaklaşarak bu ibadeti aslından olmayan şekillerde zâyî etmişlerdir.

Mekke müşriklerinin kendilerince, Abdullah b. Ömer’den gelen rivayete göre İslam’da mevcut olan namaz ibadetine benzer bir ibadetlerinin olduğu, bu ibadetine Kâbe’yi el çırparak, yanaklarını yere koyarak yaptıkları ve bazı araştırmacıların da bu rivayetten yola çıkarak onların da belli hareketlerle secdesi olan bir namaz ibadetine sahip olduğu bildirilmektedir.³⁹⁵ Araplar bu ibadeti Kâbe’nin etrafında kadın erkek açık saçık bir şekilde elele tutuşmuş vaziyette, çalarak, oynama, horan tepme şeklinde yapar ve kendilerini alkışlardı. Böyle yaparak kendilerine namaz kılıyormuş, dua ediyormuş görüntüsü verirlerdi.³⁹⁶ Müşriklerin bu ıslık çalma, el çırpma adetlerinin Hindistan’da Brahmanlardan alınmış olduğunu; çünkü onlar, bu şekillerde puta yaklaştıklarında şeytanı kendilerinden uzaklaştırdıklarını sadece Tanrıya ibadet ettiklerini söylüyorlardı.³⁹⁷ Onların böyle yapmalarının en büyük nedeni ise Hz. Peygamber’in namaz kılmak için Kâbe’ye gelmiş olmasıdır. Araplar ıslık çalma, el çırpma şeklinde sesler çıkararak peygamber’in ibadetine engellemek, huzurunu kaçırmak, onu başka şeylerle uğraştırmak istiyorlardı.³⁹⁸ Kur’ân’ı kerîm’de buyrulmaktadır:

أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى - عَبْدًا إِذَا صَلَّى

“Sen, namaz kılan kulu bundan menedeni gördün mü?”³⁹⁹ âyet’te müşrikleri bu niyetlerine yani namaz ibadetine engel olmalarına dikkat çekilmektedir. Bu âyet’in Ebu Cehil hakkında indiği ve daha sonra onun gibi olanları da içine aldığı rivayet olunur.⁴⁰⁰ Onların bu engellemedeki niyetleri aslında bu ibadetin sosyal hayata olacak olan etkilerini kırmak

³⁹⁴ Meryem, 19/ 59.

³⁹⁵ İsmail Taşpınar, “Cahiliye Dönemi Müşrik Araplarda İbadet ve Ritüeller”, 2015- 2014 Ders yılı *Siyer Mektebi Müfredatı Hz. Peygamber Dönemi Siyer Coğrafyası*, Ankara 2015, s 244.

³⁹⁶ Yazır, a.g.e., , c.III, s 407.

³⁹⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, İhsan Süreyya Sırma (çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 1984, s. 47.

³⁹⁸ Kurtubî, a.g.e., c. IV. s. 254.

³⁹⁹ Alak, 96/ 9- 10.

⁴⁰⁰ Râzî, a.g.e., c. XXXI, s. 21.

istemeleri idi.⁴⁰¹ Allah (c.c.) onların salâtının, bu ibadetlerinin değersiz olacağını bizlere bildirmektedir:

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

“Onların Kâbe'deki salâtları sadece ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir. İnkârınıza karşılık artık azabı tadın.”⁴⁰² âyet-i kerîme'ye bakıldığında Müşriklerin kendilerince yapmaya çalıştıkları bu ibadet görüntüsü altındaki davranışlarının Allah (c.c.) katında bir değerinin olmayacağı gibi kendilerinin de bu olumsuz fiiliyat ve düşüncelerinden hatta bir bakıma bu davranışlarıyla tapınmalarından dolayı azaba çarptırılacakları anlaşılmaktadır.⁴⁰³

Sonuç olarak diyebiliriz ki salât kelimesi çok değişik anlamları olan Kur'ân'da genellikle namaz ibadeti için kullanılan bir kavramdır. Âyetlerle sabit olduğu üzere namaz ibadeti daha ilk İnsan olan Hz. Âdem ile başlamış, takip eden diğer peygamberler ve tek Allah inancına sahip kişilerce de yerine getirilen bir ibadet olmuştur. Başlangıçta günümüzdeki beş vakit namaz gibi bir namaz olup olmadığı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Müşrik araplar ise her hâlükârda namaz konusunda bilgiye sahip insanlardır. Onlar bu ibadeti bilinçli, düzenli bir ibadet olmaktan çıkarıp, tamamen tek Allah inancından yoksun, gösteriş için yapılan, âdâba uymayan, düzensiz bir şekilde yapmışlardır. Bu sebeple de azaba uğratılacakları Allah (c.c.) tarafından bildirilmiştir. Özetle, namaz ibadeti, İslam'dan önce mevcut olmakla birlikte Allah inancına sahip olanlar tarafından usulüne uygun bir biçimde yerine getirilmiş, ancak müşriklerin tahrîbatlı uygulamaları ile özünden yoksun bir şekilde edâ edilen bir ibadet olmuştur.

⁴⁰¹ Zeki Tan, *a.g.e.*, s. 383.

⁴⁰² Enfal, 8/ 35.

⁴⁰³ Bayraklı, *a.g.e.*, c. VII, s. 538.

2. 3 KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE KURBAN

2. 3. 1 Kurban Kavramı

Kurb fiilinden türeyen kurban kelimesi sözlükte, “Yaklaşmak, yakın olmak, yakınlık,⁴⁰⁴ Allah’a yakınlaşmaya vesile olan şey⁴⁰⁵ anlamında kullanılmaktadır. Arapça’da kurban, Kuşluk vakti anlamına gelen “Duhâ” kelimesinden türemiş olan “Udhıye” denilmektedir.⁴⁰⁶ Terim olarak ise, Kurban, birşey kesme veya tasadduk etme yolu, Allah'a yaklaşmak için yapılan şey,⁴⁰⁷ kesilen kurban, Allah’a yakınlığı sağlayan⁴⁰⁸ ve bu yakınlığın bir göstergesi olan, sosyal adaletin sağlanmasına vesile olan, mal ile yerine getirilen, psikolojik bir deşarj, Kur’ân ve Sünnetle sabit olan bir ibadettir.⁴⁰⁹ Kurban kelimesi Kur’ân-ı kerîm’de şu anlamlarda geçmiştir:

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ...

“Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından, erkeklere hisse vardır.⁴¹⁰” âyet-i kerîmesinde “kurb” kelimesi akraba bakımından yakın olanlar, mirasa hak kazananlar anlamında kullanılmıştır.⁴¹¹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ...

“Ey inananlar! Doğrusu puta tapanlar pistirler, bu sebeple, bu yıllardan sonra Mescid-i harâm'a yaklaşmasınlar”.⁴¹² âyetinde kurb kelimesi, müşriklerin belirtilen mekâna yaklaşmamaları anlamına gelmektedir.⁴¹³

...إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ

⁴⁰⁴ el- İsfahânî, *a.g.e.*, c. II, s. 515- 516. Bakara, 2/35.

⁴⁰⁵ *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, “Kurban” DİByayınları, Ankara 2007, s. 388.

⁴⁰⁶ Abdullah Yılmaz, *Kur’ân’da Kurban*, Harran Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 1995, s. 2.

⁴⁰⁷ Razî, *a.g.e.*, c. XI, s. 162.

⁴⁰⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. I, s. 662; Süleyman Ateş, “kurb”, *DİA*, c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, s. 432- 433; Âl-i İmran, 3/183.

⁴⁰⁹ Abdullah Yılmaz, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁴¹⁰ Nisâ, 4/ 7.

⁴¹¹ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 260.

⁴¹² Tevbe, 9/ 28.

⁴¹³ Taberî, *Taberî Tefsiri*, c. IV, s. 278- 280.

“Doğrusu Allah'ın rahmeti iyi davrananlara yakındır.”⁴¹⁴ âyette ise kurb kelimesi Allah'ın rahmeti iyi hareket edenlere mekân olarak yakındır anlamındadır.⁴¹⁵

... وَإِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدٌ مَّا تُوعَدُونَ

“Tehdit olunduğunuz şeyin yakın mı uzak mı olduğunu bilmem.”⁴¹⁶ âyetinde ise zaman anlamlarında kullanılan bir kelimedir.⁴¹⁷

Kurban, kendisiyle Allah'a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah'a yakınlık sağlamak, yani ibadet (kurbet) amacıyla belli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder.⁴¹⁸ Kur'ân-ı kerîm'de bu ve buna benzer anlamlarda kullanılan kurb kelimesi sûfiler'e göre, kulların Allah'a, ebedî mutluluğu yakalamasına aracı olan ibadet ve iyi davranışlara yakın olmasıdır.⁴¹⁹

2. 3. 2 Kurban Tarihçesi

Kurban ibadetinin ne zaman başladığı konusunda bizleri yol gösterecek olan ilk kaynağımız yüce kitabımız Kur'ân'dır. Allah (c.c.) Kurban ibadetinin ne zaman başladığına delil olarak gösterilebilecek bir âyette şöyle buyurmuştur:

وَإِذْ عَلَّمْنَا نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

“Onlara, Âdem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat: İkisi birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki edilmemişti. Kabul edilmeyen, “Andolsun seni öldüreceğim” deyince, kardeşi: “Allah ancak sakınanların takdîmesini kabul eder” demişti.”⁴²⁰

Âyet-i kerîme, kurban ibadetinin Hz. Âdem zamanında onun çocukları ile başladığını açıklamaktadır. Bu âyetin iniş sebebinin ise şu şekilde olduğu aktarılmaktadır:

⁴¹⁴ A'raf, 7/ 56.

⁴¹⁵ Kurtûbî, *a.g.e.*, c. VII, s. 145-146.

⁴¹⁶ Enbiya, 21/ 109.

⁴¹⁷ Ateş, *a.g.e.*, c. XXVI, s. 432.

⁴¹⁸ Ahmet Güç, “Kurban”, *DİA*, c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, s. 433.

⁴¹⁹ Ateş, *a.g.e.*, c. XXVI, s. 432.

⁴²⁰ Mâide, 5/ 27.

“Havva validemiz her batında biri erkek ve biri dişi olmak üzere ikiz doğururdu. Bundan tek istisna Hz. Şit (a.s.) idi. O, Şis'i tek başına, Hâbil'in yerine doğurmuştu. Adı ise, Hibetullah (Allah'ın bağışı) idi. Çünkü Cebrâil, onu doğurunca Hz. Havva'ya: Bu, Habil'in yerine Allah'ın sana bir bağışdır (Hibetullah) demişti. Hz. Âdem, bir batında doğan erkeği, diğer batındaki kız ile evlendirirdi. Hiçbir erkeğe kendisi ile birlikte doğan ikizi helâl kılmıyordu. Hz. Havva, Kâbil ile birlikte İklimiyâ adında güzel bir kız doğurmuş, Hâbil ile birlikte ise, Leyuza adında pek güzel olmayan bir kız daha doğurmuştu. Hz. Âdem bunları evlendirmek isteyince Kâbil: Benimle doğan ikiz kız kardeşimle evlenmeye ben daha layıkım deyince, Hz. Âdem ona böyle bir şey yapmamasını emrettiği halde o, bu emre uymadı. Onu azarlayarak vazgeçirmek istediysen de yine vazgeçmedi. Bunun üzerine kurban sunmak üzere ittifaka vardılar. Hz. Âdem'in de kurban sunuluşu esnasında hazır bulunduğu aktarılmıştır”.⁴²¹

Bu olay sonucunda Hâbil sürüsü içerisindeki en güzel koyunu seçip, kurban olarak sundu. Kâbil ise, ekini içindeki lekeli buğdayları seçip, onu kurban olarak Yüce Allah'a sundu. Daha sonra ise gökten bir ateş inip, Hâbil'in kurbanını alıp götürdü, Kâbil'inkini almadı. Böylece Kabil, Allah Teâlâ'nın, kardeşi Hâbil'in kurbanını kabul ettiğini, kendisinininkini ise kabul etmediğini anladı. Bundan dolayı ona hased etti ve onu öldürmek istedi.⁴²² Âyet'te görüldüğü üzere kurban ibadeti, Hz. Âdem zamanında vukuu bulan bir İbadettir. Kurban ibadeti bu âyetinde gösterdiği üzere Hz. İbrâhim ile değil Hz. Âdem ile başlamıştır. Hz. İbrâhim ile ise adak kurbanı başlamıştır.⁴²³ Ku'ân'da Hz. İbrâhim'in oğlu ile imtihanı anlatılır ve sonunda Allah şöyle buyurur:

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ

“Doğrusu bu apaçık bir deneme idi. Ona fidiye olarak büyük bir kurbanlık verdik”.⁴²⁴ buyururarak Hz. İbrâhim zamanında bu ibadetin varlığını gösteren bir başka âyette ise şöyle buyrulmaktadır:

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَنْتَخَذْنَا هُرُوءًا قَالِ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

⁴²¹ Kurtubî, *a.g.e.*, c. III, s. 88- 89.

⁴²² Râzî, *a.g.e.*, c. XI. s. 161.

⁴²³ Bayraklı, *a.g.e.*, c. V, s. 529.

⁴²⁴ Saffat, 37/ 106- 107.

“Musa milletine: “Allah muhakkak bir sığır boğazlamanızı buyuruyor” demişti; “Bizi alaya mı alıyorsun?” dediklerinde : “Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım” dedi.⁴²⁵ âyet-i ile Hz. Musa zamanında meydana gelen cinayetin aydınlanmasına vesile olaması sebebi ile Allah’ onlara sığır kesme emri bizlere anlatılmaktadır.⁴²⁶

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.), “Âdemoğlu kurban günü Allah katında kurban kesmekten daha sevimli olan bir amel işlemez” hadis’i ile Hz. Âdem’in oğullarına atıfta bulunmuş, kurban “Babanız İbrâhim’in sünnetidir.”⁴²⁷ hadis’i ile de Hz. İbrahim zamanında da kurban ibadetinin varlığını ortaya koymuştur. Âyet ve hadislerle bakıldığında kurban ibadetini ilk insanla beraber var olduğu açıktır. Bu şekilde varlığı ortaya konan ibadet çeşitli dinlerde uygulanan bir ibadet olmuştur.

Yahudiler, Musa şeriatında uygun görülen hayvanları boğazlamak suretiyle sunulan kanlı kurbanlar ve çeşitli yiyecek, su ve şarap gibi içeceklerin takdim edilmesi şeklinde kansız kurbanlar olmak üzere iki türlü kurban ibadetine sahiptir. Kral yoşiya, kurban ibadetinin Beyt-i Makdis dışında yerine getirilmesini yasaklamış, daha sonra ise Beyt-i Makdis’in Romalılar tarafından yıkılması ile birlikte Yahudilikte kurban ibadeti de ortadan kalkmış; onun yerini dua, oruç gibi diğer ibadetler almıştır.⁴²⁸ **Hristiyanlar** ise Hz. İsa’nın kendisini kurban edişinin dışındaki kanlı kurbanları reddeder ancak bazıları yapmaya devam eder onlarda adak kurbanı şeklinde, insanın kendisini kliseye adaması şeklinde ve hasat mevsiminde mahsullerin yaşlılara ve hastalara takdimi şeklinde kurban ibadetine sahiptir.⁴²⁹ Hinduzim, Brahmanizm ve Şintoizm’e mensup kişilerde kurban ibadetini yerine getirmişlerdir.⁴³⁰ **Eski İranlılar**, tanrılara kurbanlar, çeşitli bitkiler ve haoma içkisi sunar, **Sabîler**, güvercin ve koç kurban ederler,⁴³¹ **Eski Türklerde** kurban ibadeti, kansız kurbanlar süt, yağ, darı ve öteki değerli şeyler olurken, deve dışında evcil hayvanların hemen hemen tümü kanlı kurbanları oluşturur en çok da at tercih edilirdi.⁴³²

⁴²⁵ Bakara, 2/ 67.

⁴²⁶ Taberî, *ag.e.*, c. I, s. 242.

⁴²⁷ İbn Mâce, *edâhî*, 3.

⁴²⁸ Ahmet Güç, “Kurban”, *DİA*, c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, s. 433- 435.

⁴²⁹ Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.25.

⁴³⁰ Güç, *a.g.e.*, c. XXVI, s. 433, 435.

⁴³¹ Güç, *a.g.e.*, c. XXVI, s. 433, 435.

⁴³² Ahmet Kahraman, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, Babil Yayınları, İstanbul 2016, s. 73.

2. 3. 3 Kâbe ve Kurban

Kurban ibadetinin eski dinlerde nasıl olduğunu aktardıktan sonra şimdi asıl konumuz olan kurban ile Kâbe'nin nasıl ilişkilendirildiği, Kâbe'nin kurban ibadetini yerine getirmede nasıl bir fonksiyona maruz bırakıldığını, bu konuda da cahiliye araplarının kurban ibadetini nasıl ve ne şekilde yaptıkları ve bu konudaki âyet ve yorumların neler olduğunu incelemeye çalışacağız. Yüce Allah Kur'ân-ı kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا ءَامِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتَعُونَ
فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا ...

“Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu, dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbana, gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere saygısızlık etmeyin.”⁴³³ buyurmaktadır. Burada muhatap îman edenlerdir. Onlar, müşriklerin kurban'larına saldırmak isteyince bu âyet inmiştir.⁴³⁴ Burada altını çizmiş olduğumuz “Şeâir” kelimesi, bir şeye âlem kılınan, bir şeyle alâmetlendirilen her şey anlamında kullanılmıştır. Mekke'ye gönderilen kurbanlık hayvanlar, bazılarına göre Alah (c.c.)'nün kullarından istediği bütün mükellefiyetleri, bazılarına göre ise, ihramlı iken av yasağı, Safa ve Merve'yi Sa'y yapıp yapmama,⁴³⁵ Allah (c.c.)'nün yasakları gibi anlamlara gelmektedir.⁴³⁶ Kur'ân-ı kerîm'de bu kelime, farkına varmak, yıldız ismi, kıl, şiiir, nişan, hüküm anlamlarında da kullanılmıştır.⁴³⁷

İslam öncesi cahiliye araplarının kestiği kurbanların neler olduğu âyet-i kerîmede bizlere anlatılmaktadır:

مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيْلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

⁴³³ Mâide, 5/ 2.

⁴³⁴ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 326.

⁴³⁵ Râzî, *a.g.e.*, c. XI, s. 101.

⁴³⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 4.

⁴³⁷ Bayraklı, *a.g.e.*, c. V, s. 460.

“Allah bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz.”⁴³⁸ Öncelikle âyette geçen kurban çeşitlerini kısaca tanımlayalım:

بَحِيرَةٌ Bahire = Bahire, “Yarmak” anlamında bahr kökünden gelmektedir.⁴³⁹ Çobansız serbest deve, sütü bol, sâibe diye bilinen devenin dişi yavrusu,⁴⁴⁰ binilmeyen, sağılmayan deve demektir.⁴⁴¹ Cahiliye arapları bir deve beş defa doğurduğunda, son yavrusunun erkek olması sonucunda onu keserler, etini kadınlar değil, erkekler yerler, bazı rivayetlerde herkes⁴⁴² yer ancak eğer son yavrusu dişi ise, onun adak olduğunu belirtmek üzere kulağını yarıp bırakırlardı; bu hayvana bahîre denir,⁴⁴³ Bu hayvandan ise sadece erkekler faydalanırdı.⁴⁴⁴

سَائِبَةٌ Sâibe = Sözlükte “akmak; başını alıp istediği yere gitmek” anlamlarındaki seyeb (seyebân) kökünden türeyen sâibe “istediği yere gidip dolaşması için salıverilen hayvan,”⁴⁴⁵ bir kişinin Allah kendisini hastalığından kurtaracak yahut da evine selâmetle vardırması durumunda, böyle bir iş yapacağına dair yapılan bir adak ile serbest bırakılan erkek devedir.⁴⁴⁶

الوصيلة Vasîle = Sözlükte “varmak, ulaşmak; bir şeyi bir şeyle birleştirmek” anlamındaki vasl (sıla) kökünden türeyen vasîle “ulaşan, kavuşan” demektir.⁴⁴⁷ Koyun, dişi yavru doğurursa, bu yavru sahibinin olurdu. Eğer erkek yavru doğurursa, bu yavru putların olurdu. Eğer erkek ve dişi olarak ikiz doğurursa, Araplar: “Bu kardeşine ulaştı” derler ve erkek yavruyu putlarına kurban etmezlerdi. Dişinin hatırına erkeğin eti onlara haram olurdu. Bu hayvana, yani ikizin erkeğine vasîle derlerdi.⁴⁴⁸ Son kurban çeşidi ise şudur:

⁴³⁸ Mâide, 5/ 103.

⁴³⁹ İshak Yazıcı, “Bahire”, *DİA.*, c. IV, TDVY, Ankara 1991, s. 487.

⁴⁴⁰ İmam Kurtubî, *a.g.e.*, c. III, s. 216-217.

⁴⁴¹ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 369.

⁴⁴² İshak Yazıcı, *a.g.e.*, c. IV, s. 487.

⁴⁴³ Yazır, *a.g.e.*, c. III, s. 512; Bayraklı, *a.g.e.*, c. VI, s. 175.

⁴⁴⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, c. III, s. 217.

⁴⁴⁵ Muhammed Aruçi, “Saibe”, *DİA.*, c. XXXV, TDVY, Ankara 2008, s. 542.

⁴⁴⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, c. III, s. 217.

⁴⁴⁷ Casim Avcı, “Vasîle”, *DİA.*, c. XLII, TDVY, Ankara 2012, s. 550.

⁴⁴⁸ Bayraklı, *a.g.e.*, c. VI, s. 175- 176.

الحامي **Hâmî** = Hâmî kelimesi himaye etmek, korumak manasındaki “hamy” kökünden türeyen bir sıfat olup “koruyan” anlamına gelmektedir.⁴⁴⁹ Araplar, dölünden on batın doğan⁴⁵⁰ ve artık yaşlanmış olan erkek deveye “sırtını korumuş” anlamında hâmî derler, onu putlara adayarak serbest bırakır ve ölünceye kadar hiçbir iş gördürmezlerdi. Onlar böyle bir deveye binilmesini, yük yüklenilmesini, tüyünün kırılmasını haram sayarlardı.⁴⁵¹ Arapların, açıklamaya çalıştığımız kurban çeşitleri âyet-i kerîmeye göre meşru olmamaktadır. Âyetteki kurban çeşitleri dışında araplarda dişi devenin ölünün mezarı başında aç ve susuz bir şekilde bacakları kesilerek boynunda gerdanlıkla ölüye adanması anlamında “**Beliyye**,” sadece erkek çocukların doğumunda kestikleri “**Akîka**” kurbanları vardı.⁴⁵² Bunun dışında da hayvanların ilk doğan yavrularından putlar adına kesilen recep ayının ilk on günü içinde büyük putların bulunduğu ma’bed’lerini tavaf ve ziyaret ettikleri, onlara yakınlaşmak için ayrıca kestikleri birinci kurban’a “**Fera**” ikincisine ise “**Atîre**” dedikleri kurbanları vardı.⁴⁵³ Allah (c.c.) yukarıda geçen âyet-i kerîme ile hayvanlarda herhangi bir cinsiyet ayrımı belirlemediğini bizlere bildirmektedir. Allah’ın haram kıldığı ve onun adının anılmadan kesilen hayvanlar dışında hiçbir hayvanın ne erkeği nede dışısından faydalanmak ve onların etlerinden yemek insanlara yasaklanmış değildir. Onları yasaklayanları ise şu âyet ile kınamaktadır:

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

“Beyinsizlikleri yüzünden, körü körüne çocuklarını öldürenler ve Allah’ın kendilerine verdiği nimetleri Allah’a iftira ederek haram sayanlar mahvolmuşlardır; onlar sapıtmışlardır, zaten doğru yolda da değillerdi.”⁴⁵⁴ bu şekilde kınanmaya maruz kalan Araplar, kurbanları şu değişik şekillerde kurban ediyorlardı.

Müşrikler daha çok dişi hayvanları kurban ettikleri gibi, ilk doğan çocuğun kız olması durumunda o’nu uğursuz saydıkları için diri diri toprağa gömüyorlardı.⁴⁵⁵ Onların hayvanların sadece dişilerini Allah’a sunmaları⁴⁵⁶ ve kız çocuklarını diri diri toprağa gömmelerini⁴⁵⁷ Allah (c.c.) kınamaktadır. Cahiliye araplarında günümüzde de var olan bir

⁴⁴⁹ Râzî, *a.g.e.*, c. VI, s. 12, 91.

⁴⁵⁰ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 369.

⁴⁵¹ Muhammed Eroğlu, “Hâmî”, *DİA*, c. XV, TDVY, Ankara 1997, s. 457.

⁴⁵² Ahmet Önkal- Nebi Bozkurt, “Deve”, *DİA*, c. IX, TDVY, Ankara 1994, s. 222- 226.

⁴⁵³ Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 47.

⁴⁵⁴ En’am, 6/ 140.

⁴⁵⁵ Abdullah Yılmaz, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁵⁶ Necm, 53/ 21- 22.

⁴⁵⁷ Nahl, 16/ 58- 59.

kurban ibadeti hac'da kurban kesme vardı. Ancak Araplar hac kurbanını Mina'da değil Kâbe'nin yanında ifâ ederlerdi. Onlar, İlyas Peygamberden kaldığı söylenen ve daha sonra ise adet haline getirilen Kâbe'ye kurban adama ibadeti de yapıyorlardı. Daha sonra herkes kendi putuna kurban adamaya başlamıştı.⁴⁵⁸ Taptıkları bu putlarına kurban keser ve ziyafette bulunurlardı.⁴⁵⁹ Onlar, o kurbanların kanlarını ve etlerini, putların ve Ka'be'nin duvarlarına sürüyorlardı.⁴⁶⁰

Cahiliye arapları, belli zamanlarda veya önemli kabul ettikleri olaylar sebebiyle Kâbe'de veya Mekke'nin diğer bölgelerinde ve Mekke dışındaki putlarının yanında Mâbede olan saygılarından putlara olan bağlılıklarını göstermek, onlara yakınlaşmak gayesiyle deve, sığır, koyun, ceylan gibi hayvanları keserek kanını onların üzerine dökerlerdi. Kurban'ı parçalayıp bu dikili taşların üzerine bırakır, yırtıcı hayvanların ve kuşların yemesini beklerlerdi.⁴⁶¹ Kurban kesen kişiler bu kurban'ın etinden yemezlerdi.⁴⁶² Kurbanların etlerinden parçalar keserek Kâbe'nin duvarlarına asarlar ve “Allahım bizden kabul et” derlerdi.⁴⁶³ Allah (c.c.), onların bu uygulamalarını şu âyet ile kaldırmıştır:

... فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا النَّبِيَّ الْفَقِيرَ

“...Siz de bunlardan yiyin, çaresiz kalmış yoksulu da doyurun.”⁴⁶⁴ arapların Kâbe'ye ve putlara bu şekilde kurban adamalarını, kurbanlarının kanlarını Kâbe'nin duvarlarına sürmelerini gören Müslümanlar, bu durumu Peygamber (s.a.v.)'e iletiler ve kendilerinin müşriklerden daha fazla Kâbe'ye yakın olduklarını bu yüzdende Kâbe'ye kan sürmek istemeleri⁴⁶⁵ üzerine Allah (c.c.) şu âyet-i vahyetti:

لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤها وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَبَشِّرِ
الْمُحْسِنِينَ

⁴⁵⁸ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 145- 146.

⁴⁵⁹ Günaltay, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁶⁰ Râzî, *a.g.e.*, c. XII, s. 33.

⁴⁶¹ Ali Bardakoğlu, “Kurban”, *DİA*, c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, s. 436.

⁴⁶² Abdülkerim Özeydin, “Hac”, *DİA* c. XIV, TDVY, Ankara 1996, s. 387.

⁴⁶³ Zeki Tan, *a.g.e.*, s. 411.

⁴⁶⁴ Hac, 22/ 28.

⁴⁶⁵ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim*, Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner (çev.), Çağrı yayınları, Ankara 2002, c. X, s. 5500.

“Bu hayvanların ne etleri ve ne de kanları Allah'a ulaşacaktır. Allah'a ulaşacak olan ancak sizin O'nun için yaptığımız gösteriştten uzak amel ve ibadettir. Size doğru yolu gösterdiğinden, Allah'ı yüceltmeniz için onları böylece sizin buyruğunuza vermiştir. İyilik yapanlara müjde et.”⁴⁶⁶ âyet-i kerîmeden anlaşılan ibadette asıl olanın takva olduğudur. Takva: Dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda titizlik gösterme,⁴⁶⁷ bir başka tanımla da kişinin içini hak için dışını halk için süslemesi, İslam'ın emir ve yasaklarını severek gönülden yerine getirmesi olarak açıklanmaktadır.⁴⁶⁸

Sonuç olarak Kâbe ve Kurban konusunda şunları söyleyebiliriz:

- 1- Kurban, tanımlardan ve uygulamalardan anlaşılacağı üzere Allah (c.c.)'e yakınlaşmak için yapılmıştır.
- 2- Kurban ibadeti ilk insan olan Hz. Âdem (s.a.v.) zamanından itibaren uygulamaya başlanan ve diğer peygamberlerce de uygulanmıştır.
- 3- Müşriklerin, önceleri sadece Kâbe'ye kurban takdimi ile başlayan, sonraları ise putperestliğin yaygınlaşması ile putlara kurban takdiminde bulunmaları ile devam etmiştir.
- 4- Kurban ibadeti, Müşrikler tarafından çoğunlukla dışı hayvanlardan olmak üzere kesilen hayvanların Kâbe'ye ve putlara kanlarının sürülmesi, etlerinin yenilmemesi şeklinde yapılmıştır.
- 5- Müşriklerin, kurban uygulaması yanlış ve içi boş bir uygulama olduğundan Allah (c.c.) böyle uygulamaları kınamıştır. Kurban uygulamasında asıl olanın et ve kan için değil, içten, samimi niyete önem vererek yapılmasını emretmiştir.

Özetle, kurban ibadeti, kanının sürüldüğü, etinin bırakıldığı yer Kâbe de olsa önemi ve anlamı olmayacaktır. Diğer ibadetlerde olduğu gibi kurban ibadetinde de samimiyetsizlik ve tamahkârlık kaybetmiş, ihlâs ve kanaatkârlık kazanmıştır. Çünkü ibadetlerin özü ihlâs ve samimiyettir.

⁴⁶⁶ Hac, 22/ 37.

⁴⁶⁷ Süleyman Uludağ, “Takva”, *DİA*, c. XXXIX, TDVY, Ankara 2010, s. 484.

⁴⁶⁸ Toptaş, *a.g.e.*, c. V, s. 240.

2. 4 KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE PUTLAR

2. 4. 1 Put Kavramı

Put, kelime olarak dilimize put şeklinde geçmiş, aslı Buddha ismine dayanan Farsça “but” olan bir kelimedir ve bilinçli ve canlı olduğuna inanılan sîret veya heykel, tamamen veya kısmen bir dini yapı içinde kurumlaşmış ibadet konusu haline getirilmiş maddi obje, Allah'tan başka ilah edinilen nesnedir.⁴⁶⁹ Müşrik araplarda putçuluk yaygındı. Putlar, onların, delilsiz ve hüccetsiz, kendiliklerinde şefaathçi edindikleri şeylerdir. Putlar hiçbir şeye sahip olmayan ne akılları, ne işitecekleri kulakları, ne de görecekler gözleri olana varlıklardır. Onlar, birçok hayvandan daha kötü durumda olan cansız varlıklardır.⁴⁷⁰

2.4.2 Kur'ân'da Geçen Put Kavramları

Kur'ân'da Arapların müşrikliğinden bahseden ayetler bulunmaktadır. Bazı âyetlerde açıkça Allah'a ortak koştukları varlık ve cisimler bizlere bildirilmektedir. Bu bölümde âyetler ışığında Kur'ân'da zikredilen, putlar hakkında kullanılan kavramları aktarmaya çalışacağız. Bu kavramlardan ilki “Esnâm”dır.

2.4.2.1 Esnâm (Sanem)

Câhiliye Arapları döneminde, putlar hakkında kullanılan en kapsamlı lafızlardan biridir. “Esnâm” Allah'a yakınlık kurabilmek amacıyla ibadet edilen ahşap, altın, bakır veya gümüş gibi maddelerden yapılan putlara denir.⁴⁷¹ Bazılarına göre, Allah dışında tapılan; Allah'tan alıkoyan her şeye “sanem” denir. Çoğulu esnâm'dır.⁴⁷² Kur'ân-ı Kerîm'de put anlamındaki “sanem” kelimesinin çoğulu “esnâm” Kur'ân'da geçmektedir.⁴⁷³ Kâbe'nin harem bölgesinin sınırlarını belirleyen kaba taş sütunlardan ibaret olan, nasb kökünden “dikili taş” anlamına gelen nusb, putlar adına kesilen hayvanların kanlarının üzerlerine döküldüğü mezar taşları gibi taş bloku ifade eder. Ensâb yerleşik topluluklar arasında Kâbe'deki putların şekillerinin işlendiği taşlar yani esnâm haline getirilmiş ve bazı göçebe topluluklarda nâdiren

⁴⁶⁹ Ahmet Güç, “Put”, *DİA*, c. XXXIV, TDVY, Ankara 2007, s. 364.

⁴⁷⁰ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 577.

⁴⁷¹ el- İsfahânî, *a.g.e.*, c. II, s. 376.

⁴⁷² İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XII, s. 349.

⁴⁷³ Â'raf 7/138; İbrâhîm 14/35; En'âm 6/74; eş-Şuarâ 26/71; Enbiyâ 21/57.

ilâhların sembolü olarak kullanılmıştır. Ensâb adı verilen putların belirli şekil verilmiş hallerine esnâm veya evsân denilmiştir.⁴⁷⁴ Bu putun bir maddeden yapıldığı âyet-i kerîme ve ona yapılan yorumlar ile bize açıklanmaktadır. Mesela: A'raf suresindeki âyette Hz. Musa (a.s.)'ın kavmi şöyle demişti.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ ءَالِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ

“İsrailoğullarını denizden geçirdik. Derken, kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. İsrailoğulları, “Ey Mûsâ! Onların kendilerine ait ilâhları (putları) olduğu gibi sen de bize ait bir ilâh yapsana” dediler. Mûsa şöyle dedi: “Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz.”⁴⁷⁵

Âyet'te israiloğulları, lahme denen, inek heykellerinden yapılmış putlara tapan bir kavme raslamışlardır. Hz. Musa'nın kavmi kendilerine de aynı özellikte put yapılmasını istemişlerdir.⁴⁷⁶

2. 4. 2. 2 Vesen (Evsân)

Vesene fiili (masdarı) sinetün, sözcükleri, uyuklama ve şekerleme manasındadır. “Vesen” kelimesi, çoğulu “evsân” olup kendisine ibadet edilen taşlar anlamına gelmektedir.⁴⁷⁷ Devamlı ve sabit olarak bir yerde ikâmet etmek ve sanemin küçüğüne verilen isim olarak da kullanılmaktadır.⁴⁷⁸ Kur'ân'da üç yerde geçmektedir.⁴⁷⁹ Meselâ Ankebût suresinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Siz ancak Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, yalan uydurup düzüyorsunuz. Oysa sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız, size hiçbir rızık vermeye muktedir

⁴⁷⁴ Güç, *a.g.e.*, c. XXXIV, s. 364- 365.

⁴⁷⁵ Â'raf, 7/138.

⁴⁷⁶ Kurtûbî, *a.g.e.*, c. VII, s. 174.

⁴⁷⁷ el- İsfahânî, *ag.e.*, c. II, s. 679.

⁴⁷⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XIII, s. 443.

⁴⁷⁹ Hac 22/30; Ankebût 29/17, 25

olamazlar. O halde rızık Allah katında arayın, O'na ibadet edin, O'na şükredin. Siz ancak O'na döndürülüp götürüleceksiniz.”⁴⁸⁰ âyet-i kerîme'nin yorumunda Râzî, Hz. İbrâhim zamanında kavminden bazılarının yontarak yaptıkları putlarının olduğunu aktarmaktadır.⁴⁸¹

2. 4. 2. 3 Tâğût ve Cibt

Tuğyân kelimesinden türeyen “tâğût” kelimesi dalâlete düşüp haddi aşmak anlamına gelir. Tâğût ve Cibt, isyan etme hususunda Allah'tan başka tapınmaya konu edilen her şey anlamlarına gelmektedir.⁴⁸² Kur'ân-ı Kerîm'in sadece bir âyetinde⁴⁸³ yer alan cibt, Ehl-i kitap'tan oldukları halde hasetleri yüzünden müşriklerin müslümanlara nisbetle daha doğru yolda olduğunu söyleyen yahudiler için kullanılmış ve onların bu tutumları ile gerçeği kabul etmeyen zorbalara ve şeytanlara (tâğût) inanıp uydukları ifade edilmiştir. Bazıları cibt olarak belirtilen kişinin Benî nadîr yahudilerinin reisi, azılı İslâm düşmanı Huyey b. Ahtab'ın (bazı rivayetlerde Kâ'b b. Eşref) kastedildiği de belirtilmiştir.⁴⁸⁴ Tâğût ise Kur'ân'da buyrulduğu üzere, Allah'a kul olmayıp akılsızca tâğuta itaat ve ibâdet edenleri, doğru yoldan uzaklaşan kimseler olarak nitelemektedir.⁴⁸⁵ Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجَنِّ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ ءَامَنُوا سَبِيلًا

“Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla (tanrılara) iman ediyorlar, sonra da kâfirler için: “Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar.”⁴⁸⁶ Tefsirciler, cibt'in büyü, tâğût'un ise şeytan olduğunu, bazıları Kâ'ab b. el-Eşref ile Huyey b. Ahtap isimli kişilerin olduğunu bildirmişlerdir.⁴⁸⁷ Kur'ân'da tâğût değişik yerlerde geçmektedir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁰ Ankebût, 29/17.

⁴⁸¹ Râzî, *a.g.e.*, c. XXV, s. 40.

⁴⁸² İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XV, s. 8-9;

⁴⁸³ Nisâ, 4/51.

⁴⁸⁴ Metin Yurdagür, “Cibt”, *DİA*, c. VII, TDVY, Ankara 1993, s. 520.

⁴⁸⁵ Nahl 16/36; Nisâ 4/60.

⁴⁸⁶ Nisâ, 4/51.

⁴⁸⁷ Kurtûbî, *a.g.e.*, c. V, s. 161.

⁴⁸⁸ Nisâ 4/51, 72, 76; Nahl 16/36; Zümer 39/17.

2. 4. 2. 4 Temâsîl (Büstler)

Timsâl kavramı bir şeyi bir şeye benzetmek, bir nesnenin benzerini yapıp tasvir etmek gibi anlamlara gelir.⁴⁸⁹ Nahl sûresinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Bir takım benzetmelerle, temsillerle (emsal) Allah’a benzerler icâd etmeye kalkışmayın”⁴⁹⁰ Âyet-i kerîme’yi müfessirler, Allah’ı mahlûkata benzetmek, ona eş ve denk düşünmek şeklinde tefsir etmişlerdir. Râzî’ye göre kendilerini âlemlerin rabbi olan Allah’a ibâdet etmeye layık görmeyen putperestler, örfleri gereği ancak yüce ilahın temsîli olan putlara, yıldızlara ibâdet edebilirler. En büyük “ilah” olan Allah’a ancak bu putların ibâdet edebileceklerini düşünürler. Bu durum, kendilerini rütbe ve mevki bakımından daha aşağı hisseden bazı insanların, isteklerini padişahlara ulaştırmak için padişahların yakınında hizmet etmek sûretiyle makam mevki sahibi olan kimseleri kendilerine vekil tayin etmesine benzetilir. Allah (c.c.) kendisine herhangi bir benzetmenin yapılamayacağını, kendisine ulaşmak için bir aracıya gerek olmadığını bildirmiştir.⁴⁹¹ Kur’ân’da yine put kavramının bu anlamda kullanıldığı başka âyetlerde mevcuttur.⁴⁹²

2. 4. 2. 5 Nusb ve Ensâb

Dikmek anlamındaki nasb kökünden “dikili taş” anlamına gelen nusb, putlar adına kesilen hayvanların kanlarının üzerlerine döküldüğü mezar taşları gibi taş bloku ifade eder.⁴⁹³ Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْحَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Ey İnananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir, bunlardan kaçın ki saadete eresiniz.” âyet-i kerîme’de ensab ile kastedilen ibadet için dikilmiş putlar, yanlarında kurbanlarını kestikleri taşlardır.⁴⁹⁴ Putperest Araplar belli günlerde

⁴⁸⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. X, s. 610.

⁴⁹⁰ Nahl, 16/74.

⁴⁹¹ Râzî, *a.g.e.*, c. XX, s. 85.

⁴⁹² Enbiyâ 21/52; Sebe 33/13.

⁴⁹³ Güç, *a.g.e.*, c. XXXIV, s. 364- 365.

⁴⁹⁴ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 263.

bu taşlara bir bakıma ibâdet eder ve onlar adına boğazladıkları hayvanların kanını belli yerlere serperlerdi. Bu taşlar Kâbe'nin etrafındaki belli yerlere konulurdu. Araplar Mekke'de kurbanları kestikten sonra kanı Kabe'ye doğru serperler, etleri de dikili taşlar üzerine korlardı.⁴⁹⁵ Ancak Allah (c.c.) onların bu davranışlarının şerh âyet ile değersiz olduğunu aktarmıştır.

لَنْ يَبَالَ اللَّهُ لِحَوْمِهَا وَلَا دِمَاؤِهَا وَلَكِنْ يَبَالُهُ النَّقْوَى مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَيَشْرُ الْمُحْسِنِينَ

“Bu hayvanların ne etleri ve ne de kanları Allah'a ulaşacaktır. Allah'a ulaşacak olan ancak sizin O'nun için yaptığımız gösteriştense uzak amel ve ibadettir. Size doğru yolu gösterdiğinden, Allah'ı yüceltmeniz için onları böylece sizin buyruğunuza vermiştir. İyilik yapanlara müjde et.”⁴⁹⁶ensab'ın, put olarak anlaşılacağı gibi zar ve santraç olarakta anlaşılabilceği aktarılmaktadır.⁴⁹⁷Kur'ân'da başka âyetlerde de ensab kelimesi geçmektedir.⁴⁹⁸

2. 4. 3 Putperestlik Tarihi

Hz. Âdem ile başlayan Mekke'deki tevhit merkezli hayat, diğer peygamberlerce devam ettirildi ve son peygamber Hz. Muhammed ile de taçlandırıldı. Tabi ki bu arada şeytan da boş durmadı ve inananları doğru yoldan saptırmaya uğraştı. Bu sapmalardan en büyüğü de putperestlik yani bir puta tapıcılık ve de Allah'a şirk koşmaktır. Puta tapıcılığın Hz. Âdem (a.s.)'dan 1472 yıl sonra semaya yükseltilen Hz. İdris (a.s.)'ın üzüntüsüne dayanamayan kişilerce başladığı aktarılmıştır. Onun suretini yapmaları ve suretini saklayanların ölmesiyle eşyaların arasından çıkan bu suretlerin şeytan tarafından Allah'a ait olduğu fikrinin yayılması ile başladığıdır.⁴⁹⁹ Başka rivayette ise puta tapıcılığın, Cemşid ismindeki hükümdarın şeytanın tuzağına düşüp kendisini Tanrı olarak göstermek istemesi ve kendine benzer putların yaptırılması ve de insanların o putlara secde ettirilmesi ile başladığıdır.⁵⁰⁰

Hz. Nuh (a.s.) zamanında ise “**Ved, Suva', Yağus, Yeuk ve Nesr**” isimlerinde putlar olduğu, bu putların ise, Nuh peygamberin kavminden salih amel işleyen

⁴⁹⁵ Celal Yıldırım, *a.g.e.*, c. III, s. 1598.

⁴⁹⁶ Hac, 22/37.

⁴⁹⁷ Kurtûbî, *a.g.e.*, c. VI, s. 185-186.

⁴⁹⁸ Mâide 5/3, 90; Meâric 70/43- 44.

⁴⁹⁹ Eyüp, Sabri, Paşa, *a.g.e.*, s. 233, 234.

⁵⁰⁰ Taberî, *Taberî Tarihi*, c. I, s. 110.

kimselerin isimlerinin olduğu, bu kişilerin ölmesiyle şeytan, onların kavmine, onların hayattayken oturdukları yerlere heykeller dikmelerini ve bu heykellere de onların adlarını vermelerini telkin etti. Onlar da o zatların heykellerini diktiler. O zaman için o heykellere tapan olmadı. O heykelleri dikenlerin ölmesiyle, konuyla ilgili bilgi ortadan yok olunca, bu heykellere tapmaya başladılar.⁵⁰¹ Yine bu beş putun Âdem (a.s.)'ın beş oğlunun ismi olduğu, onların ölmesi ile halkın üzüntüye kapılmasını fırsat bilen şeytanın onların suretlerini dikmeye halkı ikna ettiği, halkın o putlara ibadet etmesi ile sonuçlandığı bir olaydır.⁵⁰² Ved, erkek suretinde; Suva, kadın; Yeğûs, aslan; Ye'ûk', at; Nesrin de kerkenez kuşu suretinde,⁵⁰³ Ved putunun Kelb kabilesine, Suva, Huzeyl kabilesine, Yeğus, Murat kabilesine, Ye'uk, Hendan oğullarına, Nesr ise zilkila kabilesine ait olduğu⁵⁰⁴ rivayetler arasındadır. Allah (c.c.), Nuh (a.s.)'ın kavminin bu sapıklığının bir sonucu olarak bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

وَقَالُوا لَا تَدْرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ - وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا
وَيَعُوقَ وَنَسْرًا

“İnsanlara: “Sakın tanrılarınızı bırakmayın, Ved, Suva, Yağus, Yeuk ve Nesr putlarından asla vazgeçmeyin dediler. Böylece birçoğunu saptırdılar; Rabbim! Sen bu zalimlerin sadece şaşkınlığını artır.”⁵⁰⁵ şeklinde buyurmaktadır. İbn İshak ise puta tapıcılığın, İbrahim ve İsmail oğullarının yurt edinmek için Mekke'den ayrılmalarından dolayı olduğunu söylemiştir. Bu ayrılma sebebi ile Kâbe'ye olan sevgiden dolayı giderken yanlarına Kâbe'nin yanından taşlar almalarıdır. Aldıkları bu taşları aynen Kâbe'nin etrafındaki gibi tavaf etmeye başlamışlar ve akabinde zamanla bu taşlara tapma hadisesinin meydana geldiğini dile getirmiştir.⁵⁰⁶

Hicaz topraklarında puta tapıcılığın başlangıcı konusunda ise, buraya ilk putu getirenin Amr b. Luhay olduğu rivayet edilmektedir. O tedâvi⁵⁰⁷ veya ticaret⁵⁰⁸ için gittiği Şam'a ait belka vadisinde Me'ab şehrinde bir süre kalmıştı. Buradaki halkın putlara

⁵⁰¹ İbn Kesîr, *El bidâye ven Nihâye*, c. I, s. 107.

⁵⁰² Kurtubî, *a.g.e.*, c. XVIII, s. 199.

⁵⁰³ Râzî, *a.g.e.*, c. XXX, s. 127.

⁵⁰⁴ Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 439.

⁵⁰⁵ Nuh, 71/ 23, 24.

⁵⁰⁶ Çağatay, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁰⁷ Olgun, *a.g.e.*, s. 25.

⁵⁰⁸ Yaşar Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012, s. 6.

taptıklarını görünce onlara niçin böyle yaptıklarını sormuştu. Onlarda bu heykellerin insan suretinde yapılmış ilahlardan olduğunu, kendilerinin onlara hürmet ettiğini çünkü bu putların kendilerine her ne zaman yağmur istediğinde yağdırdıklarını, her türlü yardım isteklerinin putlarca karşılandığını söylemişlerdir. Amr'da bu putlardan bir tanesinin kendisine verilmesini ister, onlar da bir insan şeklinde olan, kırmızı akikten yapılmış, sağ eli kırık "Hubel" isminde bir putu hediye etmişler. Amr kendisine hediye edilen bu putu Hz. İbrâhim'in yapmış olduğu Kâbe'de ki hazineye, Cebel-i Ahşeb denilen dağa⁵⁰⁹ veya Zemzem kuyusunun üst tarafından Kâbe'ye yakın bir yere yerleştirdi ve herkesin ona ibadet etmesini istemişti.⁵¹⁰

2. 4. 4 Kâbe ve Civarındaki Putlar

Kurân-ı Kerîm'de tapınılan putu ve putları ifâde etmek için esnâm, ensâb, evsân, cibt, timsâl (temâsîl), ünsâ (inâs) ve tâğût gibi kelimeler kullanılmıştır.⁵¹¹ Kur'ân'da, Lât, Menât, Uzzâ⁵¹², Vedd, Suvâ, Yeğus, Yeûk, Nesr,⁵¹³ Ba'l,⁵¹⁴ Şi'ra yıldızı ismindeki bazı putlarda geçmektedir.⁵¹⁵

2. 4. 4. 1 Hubel

Kâbe'deki en büyük put özelliğine sahip, bütün Arap kabilelerince öneme sahip, kırmızı akikten insan sûreti üzere yapılmış, sağ elinin kırılması nedeni ile Kureyş'in ona altından bir el yaptığı puttur.⁵¹⁶ Kureyş kabilesi tarafından benimsenip, Kusay tarafından Kâbe'nin içerisine alınan bir puttu.⁵¹⁷

⁵⁰⁹ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 231- 232.

⁵¹⁰ Günaltay, *a.g.e.*, s. 71.

⁵¹¹ Ahmet Güç, "Put", *DİA.*, c. XXXIV, TDVY, Ankara 2007, s. 364.

⁵¹² Necm, 53/ 19- 20.

⁵¹³ Nuh, 71/ 23.

⁵¹⁴ Saffât, 37/ 125.

⁵¹⁵ Necm, 53/ 49.

⁵¹⁶ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 82; Olgun, *a.g.e.*, s. 29.

⁵¹⁷ Çağatay, *a.g.e.*, s. 102.

2. 4. 4. 2 Sa'd Putu

Bu put kinâne oğullarına ait, uzun bir kaya şeklinde, yıldızların işareti ve yerdeki temsilcisi kabul edilen, çocukların bu putun ismiyle isimlendirildiği bir puttur.⁵¹⁸

2. 4. 4. 3 İsâf Putu

Amr b. Luhayl'in Safâ'ya diktiği put olup, İsâf b. Amr adında Kâbe'de zina eden ve sonra taş olduğu söylenen bir erkeğe ait,⁵¹⁹ yine Amr, insanları bunlar sizin babanızdır diyerek onlara atalarınız tapmış sizde tapın dediği bir puttur.⁵²⁰

2. 4. 4. 4 Nâile Putu

Dik kızı Nâile isminde bir kadın olup, İsâf ile zina sonucunda Allah (c.c.) tarafından taş yapılan,⁵²¹ Merve'ye dikilen, İsâf ve kendisi arasında kurbanlar kesilip yine ikisi arasında tavaf edilen ve üzerleri meshedilen bir puttu.⁵²² İsâf ve Nâile putlarının Amr b. Luhayl'e Şam'a gittiği sırada Hubel putu ile beraber hediye edildiği de rivayetler arasındadır.⁵²³

2. 4. 4. 5 Ba'l Putu

Melek veya bir kadın olabileceği, İlyas (a.s.)'ın kırdığı varsayılan,⁵²⁴ Yemenlilerin Rab anlamında kullandığı, altından olabileceği yirmi zirâ uzunluğunda, dört yüzlü bir put olduğu söylenir. Bununla fitneye düştükleri, buna dört yüz tane hizmetçi tayin ettikleri; bu hizmetçilerin her birini de peygamber kabul ettikleri rivayet edilmelidir. Şeytanın o Bal'in içine girip, sapıklığın hükümlerini onlara söyleyip, hizmetçilerin bunları ezberleyip, insanlara öğrettikleri ve bunların Şam diyarındaki Ba'lebek şehri sakinleri olduğu;

⁵¹⁸ Suat Aygür, İslam Öncesi Cahiliye Araplarında Tanrı Anlayışı, Uludağ Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1996, s. 46.

⁵¹⁹ Olgun, *a.g.e.*, s. 30.

⁵²⁰ Yaşar Çelikkol, *a.g.e.*, s. 134.

⁵²¹ Çağatay, *ag.e.*, s. 94.

⁵²² Olgun, *a.g.e.*, s. 30.

⁵²³ Eyüp, Sabri, Paşa, *a.g.e.*, s. 231.

⁵²⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, c. XV, s. 77.

işte bundan dolayı şehirlerinin bu adı aldığı ileri sürülmüştür.⁵²⁵ Bu putun zamanla Hubel isimli puta dönüştüğü de rivayetler arasındadır.⁵²⁶

2. 4. 4. 6 Şi'ra yıldızı Putu

Arap kabilelerinden Huzaalıların veya peygamberimizin anne tarafından dedelerinden birisi olan Ebu kebşe'nin taptığı, O'na ibadet edenlerin ve kainâta etkisinin olduğunu düşünenlerin taptığı bir puttu.⁵²⁷

İşte Arapların meşhur putları bunlardan oluşmaktadır. Onlar putlara tapmakla, putların onları Allah'a yaklaştırdıklarını, kendilerine bu dünya'da güç ve destek vereceklerini, böyle putlara tapmakla atalarına bağlı bireyler olduklarını, puta tapan diğer putperestlerle aralarında sevgi bağının oluşacağını, kendilerine putların şefaet edeceğini düşünüyorlardı.⁵²⁸ Arapların, putlara tapma olayı Sâbiîler Mezhebinin doğmasına vesile olmuş, insanlar kötü yollara yönelmekle kalmamış, Allah'a âsî birer kul olmuşlardı.⁵²⁹ Her kabilenin ayrı ayrı putları olduğu gibi, putlar için hizmetçiler bile tuttukları ve ibadetleri bu putların önündeki tapınaklarda ve tapınak (mâbed) çevresinden aldıkları taşların önünde yapmaktaydılar.⁵³⁰ Putlara tapanların bu beklentilerinin sonucunun ne olacağı hakkında Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

فَلَوْلَا نَصْرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلَى ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكِ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

“Allah'tan başka kendilerine yakınlık sağlamak için tanrı edindikleri şeyler, kendilerine yardım etselerdi ya! Hayır, onları bırakıp gittiler. Bu onların yalanı ve uydurup durdukları şeydir.”⁵³¹ arapların, yukarıda da geçtiği üzere kendilerince sözde Kâbe'ye saygı için taptıkları putlar dışında birde Kâbe'ye alternatif olarak yaptıkları tapınaklar (mâbedler) vardır.

⁵²⁵ Râzî, *a.g.e.*, c. XXVI, s. 140, 141.

⁵²⁶ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 132.

⁵²⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, c. XVII, s. 78.

⁵²⁸ Mevlüt Güngör, “Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı” *AÜİF. Dinî Araştırmalar dergisi*, sayı. 23, Ankara 2005, c. VIII, s. 18.

⁵²⁹ İbnü'l- Esîr, *a.g.e.*, c. I, s. 60.

⁵³⁰ Sıddık Ünalın, “Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve bir Peygamber Beklentisi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 6, Sakarya 2001, c. VI, s. 93.

⁵³¹ Ahkâf, 46/ 28.

2. 5 KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE TAPINAKLAR

Tapınak (Mâbed): bir dine mensup olanların belli zamanlarda toplu olarak veya tek başlarına ibadet etmeleri için yapılmış özel mekândır.⁵³² Araplar daha çok tapınak ifadesini kullanmışlardır. Onların başlıca Kâbe'ye alternatif olarak yaptıkları tapınaklar şunlardır:

2. 5. 1 Lât Tapınağı

Lât, kırıp ezmek, karıştırmak, yoğurmak manasına gelen lett kökünden türeyen, kendisine Tanrıça, Rabbe, Tâğiye, İlâhe denilen,⁵³³ Allah lafzının müennesi,⁵³⁴ olan bir kelimedir. Tapınak'ın ismi yağ ile yiyecekleri ıslatıp karıştırıp insanlara yediren⁵³⁵ kişinin ölmesi ile birlikte, Amr b. Luhay'in, İnsanlara keşkekçiniz ölmedi şu kayanın içine girdi diyerek onların bu kayaya tapmalarına öncülük ettiği puttur.⁵³⁶ Tâif⁵³⁷ bölgesinde bulunan üzerinde yazılar olan, beyaz,⁵³⁸ Kâbe'ye benzesin diye putun üzeri dikdörtgen şeklinde tapınak olarak yapılan,⁵³⁹ Halid b. Velid'in⁵⁴⁰ kırdığı bir tapınaktır.

2. 5. 2 Uzza Tapınağı

Uzza, çok yüce, azîze,⁵⁴¹ anlamlarına gelen ve Azîz sıfatının müennesi⁵⁴² olan bir kelimedir. Peygamberimiz'in emri ile Hâlid b. Velîd tarafından kesilen ve içinden başı açık, saçı başı dağınık, başına vuran ve çılgınlık koparan ve lanetler savuran bir şeytâne (dişi şeytan) çıkan ağaçtır.⁵⁴³ Bu tapınak Lât ve Menât'tan sonra üstünlüğe sahip, Nahle denilen yerde ibadet için ağacın üzerine ev yapılan, hac ve Kâbe'yi tavaf ettikten sonra buraya gelinen

⁵³² Ahmet Güç, "Mâbed", *DİA*, c. XXVII, TDVY, Ankara 2003, s. 276.

⁵³³ Tefkîk Fehd "Lât", *DİA*, c. XXVI, TDVY, Ankara 2003, s. 107.

⁵³⁴ Taberî, *Taberi tefsiri*, c. VIII, s. 42- 43.

⁵³⁵ Râzî, *a.g.e.*, c. XXVIII, s. 255.

⁵³⁶ Olgun, *a.g.e.*, s. 34.

⁵³⁷ Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 43.

⁵³⁸ Tan, *a.g.e.*, s. 73.

⁵³⁹ Olgun, *a.g.e.*, s. 34- 35.

⁵⁴⁰ Sâbûnî *a.g.e.*, c. III, s. 274.

⁵⁴¹ Şevket Yavuz, "Uzza", *DİA*, c. XLII, TDVY, Ankara 2012, s. 268.

⁵⁴² Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 42- 43.

⁵⁴³ Râzî, *a.g.e.*, c. XXVIII, s. 255.

ve ibadetin tamamlanmasının ancak buraya gelinmesi ile mümkün olduğu söylenen, kendisinin de tavaf edildiği, orada itikâfa girildiği bir tapınaktır.⁵⁴⁴

2. 5. 3 Menât Tapınağı

Menât, saymak, ölüm, paylaşmak, imtihan, kesmek⁵⁴⁵ anlamlarına gelen, kaza ve kader ilahı kabul edilen, Mekke ile Medine arasında, deniz sahilinde, kudeyd mahallesinde dikilen, Ezd, Evs, Hazreç,⁵⁴⁶ Huzaa ve Mekkelilerin⁵⁴⁷ taptığı bir tapınaktır. Amr b. Luhay'ın diktiği bu tapınak kureyşin saygı gösterdiği en eski tapınak olup, hacıların ikâme ettiği, tavaf ettiği ve daha sonra ise Hz. Ali tarafından yıkılan bir tapınaktır.⁵⁴⁸ Bu üç put ve tapınak Lât, Uzza ve Menât Allah'ın kızları olarak kabul edilirdi.⁵⁴⁹ Kâbe'yi tavaf ederken, Lât, Uzzâ ve bir diğeri, üçüncüsü olan menât hürmetine çünkü bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaathleri umulan varlıklardır⁵⁵⁰ diyorlardı. Ancak Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyurulmakta ve tapmakta oldukları putların, tapınaklarının ve erkek dişi ayrımı yapmalarının anlamsız ve cahilâne bir tutum olduğu aktarılmaktadır.

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ - وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ - بَالِكُمْ الذَّكْرَ وَلَهُ الْأُنثَىٰ - تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ

إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ
وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِّن رَّبِّهِمْ الْهُدَىٰ

“Gördünüz mü o Lât ve Uzzayı ve üçüncüleri olan ötekini, Menât'ı. Demek erkek size, dişi O'na öyle mi? O zaman bu, insafsızca bir taksim! Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Halbûki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir”.⁵⁵¹

⁵⁴⁴ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 133.

⁵⁴⁵ Tefvik Fehd, “Menât”, *DİA*, c. XXIX, TDVY, Ankara 2004, s. 121.

⁵⁴⁶ Bedirhan, *a.g.e.*, s. 7.

⁵⁴⁷ Sâbûnî, *a.g.e.*, c. III, s. 274.

⁵⁴⁸ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 133- 134.

⁵⁴⁹ Martin Lings, *a.g.e.*, s. 27.

⁵⁵⁰ Hayretin Karaman, *diğ. a.g.e.*, s. 5.

⁵⁵¹ Necm, 53/ 19- 23.

Bu üç put ile alakalı âyet'te geçen, "Allah hiçbir delil indirmemiştir" sözü ile işaret edilen, Müşriklerin uydurduğu "Garânîk"⁵⁵² olayı diye isimlendirilen bir olay mevcuttur.

2. 5. 4 Zü'l- Halesa Tapınağı

Halesa, üzerine bir çeşit taç oyulmuş beyaz kuvars kristal taş şeklindeki putun, Zülhalesa ise içinde bu putun bulunduğu yerin ve yapının ismi olup, Kâbe'ye benzetmek için çok sayıda insanın burada toplanması sebebi ile buraya "el- Kâ'betü'l Yemâme" adı verilmiştir.⁵⁵³ Bu tapınağa Has'am, Becîle, Devs, Ezdü's-Serât kabileleri ile diğer komşu kabileler tapmakta ve tapınağın önünde kurban kesmekte ve de fal okları çekilmekteydi.⁵⁵⁴

⁵⁵² Garânîk, beyaz su kuşu, kuğu, turna, beyaz tenli genç ve güzel kız, (Bkz. İsmail Cerrahoğlu "Garânîk", *DİA*, c. XIII, TDVY, Ankara 1196, s. 361.) anlamlarına gelen bir kelimedir. Müşrikler, Peygamberimize yeni nazil olan bazı âyetleri okurken, içinde putları öven "Garânîk" kelimesinin de bulunduğu bazı sözler söylediğini iddia etmişlerdir. Bu sebeple bu olaya "Garânîk" olayı denmiştir. (bkz.Taberî, *a.g.e.*, c. VI, s. 37.) Bu olayın şu şekilde meydana geldiği rivayet edilir: "Allah resûlü kavminin sapıklığa düştüğünü görünce Allah cc'den kendisi ile kavmini yakınlaştıracak bir şey getirmesini temenni etti. Bu temenni üzerine Necm suresi indi. Resûl-i Ekrem kendisine nazil olan Necm sûresini okumaya başlamış, yanında bulunan Müslüman müşrik herkes onu dikkatle dinler, fakat "Gördünüz mü Lat ile Uzza'yı" mealindeki ayete geldiğinde şeytan, "O yüce kuğular, tanrıçalar, işte onların şefaati umulur." şeklindeki bir cümleyi araya katınca Kureyşliler sevinmişti. Müslüman, Müşrik herkes secdeye kapanmış sonunda Müşrikler Peygamber bizim atalarımızı andı demişlerdi. Şeytan ise âyet diye kattığı ibareyi müşriklere öğretmiş ve onlar tarafından durmadan tekrar edilmesini sağlamıştı. Bu olay peygamberi üzmüş Allah (c.c.)' de şu âyet-i kerîme'yi indirmiştir. (bkz. Râzî, *a.g.e.*, c. XXIII, s. 44.)

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكُمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ
 "(Ey Muhammed!) Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o, bir temennide bulunduğunda, şeytan onun dileğine ille de (beşerî arzular) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder. Sonra Allah, kendi âyetlerini (lafız ve mana bakımından) sağlam olarak yerleştirir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Hac, 22/ 52.)

Yukarıdaki olayı aktaran Razî bir kısım müfessirlerin bu olayı aktarmasına karşın âyetlerden ve sünnetten delillerle bu olayı kabul etmediğini dile getirmektedir. Taberî'de şu sebeplerle bu olayın olamayacağını söylemektedir:

- 1- Buhari, Müslüman, Müşrik herkesin secde ettiğini rivayet etmiş ancak "Garânîk" hadisesinden bahsetmemiştir.
- 2- Peygamber'in putları ve onlara olan inançları ortadan kaldırmak için gönderilmiş olduğundan, onlara meşruiyet kazandırmayacaktır.
- 3- Rivayetlerin bazılarında anlatılan, peygamberin toplulukta namaz kıldırıldığı anda olayın meydana geldiği anlayışının o zamanın koşullarında mümkün olamayacaktır.
- 4- Müşriklerin aşırı kinleri peygamberden duyacakları olumlu olumsuz hiçbir söze inanmalarına engel olacaktır. (bkz.Taberî, *a.g.e.*, c. VI, s. 38.)

⁵⁵³ Ömer Faruk Harman, "Zülhalesa", *DİA*, c. XLIV, TDVY, Ankara 2013, s. 561.

⁵⁵⁴ Çağatay, *a.g.e.*, s. 96.

2. 5. 5 Fels Tapınağı

Bu insan şeklindeki tapınağa tay kabilesi ile ona yakın kabileler tapmakta olup, bunun yanında telbiyeler getirilip kurbanlar kesilir, insanlar kendisini onun yanında güvende hissederlerdi.⁵⁵⁵

2. 5. 6 Riyâm Tapınağı

Himyerîler'in San'a da kurdukları, yanında kurban kestikleri, daha sonra yahudiler tarafından yıkılan bir tapınaktır.⁵⁵⁶ Bu konuda anlatmamız gerek bir tapınakta Ebrehe'nin kâbe'ye alternatif olarak yaptığı bir tapınak olan Kalîs (kulleys) tapınağıdır.

2. 5. 7 Kalîs (Kulleys) Tapınağı

Özellikle hac mevsimlerinde arapların Kâbe'ye gelmeleri, Kâbe'nin bulunduğu yerleşim yerinin ticaretin merkezi olması Ebrehe'nin zoruna gitmiş o da Kâbe'nin yerini alacak, insanların Kâbe'ye değil de kendi bulunduğu yerleşim yeri olan San'a şehrine gelmelerini sağlamak amacıyla, bulunduğu şehre kıymetli taşlarla süslenmiş, devasa görünümlü bir kilise inşâ etmişti. Burayada "Beytü'l-Kulleys" tapınağı adını vermişti.⁵⁵⁷ Yaptığı bu tapınağa insanların gelmesini sağlamak amacı ile ülkelere görevliler göndermiş, bu duruma kızan kinâne kabilesine mensup bir arap buraya pislemişti. Bu durum sonucunda çözümün bulamayan Ebrehe tek alternatifin Kâbe'yi yıkmak olduğunu düşündü ve bu amaçla Kâbe'nin bulunduğu Mekke şehrine fil ordusu ile yürüdü.⁵⁵⁸ Yüce Allah anlattığımız bu olayı Kur'ân-ı Kerîm'de Fîl suresinde bizlere bildirmektedir. Bizde bu konuyu fîl suresinden hareketle incelemeye çalışacağız.

2. 6 FÎL SURESİ BAĞLAMINDA KÂBE

Allah (c.c.)'nün yeryüzündeki evi Kâbe ve Mekke'nin, hem insanların akın akın ibadet için geldiği hem de ticarete bir merkez olması Ebrehenin hoşuna gitmemiş O da

⁵⁵⁵ Aygür, *a.g.e.*, s. 45.

⁵⁵⁶ Mustafa Çağrıncı, "Arap", *DİA*, c. III, TDVY, Ankara 1991, s. 319.

⁵⁵⁷ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 43; Eyüp Sabri Paşa, *ag.e.*, s. 275, 276.

⁵⁵⁸ Muhammed İbn İshak, *Siyer*, Muhammed Hamidullah, Akabe yayınları (çev.), İstanbul 1991, S. 112; Ahmet Lütfî Kazancı, "Ebrehe", *DİA*, c. X, TDVY, Ankara 1994, s. 79.

burayı yıkmak üzere askerlerinin önüne geçerek değişik rivayetlerden oluşan sayılarda filleri koyarak yola çıktı.⁵⁵⁹ Bu fillerin en büyüğünün adı Mahmut,⁵⁶⁰ künyesi ise Ebu'l-Abbas idi. Ebrehe daima askerlerin önünde fil ordusu yürütür ve bu şekilde kesin zafer kazanacağını düşünürdü.⁵⁶¹ Araplar bu durumdan haberdar olunca savaşmak için hazırlanmış, Yemen meliklerinden Zu Nefer isimli kişi Ebrehe ile çarpışmış ancak savaşı kaybetmiş. Daha sonra Nufeyl isimli kişi ile savaş yapılmış onu da Ebrehe kazanmıştı. Kureyş, Kinâne, Huzeyl ve Harem bölgesindeki diğer kabileler onunla savaşmayı kararlaştırdılar ancak güç yetiremeyeceklerini anladıklarında bu düşüncelerinden vazgeçtiler.⁵⁶² Karşılaştığı çoğu kişi Ebrehe'nin kendisine biat etmiştir. Ebrehe Mekke'nin söz sahibi olan Abdülmuttalib'e bir temsilci göndererek "Ben sizinle savaşmak için değil, sadece Kâbe'yi yıkmak için geldim. Bu arzumuzu gerçekleştirmemize, bizimle savaşarak engel olamazsanız, kanınızı akıtmaya ihtiyacımız yoktur. Beldenin reisi eğer benimle savaşmak istemiyorsa yanıma gelsin" dedi. Abdülmuttalib, elçinin bu sözlerine "Vallahi, biz onunla savaşmak istemiyoruz. Zaten buna gücümüz de yetmez. Burası, Allah'ın saygı duyulan evidir. Dostu İbrahim (a.s.)'ın evidir. Eğer Ebrehe'ye karşı koruyacak olursa, burası kendisinin Harem'idir. Yok eğer Ebrehe'nin dilediğini yapmasına müsaade ederse, bizim onu geri çevirecek ve Ka'be'yi ona karşı savunacak gücümüz yoktur." şeklinde cevap vererek elçi ile birlikte Ebrehe'nin yanına gittiler. Abdülmuttalib'in isteği sorulunca kendisi develerinin geri verilmesini istemiş, Ebrehenin Kâbe'yi niçin istemiyorsun sorusu üzerine "Develerin sahibi benim. Ka'be'nin de bir sahibi vardır ve sahibi onu koruyacaktır." dedi. Ebrehe, "Sahibi onu bana karşı koruyamaz." deyince; Abdülmuttalib, "Yık da görelim." diye meydan okudu.

Abdülmuttalib'in Ebrehe'yi ümitsiz bırakacak, Mekkelilere müjde olacak şekilde cevap vermesi kendisinin rüyalarında Resulullah'ın doğumunun olacağını görmesinden ve Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkamayacağından emin olduğunu bilmesinden kaynaklandığı rivayet edilmektedir.⁵⁶³ Zaten peygamber gelmeden önce peygamberliğin tesisi için birtakım olağan üstü hallerin olması mümkündür.⁵⁶⁴ Abdülmuttalib Mekke halkına giderek durumu anlattı ve onlardan dağlara sığınmalarını istedi. Daha sonra Kâbe'nin halkasından tutup: "*Allahım,*

⁵⁵⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 134.

⁵⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. I, s. 398.

⁵⁶¹ Eyüp Sabri Paşa, *ag.e.*, s. 277.

⁵⁶² Kurtûbî, *a.g.e.*, c. XX, s. 129.

⁵⁶³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 51, 52; Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 279.

⁵⁶⁴ Râzî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 92.

*herkes kendi helal malını müdafaa eder; sen de kendi malını koru! Bu gün seni, Salib'den yana olan ve ona tapanlara karşı, kendi yandaşlarına (âline) yardım et. Onların haçı ve güçleri, haddi aşarak, senin gücüne galib gelemesin. Eğer Sen Kâ'be'mizi onların insafına terkidersen et, Sen bilirsin. Ya Rabbi, onlara karşı, Senden başka umacağım kimse yoktur. Ya Rabbi, onlara karşı, bu harîmini Sen koru, müdafaa et.” diye duada bulundu.*⁵⁶⁵

Ebrehe fil ordusu ve askerleri ile birlikte Mekke'ye saldırıya geçtiğinde fillerin en başı Mahmut denen filin kulağına “Ey Mahmud, çök ve geldiğin yere geri dön. Çünkü sen, Allah'ın saygılı kıldığı ve hürmete şayan beldesinde bulunmaktasın dedi.” Fil yere çökmüş kalkmamakta, yönünün Yemen'e, Şam'a, Doğu'ya döndürüldüğünde koşarak kalkmakta ancak yönünün Mekke'ye döndürülmesinde ise çökmekteydi. Cenâb-ı Allah, onların üzerlerine deniz tarafından kırlangıç ve sığırcık gibi kuşlar gönderdi.⁵⁶⁶ Kuşlar akşam gelip geceyi orada geçirdikten sonra sabah olunca üzerinde “Allah'a itaat eden kurtulur, O'na isyan eden helak olmuş olur” yazılı taşlarla saldırıya geçtiler.⁵⁶⁷ Kuşlardan her biri üçtaş taşıyordu. Biri gagasının ucunda, biri sağ ayağında, diğeri de sol ayağındaydı. Nohut veya mercimek iriliğindeki bu taşlar, isabet ettikleri herkesi öldürüyordu. Ama bu taşlar, Ebrehe'nin askerlerinin tümüne isabet etmedi. İsabet almayanlar da geldikleri yoldan geri dönmek için kaçmaya başladılar. Ebrehe de yaralı bir şekilde götürülmüş, vücudu parçalanmış, parmak uçları yere düşmüş, memleketine vardığında kuş yavrusu gibi kalmış,⁵⁶⁸ hatta göğsü yarılıp kalbi dışarı çıkmış ve ölmüştü.⁵⁶⁹ Bu olaydan yaralı kurtulanlarda memleketlerine varıp olayı haber verince de hepsi helak olmuştu.⁵⁷⁰ Allah (c.c.) bu durumu Kur'ân'da bildirmektedir:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ-أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ-وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ-تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِّن سِجِّيلٍ-فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ

⁵⁶⁵ a.g.e., c. XXXII, s. 91,92.

⁵⁶⁶ İbn Kesîr, a.g.e., c. II, s. 134- 136.

⁵⁶⁷ Kurtubî, a.g.e., c. XX, s. 132.

⁵⁶⁸ İbn Kesîr, a.g.e., c. II, s. 134- 136.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. I, s. 400.

⁵⁷⁰ Kurtubî, a.g.e., c. XX, s. 132.

“Fil sahiplerine Rabbinin ne ettiğini görmedin mi? Onların düzenlerini boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine, sert taşlar atan sürülerle kuşlar gönderdi. Sonunda onları, yenilmiş ekin gibi yaptı.”⁵⁷¹

Bu olay, Hz. Peygamber'in doğumundan elli, elli beş gün veya üç ay önce, muharrem ayının çıkmasına on üç gün kala bir pazar günü meydana gelmiş, Kureyş kabilesi tarafından tarihin başlangıcı kabul edilmiştir.⁵⁷² İşte Ebrehe'nin Kâbe'ye alternatif olarak yaptığı tapınak ve sonucunda kendisinin Kâbe'yi yıkmak için saldırması ve Allah tarafından onun nasıl helak edildiğinin Fîl suresinde dile getirilmesi bu şekildedir.

Bilgisini vermeye çalıştığımız tapınakların dışında Rebia kabilesine ait **Ruda' Tapınağı**, Yemen Araplarına ait olan, **Rüsam Tapınağı**, **Bekr Tapınağı**, **Tağlip Tapınağı** olduğu gibi İyâd kabilelerinin **Zü'l-Ka'bat Tapınağı** vardır.⁵⁷³ Tapınakların bekçileri ve bakıcıları var olup, Kâbe gibi hürmet gösterilen, ticaret merkezi olarak Kâbe'ye rekabet gösterilen ve orası kurban kesilip, tavaflar yapılan yerlerdir.⁵⁷⁴

Sonuç olarak cahiliye arapları inançlarına bu konuda da şirki karıştırarak Allah'ın ortaya koymuş olduğu hak dinden sapmışlardır. Kendilerini dahi koruyamayacak olan putlara tapmışlardır. Allah (c.c.), onların bu aciz durumunu şu âyet-i kerîme'si ile bizlere bildirmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاستَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَاباً وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئاً لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

“Ey insanlar! Bir misal verilmektedir, şimdi onu dinleyin: Sizlerin Allah'ı bırakıp taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa, onu kurtaramazlar; isteyen de, istenen de aciz”⁵⁷⁵ âyeti ile bu acizliklerinin vurgulandığını görmekteyiz. Ancak onlar yine de taşlardan ve çeşitli maddelerden yapılan putlara tapmışlar, onlara değer vermediklerini koydukları isimlerle de göz önüne serdikleri halde şirke dönüşen adetlerinden vazgeçmemişlerdir. Araplar sadece put olarak tapmakla

⁵⁷¹ Fîl, 105/ 1- 5.

⁵⁷² Mustafa Fayda, “Fil vak'ası”, *DİA*, c. XIII, TDVY, Ankara 1996, s. 71.

⁵⁷³ Günaltay, *a.g.e.*, s. 74.

⁵⁷⁴ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 141- 142.

⁵⁷⁵ Hac, 22/ 73.

kalmamış o, putların üzerlerine veya yanlarına evler yaparak buraları Mâbet (tapınak) olarak kullanmıştır. Kendileri bu yapmış oldukları tapınaklara peygamberimizin de iltifatta bulunduğunu ileri sürerek tapınaklarını meşrulaştırma yoluna gitmişler ancak, âyet, hadis ve müfessirlerin ifadeleri bunun mümkün olamayacağını göstermektedir. Yine onların yapmış olduğu Kâbe'nin alternatifini olarak düşündükleri, Allah'ın evinin değil kendilerinin yaptığı mekânların kutsal ve merkez olmasını istemeleri, hatta bu kıskanma sebebi ile de Kâbe'nin yıkılmasını dahi düşündükleri ve bunu gerçekleştirmek üzere hücum ettiklerini ifade ettik. Ama Allah (c.c.), peygamberinin de bir habercisi olarak O'nun doğumuna yakın bir zamanda Kurân'da da fîl suresinde işaret edilen olayla, bu tapınakların ve tapınakçıların güçlü orduları dahi olsa sonunda hüsrana uğrayacaklarını müjdelemektedir.

2.7 KUREYŞ SURESİ BAĞLAMINA KÂBE

Konumuz olan Kâbe ile alakası bulunması sebebi ile Kureyş suresini de tezimiz içine dâhil etmeyi düşündük. Bu surenin inmesine vesile olan ve İslam gelmeden önce Kâbe civarına yerleşen Kureyş kabilesinin kimler olduğunu ve ne gibi özelliklerinin var olduğunu, Kâbe için neler yaptıklarını, hangi bakımdan üstün sayıldıklarını inceleyeceğiz.

2.7.1 Kureyş Tanımı

Kureyş kelimesi takarruş masdarından türemiş olup, takarruş'da sonradan toplanmak anlamında kullanılır.⁵⁷⁶ Çalışıp kazanmak, toplama ve kazanma anlamlarına gelen Kureyş adı, karş, kırş veya tekarruş köklerinden alınma⁵⁷⁷ olup köpek balığı⁵⁷⁸ anlamına da gelmektedir. Kelime olarak genelde bu anlamlara gelen Kureyş, en-Nadr b. Kinâne soyundan gelenlerdir.⁵⁷⁹ Kureyş ismini, peygamberimizin on birinci kuşaktan dedesi olan, asıl adı Kureyş, lakabı ise fihr olan Fihr b. Malik'ten alır.⁵⁸⁰ Mekke'nin ilk sakinlerinin Amalikalılar daha sonra ise Cürhümlüler, İsmaililer, Huzâalar ve sonrada Kinane ve en sonunda da Kureyş

⁵⁷⁶ İbni Kesîr, *a.g.e.*, c. II, s. 159.

⁵⁷⁷ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c. VI, s. 3138.

⁵⁷⁸ Günaltay, *a.g.e.*, s. 52.

⁵⁷⁹ Kurtubî, *a.g.e.*, c. XX, s. 138.

⁵⁸⁰ Casim Avcı, "Kureyş", *DİA*, c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, s. 442.

kabilesinden oluştuğunu daha önce aktarmıştık. Kureyş kabilesine bu ismin verilmesinin nedenleri arasında şu özelliklerinin olması yatmaktadır.⁵⁸¹

- 1- Daha önceleri dağınık iken bir araya gelip toplanmaları.
- 2- Kendi kazançlarından yiyen kişiler olması.
- 3- Hacılar arasındaki ihtiyaç sahiplerini araştırma ve ihtiyaçlarını gidermeleri.
- 4- Denizdeki en güçlü hayvan olan köpek balığına benzetilmesi.

Mekke'nin kureyş kabilesine geçişi peygamberimizin dedesi Kusay b. Kilap tarafından İslâmiyet'in gelişinden bir asır önce olmuştur.⁵⁸² Kusay, hâkimiyeti eline alınca kabilesi Kureyş'i, Kâbe'nin etrafına yerleştirerek kendilerinde bulunan Kâbe ilgili görevleri düzenlemekle kalmadı yeni kurumlarda kurdu. Kusay'ın kurduğu kurumların başında "Dâru'n-Nedve" geliyordu.

Dâru'n-Nedve yapılmadan önce Mekke halkı Kusay'ın evinde toplanıyordu. Kâbe'nin kuzeyinde tavafa başlanan yerin arka tarafına yapılan kurum halife Harun Reşit zamanına kadar varlığını sürdürmüştür.⁵⁸³ Mekke halkının toplanma merkezi olan bu evde, davaların halledilmesi, savaş ilanı, evlenme akitleri, bülûğa eren kızların gömlek giymeleri yapılırdı.⁵⁸⁴ Belediye hizmetleri, ergenlik çağı törenleri, resmi törenlerin verilmesi, şehir tiyatrosunun yapıldığı, ticarî kervanların sevki, diyet ve cezaların görüşüldüğü, karara bağlandığı kısaca toplumu ilgilendiren idarî, ekonomik, sosyal, kültürel, dinî, ahlâkî, hukûkî bütün sorunlara çözüm üretilen bir merkezdi.⁵⁸⁵ Bu merkeze kusay'ın neslinden olmayanlar giremez ve 40 yaşına gelmeyenlerde burada yapılan toplantılara katılamazdı.⁵⁸⁶ Bu merkezin kurucusu olan kusay daha sonra oradaki kabilelerde olana Kâbe ile ilgili görevleri kendi üzerine almıştır. Kâbe ile ilgili bu görevler ise şunlardır:

⁵⁸¹ Kurtubî, *a.g.e.*, c. XX, s. 138-139.

⁵⁸² Günaltay, *a.g.e.*, s. 53.

⁵⁸³ Ethem Ruhi Fığlalı, "Dârünnedve", *DİA*, c. VIII, TDVY, Ankara 1993, s. 555- 556.

⁵⁸⁴ İbni Kesir, *a.g.e.*, c. II, s. 164.

⁵⁸⁵ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 195-198.

⁵⁸⁶ Şemsettin Çelikkol, *a.g.e.*, s. 57.

2.7.2 KÂBE VE GÖREVLER

2.7.2.1 Hicâbe- Sidâne

Kelime olarak, örtmek, birinin bir yere girmesine engel olmak⁵⁸⁷ anlamına gelen hicâbe, Kâbe'nin anahtarını bulundurma görevi olup, kusay'ın sülalesine mensup kişilerde bulunan daha sonrada Osman b. Talha'ya kalan bir görevdir.⁵⁸⁸ İslamiyet ortaya çıktığında peygamberimiz yine bu görevi aynı sülaleye vermiştir.⁵⁸⁹

2.7.2.2 Rifâde

Kelime olarak yardım etmek, desteklemek, bağışlamak⁵⁹⁰ anlamlarına gelen rifâde, hac mevsiminin başından sonuna kadar hacılara yemek yedirme görevidir. Rifâde görevini üstlenen kusay, halkına: “Ey Kureyş topluluğu! Sizler Allah'ın komşuları, Mekkeli ve Harem halkıSINIZ. Hacılar da Allah'ın misafirleri, beyt'inin ziyaretçileridir. Onlar, ziyafete ve ikrama layıktırlar. Hac mevsiminde buradan ayrılıncaya kadar, onlara yiyecek ve içecek hazırlayın.” sözleriyle tavsiyelerde bulunmuş, halkıda bu görevi mallarının vergilerini vermek sureti ile yerine getirilmesine katkıda bulunmuştu.⁵⁹¹ Onlar sadece hac için gelenlere değil bütün fakirlere yardımda bulunuyordu. Bu görev İslamiyet sonrasına kadar devam etmiştir.⁵⁹² Bu görevi en son Abdülmuttalib, Ebu Tâlib ve son olarak da Abbas devam ettirmiş, peygamberimizde bu görevi kamu görevleri arasına almıştır. Osmanlı zamanında da bu görev devam ettirilmiştir.⁵⁹³

⁵⁸⁷ İbrahim Sarıçam, “Hicâbe”, *DİA*, c. XVII, TDVY, Ankara 1998, s. 431.

⁵⁸⁸ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 191.

⁵⁸⁹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 105.

⁵⁹⁰ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Rifâde”, *DİA*, c. XXXV, TDVY, Ankara 2008, s. 97.

⁵⁹¹ İbni Kesir, *a.g.e.*, c. II, s.164.

⁵⁹² Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 201.

⁵⁹³ Küçükaşçı, *a.g.e.*, s. 35, 97.

2. 7. 2. 3 Sikâye

Kelime olarak sulamak, su kabı,⁵⁹⁴ sulama yeri, suculuk, anlamlarına gelen Sikâye, Mekkelilerin ve Kâbe'yi ziyaret gelenlerin su ihtiyacının karşılanması görevidir.⁵⁹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de de belirtilen bu görev kusay tarafından Hira dağı eteklerinden tatlı suları develerle getirilip, Kâbe'nin yanındaki kuyulara doldurulur ve hacılara dağıtılırdı.⁵⁹⁶ Daha sonra bu görev kendisine kalan Abdülmuttalib ise Zemzem kuyusunu bulup kazması ve sonrasında zemzem suyu ile bal, deve sütü, kuru üzümü karıştırıp hacılara dağıtması ile devam ettirilmiştir.⁵⁹⁷ Bu görevi yerine getirenler kendilerini diğer insanlardan üstün görme gibi düşüncelere girdiler. Hatta Hz. Ali'ye amcası Abbas'ın: “Şayet siz, Müslüman olma, hicret ve cihad etme hususlarında bizden önce davrandıysanız, bilirsiniz ki biz de, andolsun ki Mescid-i Harâm'ı îmar ediyor, hacılara su dağıtıyorduk...” demesi ve yine müşrikler'in, yahudilere: “Biz hacılara su veriyor, Mescid-i Harâm'ı da imâr ediyoruz. Bu durumda, biz mi, yoksa Muhammed ile O'nun arkadaşları mı daha üstünüz?” dediler.⁵⁹⁸ Bunun üzerine yahudiler o müşriklere: “Siz, daha üstünsünüz” demeleri üzerine Allah (c.c.), şöyle buyurmuştur:

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

“Hacca gelenlere su vermeyi, Mescidi Haramı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe inananla, Allah yolunda cihat edenle bir mi tuttunuz? Allah katında bir olmazlar; Allah zulmeden milleti doğru yola erdirmez.”⁵⁹⁹ buyurarak üstünlüğün samimi imanda olduğunu, hizmet edilen yer Kâbe'de olsa Kâbe'ye gelen hacıya da hizmet yapılırsa, Allah'ın indirdiğine ve elçisine itaat olmadığı sürece yapılacak olan her türlü iyiliğin ziyan olacağını vurgulamaktadır.

⁵⁹⁴ el-İsfahânî, *a.g.e.*, s.732.

⁵⁹⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Sikâye”, *DİA*, c. XXXVII, TDVY, Ankara 2009, s. 177.

⁵⁹⁶ Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, s. 57.

⁵⁹⁷ Eyüp Sabri Paşa, *a.g.e.*, s. 194.

⁵⁹⁸ Râzî, *a.g.e.*, s. 16, 10.

⁵⁹⁹ Tevbe, 9/ 19.

2. 7. 2. 4 Emvâlu'l- Muhacere

Kâbe'de ve merkezlerde bulunan çeşitli davetlilerin ve devlet yöneticilerinin Kâbe'ye vermiş olduğu hediyeleri koruma görevidir.⁶⁰⁰ Bu görevlerin dışında sancaktarlık görevi olan “Ukab”, Daru'n-Nedve'ye başkanlık görevi olan “Nedve”, elçilik görevi olan “Sifâret”, taşınan eşyayı muayene ve eşyaya ruhsat kâğıdı verme görevi olan “Nizâret”, depo muhafızlığı görevi olan “Kubbe”, fal okları ile fal açma görevi olan “İsar ve Ezlam,”⁶⁰¹ gibi görevler de mevcuttu.

Kureyş kabilesinin tanıtımını kendilerinin nasıl, Kâbe'nin ve Kâbe'ye gelenlerin hizmetkârlığını yaptıklarını anlatmış olduk. İşte böyle özellikleri olan Kureyş kabilesine Allah (c.c.) birtakım üstünlükler vermiş o üstünlükler ise şunlardır:

2.7. 3 Kureyş' e Verilen Nimetler

1- Fil hadisesi: Allah (c.c.), daha önce anlattığımız üzere Kâbe'yi yıkmak için gelen Ebrehe ve ordusunu hüsrana uğratmıştı. Bu durum Araplar nazarında Kâbe'nin civarında oturan Kureyş'lilere itibar kazandırmış ve Araplar Kureyşliler için “Onlar Allah ehli ve Mekke'nin sakinleridir. Allah onları korur” dediler.⁶⁰² Bu olay neticesinde onlar güven içinde olmuşlar ve ilk nimet olarak itibara kavuşmuşlardır.

2- Ticaret: Kureyş'liler çiftçilik, hayvancılık yapılmayan bir belde yaşyorken Allah onlara ticaret'i sevdirdi. Hac aylarında kurulan panayırlar ve oraya gelenlerin yaptıkları alışverişler onlar için büyük bir nimetti.

3-Yol güvenliği: Mekke'liler kıtlık içerine girmişler ve zayıf durumda iken, kureyşliler Yemen'e, Şam'a ticaret için gidiyorlar, kazandıklarını kabileleri arasında paylaşıyorlardı. Sonuçta fakirleri de zengin oluyordu.⁶⁰³ Kureyşliler bu yolculukta ve kaldıkları yerlerde güven içinde olurlar onlara hiç kimse saldırmazdı.⁶⁰⁴

⁶⁰⁰ Çelikkol, *a.g.e.*, s. 205.

⁶⁰¹ Çağatay, *a.g.e.*, s. 107- 110.

⁶⁰² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. I, s. 405.

⁶⁰³ Kurtubî, *a.g.e.*, c. XX, s. 140.

⁶⁰⁴ Sâbûnî, *ag.e.*, c. III, s. 606.

4- Mevsimlerden Yararlanma: Kureyş'liler, yazları sıcak olduğu için kışı Mekke'de geçirirken, yaz aylarını da Taif'te geçirirlerdi. Böyle yerlerin olması onlar için yine büyük bir nimetti.⁶⁰⁵ Yine onlar yazları Şam'a kışları ise Yemen'e ticaret için giderlerdi.⁶⁰⁶ Yani mevsimlerden faydalanma imkânları bulunuyordu.

5- Mekke'yi Ziyaret: Mekke'de Kâbe'nin bulunması sebebi ile recep ayında umre için zilhicce ayında da hac için akın akın insanların buraya gelmesi de onlar için çoğu konuda faydalanma sebebi idi.

6- Hilâfetin onlarda olması

7- İlk îman edenlerin onlardan olması

8- Onların arasından son peygamber'in çıkması⁶⁰⁷ gibi nimetler Kureyş kabilesine nasip olmuş. Allah (c.c.)'de bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ-إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ-فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ-الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِّنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِّنْ خَوْفٍ

“Kureyş'e kolaylaştırıldığı, Kureyşe yaz ve kış seyahatleri kolaylaştırıldığı için, Öyleyse kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu Ev'in (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsinler.”⁶⁰⁸ âyetleri ile de onlara nimetlerinden bazılarını açıklamakta ve onlardan kendisine ibadet edilmesini istemektedir. Ancak bu kadar nimete sahip olan Kureyşlilerden bazıları hatta peygamberimizin birinci derece akrabalarından bazıları hem peygambere hem de islam'a karşı çıkmışlardır.

2. 8 KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE İ'TİKÂF

Kelime olarak hapsetmek, alıkoymak, bir yere yerleşmek, oraya bağlanıp kalmak anlamına, terim olarak ise: İbadet amacı ile belirli bir şekilde camide kalmak anlamına⁶⁰⁹ gelmektedir. İslamdan önce i'tikâf'ın varlığı Kur'ân'da şu âyet ile belirtilmektedir:

وَعَهْدُنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

⁶⁰⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, c. XX, s. 140.

⁶⁰⁶ Râzî, *a.g.e.*, c. XXXII, s. 100.

⁶⁰⁷ Yıldırım, *a.g.e.*, c. XIII, s. 7010.

⁶⁰⁸ Kureyş, 106/ 1- 4.

⁶⁰⁹ el- İsfahânî, *a.g.e.*, “Ayn”mad. s. 1036; Mehmet Şener, “İtikâf”, *DİA*, c. XXIII, TDVY, Ankara 2001, s. 457.

“İbrâhim ve İsmail'e, “Evimi onu ziyaret edenler, ibadet için orada kalanlar, rükû ve secde edenler için tertemiz tutun diye ahit, emir verdik.”⁶¹⁰ âyet-i kerîme ile bildirilen İ'tikâf ibadetine cahiliye zamanında Kâbe'nin yanında girildiği hadis-i şerif'le de sabittir. İbn Ömer'den gelen rivâyet'e göre Ömer (r.a.), cahiliye devrinde Kâbe'nin yanında bir gece veya bir gün itikâf'a kalmayı adadı. Sonra peygamber'e sordu, O'da “İ'tikâf'a gir ve Oruç tut” dedi.⁶¹¹ âyet'i kerîm'e ve hadis-i şerif'e göre İslam'dan önce Kâbe'de İ'tikâf ibadeti yapılmıştır.

2. 9 KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM'DAN ÖNCE KÂBE VE DUA

Dua kelime olarak, çağırma,⁶¹² seslenmek, istemek, yardım talep etmek, niyaz etmek anlamlarına, terim olarak ise: Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesi, sevgi ve tâzim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesi anlamına gelmektedir.⁶¹³ Günümüzde Kible olan Kâbe'ye dönüp dualar yapıldığı gibi İslam gelmeden öncede Kâbe'de dualar yapılmaktaydı. Arapların çoğu dualarını putların önünde yapmakta idiler. Peygamberimizin dedesi Abdülmuttalib, peygamberimiz'in kaybolan develeri bulmak için aramaya gitmesi ve gecikmesi üzerine Kâbe'nin yanına gelerek: “Ya Rabbi! Bana küçük Muhammed'imi iade et! Böylece nimetlerine beni gark eyle” diyerek dua etmiştir.⁶¹⁴ Yine Kurtubî'nin rivayetleri arasında Müşrikler'in zafer ümidi ile ve yardım talebi ile Kâbe örtülerini alarak Bedir'e çıktıkları aktarılmaktadır.⁶¹⁵ Rivayetler ışığında Araplar'ın dua ibadetine sahip oldukları ve bunun yapılacağı ve yardımına sığınılacağı yerin Kâbe olduğu anlaşılmaktadır.

⁶¹⁰ Bakara, 2/ 125.

⁶¹¹ Buhârî, Farzu'l-humus, 19.

⁶¹² el- İsfahânî, a.g.e., “Dâl”, s. 549.

⁶¹³ Osman Cilacı, “Dua”, *DİA*, c. IX, TDVY, Ankara 1994, s. 529.

⁶¹⁴ Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, s. 53.

⁶¹⁵ Kurtubî, a.g.e., c. VII, s. 245.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM SONRASI KÂBE VE FONKSİYONLARI

3.1 KUR'ÂN'A GÖRE KÂBE VE KIBLE

Kible, o yöne doğru namaz kılınan yer, doğu ve batı arasında olan yer,⁶¹⁶ geri, arka terimlerinin zıddıdır. İnsanın yüzünü döndüğü yön demektir.⁶¹⁷ Yön, cihet anlamına gelmekle birlikte namaz için yönü belirten bir kavramdır.⁶¹⁸ Bir yöne yönelen kimsenin üzerinde bulunduğu haldir.⁶¹⁹ Kible Kâbe'dir; Ezan, Kâmet, cenaze defni, hayvan kesimi ve dua demektir.⁶²⁰ Kible, Allah'a karşı sorumlu olan insanı diğer insanlardan ayıran simgedir. Allah'a inananları birleştiren, farklı hedefi olanları ayırıştıran, insan'ın hedefini sembolize eden, İlâhi bir düzeni sağlayan bir araçtır.⁶²¹ Yine kible insana kişilik ve kimlik kazandıran, olaylara bakış açısı sağlayan, birlik ve beraberliğin göstergesi olan cemaat ve ümmet olma şuurunu kazandıran şeydir.⁶²² Kible, Yahudilerin, Hıristiyanların, Müslümanların ve diğer dinlerin ibadet esnasında döndükleri yöndür.⁶²³ Kible iki türdür: Birincisi sûrî olup ehl-i sünnet ve ehli bid'atın kiblesi olup, bid'at ehlinin yönelmesi boşadır, ehl-i sünnetin yönelmesi makbûldür. İkincisi ise, ma'nevi olup, kişinin görünüşte ki Kâbe'ye yöneldiği gibi hakîkî olan Kâbe'ye de layık bir şekilde, yani ârif bir kimsenin yöneldiği şekilde yönelmesidir.⁶²⁴

⁶¹⁶ İbn Manzûr, ag.e., s. 3521.

⁶¹⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, "Bir Dinî Tecrübe Olarak Kibleye Yönelme", *Diyanet İlmi Dergi*, DİB. Yayınları, sayı. 41, Ankara 2005, c. 4, s. 32- 33.

⁶¹⁸ Yavuz Ünal, "Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber'in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis", *OMÜİFDergisi*, sayı. 12-13, c. XII, Samsun 2001, s. 189.

⁶¹⁹ Ahmet Güç, "Dinlerde Kible Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 2, Bursa 2002, s. 3.

⁶²⁰ Ahmet Özel, "Kible", *DİA*, c. XXV, TDVY, Ankara 2002, s.364.

⁶²¹ Ömer Yağcı, *Kâbe Kible ve Namaz*, İşrak Yayınları, İstanbul 2011, s. 7- 8.

⁶²² Ahmet Önkal ve diğ. *Hz. Peygamber'in İzinde*, DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 110.

⁶²³ Güç, ag.e., s. 1.

⁶²⁴ Veysel Akkaya, *Kâbe ve İnsan*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012, s. 28- 29.

3. 1. 1 Dinlerde Kible

Yukarıda tanımlardan da anlaşılacağı üzere kible genelde her dinde olan bir semboldür. Ancak çoğu alanda ilklere imza atan bir din olan İslam sayesinde evrenselliğini kazanmıştır.⁶²⁵ İslam dininde ki kible konusuna geçmeden önce İslam dışında ki dinlerin kible anlayışlarını inceleyelim.

3. 1. 1. 1 Hıristiyanlık'ta Kible

Hıristiyanlık, ilk başlarda Yahudiliğin bir mezhebi gibi sayılan,⁶²⁶ m.s. 1. yüzyılda Roma imparatorluğunun gölgesinde ortaya çıkan, günümüzde iki milyardan fazla bu dine mensup insanlardan oluşan, dünya'nın en yaygın dini'dir. Hz. İsa'yı mesih olarak gören bu din'in Markus- Matta- Luka- Yuhanna İncilleri adında kitapları vardır.⁶²⁷

Hıristiyanlık, “Ben Yahudi'yim. Kilikya'nın Tarsus Kenti'nde doğdum ve burada, Yeruslaim'de Gamaliel'in dizinin dibinde büyüdüm. Atalarımızın yasasıyla ilgili sıkı bir eğitimden geçtim. Bugün hepinizin yaptığı gibi, ben de Tanrı için gayretle çalışan biriydim, İsa'nın yolundan gidenlere öldüresiye zulmeder, kadın erkek demeden onları bağlayıp hapse atardım. Başkâhin ile bütün kurul üyeleri söylediklerimi doğrulayabilirler. Onlardan Yahudi kardeşlere yazılmış mektuplar alarak Şam'a doğru yola çıkmıştım. Amacım, oradaki İsa inanlılarını da cezalandırmak üzere bağlayıp Yeruslaim'e getirmektir.”⁶²⁸ diye sözler söyleyen ve geçirdiği Şam yolunda değişik olaylarla Hz. İsa tarafından “Milletler havarisi”⁶²⁹ olarak görevlendirildiğini ifade eden ve insanların ona “Büyük Güç dedikleri Tanrı gücü işte budur.”⁶³⁰ dedikleri ve Hz. İsa'nın ona “Haydi, ayağa kalk. Seni hizmetimde görevlendirmek için sana göründüm. Hem gördüklerine, hem de kendimle ilgili sana göstereceklerime tanıklık edeceksin.”⁶³¹ diyerek görevlendirildiğini ifade eden “Pavlus'un öğretileri etrafında şekillenen bir dindir. Günümüz de Katolikler, Ortodokslar, protestanlar ve

⁶²⁵ Güç, *a.g.e.*, s. 1.

⁶²⁶ Abdurrahman Küçük, “İbadet”, *DİA*, c. XIX, TDVY, Ankara 1999, s. 239.

⁶²⁷ Mahmut Aydın, “Hıristiyanlık”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Şinasi Gündüz (Editör), DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 77- 83.

⁶²⁸ *Kitabı Mukaddes*, Elçilerin İşleri, 22/2- 6, <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/yeni-antlasma/elcilerin-isleri/>. (23.02. 2018/ 11: 45).

⁶²⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 87.

⁶³⁰ *Kitabı Mukaddes*, Elçilerin İşleri, 8/10, <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/yeni-antlasma/elcilerin-isleri/>. (23.02. 2018/ 12: 14).

⁶³¹ *Kitabı Mukaddes*, *a.i.a.*, 26/ 16.

Doğu Kiliseleri şeklinde akımlardan oluşan bu dine mensup insanlar “Doğuya”⁶³² yönelerek ibadet yaparlar. Böyle yapmalarının sebepleri de Kitab-ı Mukaddes’te şu ifadelerle geçmektedir:

Hz. İsa'nın Beytlehem Kenti'nde doğması üzerine “bazı yıldızbilimciler doğudan gelip şöyle dediler: “Yahudiler'in Kralı olarak doğan çocuk nerede? Doğu'da o'nun yıldızını gördük ve o'na tapınmaya geldik.”⁶³³ böyle bir düşüncülerinin yanında yine “İnsanoğlu'nun (İsa) gelişi, doğuda çakıp batıya kadar her taraftan görülen şimşek gibi olacaktır.”⁶³⁴

Diğer bir rivayette ise, Hz. İsa'ya inanan bir kadının Hz. İsa'nın mezarına gittiği esnada O'nun gölgesini görmesi ve O'na secde etmesi, o sırada Hz. İsa'nın batıya doğru olması kadınında yönünün tahminen doğuya doğru olduğu düşüncesi onların doğuya yönelmelerinde etkili olmuştur.⁶³⁵ Hıristiyanların kliselerinin yönleri doğu'ya dönderildiği (Günümüzde İnsanın bir tarafa yönelmeyi uygun bulmayacağı ve yer darlıkları gibi düşüncelerden dolayı rastgele inşa faaliyetleri yapılmaktadır)⁶³⁶ gibi ibadetleri de doğuya yönelerek dua şeklindedir. Hatta ölülerini, Hz. İsa'yı gelirken görebilmeleri amacıyla ayakları doğuya gelecek şekilde gömerler. Doğu'ya yönelmenin kural haline geldiği Hıristiyanlıkta “Kuzey” yönü de kovulmuş olan şeytanın gücünü temsil etmesi sebebi ile önemli hale gelmiş durumdadır.⁶³⁷

3. 1. 1. 2 Yahudilikte Kible

Yahudilik, İbrâhimî geleneğe bağlı olan bir din olmanın ötesinde etnik bir din olma özelliğide taşır.⁶³⁸ Hz. İbrahim ile başladığı öne sürülen sonra sırasıyla, Hz. İshak, Hz.Yakup, Hz. Yusuf ve onların Mısırda ki esâretinden sonra mucizevî olarak firavunun sarayında büyüyen ve İsrâiloğullarını esaretten kurtaran Hz. Musa'nın peygamberliği ile devam eden bir dindir. Hz. Musa'dan sonra oğlu Yeşu, ondan sonrada Samuel'in peygamber

⁶³²Güç, a.g.e., s. 6.

⁶³³ *Kitabı Mukaddes*, Matta, 2/ 1- 2, <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/yeni-antlasma/matta/>. (24. 01. 2018/ 10: 15).

⁶³⁴*Kitabı Mukaddes*, a.i.a., 24/ 27. (24.01. 2018/ 10:35).

⁶³⁵ Güç, a.g.e., s. 8.

⁶³⁶ Ahmet Güç, “Kible”, *DİA*, c. XXV, TDVY, Ankara 2002, s. 365.

⁶³⁷ Güç, a.g.e., S. 8.

⁶³⁸ Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik”, *DİA*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 187.

olarak gönderilmesiyle onunda Tâlût'u kral tayin etmesi ve Tâlût'un da Hz. Davud (a.s.) tarafından yenilmesiyle süregelen bir dindir. Hz. Davud onlara göre peygamber değil de kral olarak kabul edilir. Hz. Davud Kudüs'ü fethederek İsrailoğullarının kutsal topraklarını ele geçirmiş durumdaydı. O bir mâbet yapmak ister ancak Tanrı ona değilde O'nun oğlu Hz. Süleyman'a yapmayı nasip eder. Hz. Süleyman'da mabet'i (Bet ha- Miktaş, Beyt-i Mukaddes, Mescid-i Aksâ) yapar.⁶³⁹ Bu durum kitab-ı Mukaddes'te "Ya Rab Tanrım, kulunun bugün ettiği duayı, yalvarışı işit; duasına ve yakarışına kulak ver. Gözlerin, gece gündüz orada bulunacağım dediğin bu tapınağın üzerinde olsun." kulunun buraya yönelerek ettiği duayı işit. Buraya yönelerek dua eden kulunun ve halkın İsrail'in yalvarışını işit. Göklerden, oturduğun yerden kulak ver; duyunca bağışla."⁶⁴⁰ yapılan duanın ardından Hz. Süleyman'a Rab: "Duanı ve yakarışını duydum. Adım sürekli orada bulunsun diye yaptığın bu tapınağı kutsal kıldım. Gözlerim onun üstünde, yüreğim her zaman orada olacaktır. Sana gelince, baban Davut'un yaptığı gibi, bütün yüreğinle ve doğrulukla yollarımı izler, buyurduğum her şeyi yapar, kurallarına ve ilkelerime uyarsan, baban Davut'a, 'İsrail tahtından senin soyunun ardı arkası kesilmeyecektir' diye verdiğim sözü tutup krallığını sonsuza dek pekiştireceğim."⁶⁴¹ demesi üzerine Hz. Süleyman bu yapı ile birlikte kendi sarayını yirmi yılda bitirdi.⁶⁴² Hz. Süleyman bu yapıyı yapıncaya kadar Yahudilerin kiblesi Kudüs değil daha önceki milletlere de namazın farz olduğu düşünüldüğün de ve dönülecek bir kible'nin olması şart olacağı için onların kiblesi bu mâbet yapılarına kadar Kâbe idi.⁶⁴³

Hz. Süleyman'ın yapmış olduğu Kudüs'teki Mâbet artık Yahudilerin Kiblesi oldu. Hz. Süleyman'ın vefatından sonra yaşanan Babil sürgününde kitap yazan Daniel'in şu ifadesiyle de: "...Yukarı odasının Yerusâlim yönüne bakan pencereleri açtı. Daha önce yaptığı gibi her gün üç kez diz çöküp dua etti, Tanrısı'na övgüler sundu."⁶⁴⁴ buranın kible olduğu daha da netleşmiş gözükmektedir. Babil sürgünüyle I. Mâbet döneminin bitmesi, sonrasında Yahudiler tarafından peygamberden de fazla kıymete sahip Tevrat'ın yazıcısı olan

⁶³⁹ Baki Adam, "Yahudilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Şinasi Gündüz (Editör). DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 205 – 215.

⁶⁴⁰ *Kitabı Mukaddes*, I. Krallar, 8/ 28- 30, <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/eski-antlasma/1-krallar/>. (24.01. 2018/23: 12).

⁶⁴¹ *a.i.a.*, 9/ 3- 5.

⁶⁴² *a.i.a.*, 9/ 10.

⁶⁴³ Musa Kaval, *Kible Sembolü*, Peon Kitap, İstanbul 2014, s. 102.

⁶⁴⁴ *Kitabı Mukaddes*, Daniel, 6/ 10, <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkinda-bilgilendirme-ve-tam-metni/eski-antlasma/daniel/>. (24.01.2018/23: 50).

Ezra'nın II. Mâbet'i yapmasıyla Yahudilik müesseseli bir din haline gelmişti. Zamanla tahribatlar geçiren mâbetten günümüze kalan sadece ağlama duvarıdır.⁶⁴⁵

Yahudiler Kudüs'ü kible edindikleri gibi burası yıkıldığı zaman ise yapılan sinagogların da yönü yine Kudüs'e doğru olmuştur.⁶⁴⁶ Hıristiyanlıkta olduğu gibi onlarda da doğru yönü önemlilik arz etmektedir.⁶⁴⁷ Daha sonradan yazılan Tevratlarda Yahudiler için kutsal sayılan Kudüs ile ilgili ritüeller ilk dönemlerde ki Yahudilik kaynaklarında mevcut değildir.⁶⁴⁸ İlk önceleri Ferisilik, Sadukilik ve Essenilik Mezhepleri olarak ortaya çıkan Yahudilik günümüzde, Ortodoks Yahudilik, Hasidilik, Reformist Yahudilik, Muhafezakar Yahudilik, yeniden yapılanmacı Yahudilik, Samiriler, Karailik olarak varlığını sürdürmektedir.⁶⁴⁹

Hıristiyanlık ve Yahudiliğin dışındaki dinlerde ise kibleler şu şekillerdedir:

a- **Sâmi kavimler:** Hz.Nuh'un oğlu Sâm'a bağlılık ifade eden kavimler olup, Arabistan, Suriye, Irak ve Afrika'nın belli bölgelerinde özellikle araplardan oluşan kavimdir.⁶⁵⁰ Hıristiyanlar hariç bütün Sâmiler "Doğu'ya" yönelerek ibadet ederler.⁶⁵¹

b- **Maniheistler:** Mani tarafından ms 3. Yüzyılda kurulan, en fazla İran'da yayılma fırsatı bulan, daha sonra Mısır, Anadolu, Avrupa ve Asya'ya kadar yayılan, Hıristiyanlığa rakip olacak kadar yayılan bir dindir.⁶⁵² Maniler dua ederken "Kuzey" kutbuna yönelirler.⁶⁵³

c- **Essenîler:** Filistinde M.Ö. II. Asrın ortalarında, ms. 70' te mabedin yıkılışına kadar geçen dönemde ortaya çıkan,⁶⁵⁴ kendilerini tamamen ibadete veren ve

⁶⁴⁵ Baki Adam, "Yahudilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Şinasi Gündüz (Editör). DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 205- 215.

⁶⁴⁶ Sinagog: Yahudilikte toplu olarak ibadet ve Dinî merasim yapılan, Tanrı ile buluşma yeri, Küçük Mâbet demektir. Bkz. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Sinagog", DİB yayınları, Ankara 2007, s. 597.

⁶⁴⁷ Ahmet Güç, "Yahudilik", *DİA*, c. XLIII, TDVY, Ankara 2013, s. 207- 212.

⁶⁴⁸ Musa Kaval, *Kible Sembolü*, Peon Kitap, İstanbul 2014, s. 97.

⁶⁴⁹ Adam, *a.g.e.*, s. 220- 250.

⁶⁵⁰ Adnan Demircan, "Sâmiler" *DİA*, c. XXXVI, TDVY, Ankara 2009, s. 75- 76.

⁶⁵¹ Güç, *a.g.e.*, s. 207- 212.

⁶⁵² Şinasi Gündüz, "Maniheizm", *DİA*, c. XXVII, TDVY, Ankara 2003, s. 575.

⁶⁵³ Güç, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁵⁴ Harman, *a.g.e.*, s. 213.

Hıristiyanlığın doğuşuna sebep olduğu rivayet edilen bir Mezheptir.⁶⁵⁵ Essenîler'in "Doğan Güneş'e" doğru dönerek ibadet etmekteydiler.⁶⁵⁶

d- **Sâbiîler:** Sâbiîler, Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilmektedir:

إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ...

"Şüphesiz, inananlar, Yahudi olanlar, Hıristiyanlar ve Sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır..."⁶⁵⁷

Sâbiîler, mecûsî Yahûdî ve Hıristiyanlar arasında bir kavim olup dinleri olmayan, Meleklerle tapan, Zebur'u okuyan, kibleye doğru ibâdet eden, bütün peygamberlere inanan, yılda otuz gün oruç tutan bir dindir. Yemene doğru dönerek günde beş vakit namaz kılan,⁶⁵⁸ âyette ismi geçen ve Mâide 69, Hac 17 âyetlerinde de ismi bulunan Sâbiîler, Ortadoğu dinleri arasında yer alan, Irak, İran ve birçok batılı ülkelerde yayılan, İslam âlimlerince üzerinde çok durulan bir mezhep olan ve günümüzde de yaşayan bir dindir. Sâbiîler üç kez gündüz iki kez gece olmak üzere "Kuzeye" dönerek dua etmekteydiler.⁶⁵⁹

e- **Hinduizm:** MÖ. 2. Bin yılın ortalarında Ariler adında bir kavmin etkisiyle hint alt kıtasında ortaya çıkan, halkı kast sistemi adında tabakalara ayıran, günümüzde nüfus çokluğu itibari ile üçüncü veya dördüncü din olan, en çok Hindistan'da varlığını sürdüren bir dindir.⁶⁶⁰ Hinduizm'de insan sabah kalkar güneşe doğru eğilir ve vücudunu "Doğuya" döndererek ibadet yapmaktadır.⁶⁶¹

Görüldüğü üzere genelde her dinde dönülen bir yönün yani kible'nin olduğu açıktır. Kur'ân'da bu durum şöyle anlatılmaktadır:

⁶⁵⁵ Adam, *a.g.e.*, s. 221.

⁶⁵⁶ Güç, *a.g.e.*, s. 8.

⁶⁵⁷ Bakara, 2/ 62.

⁶⁵⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. I, s. 104.

⁶⁵⁹ Şinasi Gündüz, "Sâbiîlik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Şinasi Gündüz (Editör), DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 471- 489.

⁶⁶⁰ Ali İhsan Yitik, "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Şinasi Gündüz (Editör), DİB yayınları Ankara 2007, s. 277- 298.

⁶⁶¹ Güç, *a.g.e.*, s. 9.

وَلِكُلِّ وِجْهَةً هُوَ مُوَلِّئُهَا فَاسْتَغْفِرُوا الْخَيْرَاتِ

“Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın.”⁶⁶²

Yukarıda saydığımız dinlerde olduğu gibi son din olan mensubu olduğumuz İslam dininin de bir yönün, bir kıblesinin olmaması âyet-i kerîmeye de bakıldığında mümkün gözükmemektedir. Bundan sonraki incelememizde İslam’da kible anlayışını, İslam dininin kible değişikliği konusunu, ilk ve son kible’nin neresi olduğunu ve bu konuda ki rivayetleri inceleyeceğiz.

3. 1. 2 İslam ve Kible

En son din olan, barış ve esenlik dini olan İslam dini de eski dinlerde olduğu gibi kible anlayışına fazlasıyla sahip olan bir dindir. Kur’ân-ı Kerîmde beş ayette kible geçmektedir:

وَلَيْنِ أَنْتَ الْذِينَ أَوْثُوا الْكُتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتُهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَيْنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ

“Sen, Kitap verilenlere her türlü delili getirsen, yine de kiblene uymazlar; sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Ant olsun ki, eğer sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan, şüphesiz o zaman zulmedenlerden olursun.”⁶⁶³ burada takdirî bir mana olup, Resülullah’ın, müşriklerin arzu ve isteklerine uymaktan uzak olduğu vurgulanmakta ve inananlara hak yolda sabır teşvik edilmektedir.⁶⁶⁴

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَاهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلِ اللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

“İnsanların beyinsizleri, "Yöneldikleri kibleden onları çeviren nedir?" diyecekler; de ki: “Doğu ve batı Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola erıştırir”.⁶⁶⁵ var olan

⁶⁶² Bakara, 2/ 148.

⁶⁶³ Bakara, 2/ 145.

⁶⁶⁴ Sâbûnî, *ag.e.*, c. I, s. 104.

⁶⁶⁵ Bakara, 2/ 142.

kiblenin gelen âyet-i kerîmeler ile değişmesinden sonra insanların bazılarının bu inatlarında devam ettikleri ve “diyecekler” kelimesinde geniş zaman kipinin kullanılması ile bu düşüncenin devam edeceği vurgulanmaktadır.⁶⁶⁶

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ

“Senin yöneldiğin yönü, peygambere uyanları, cayacaklardan ayırt etmek için kible yaptık...”⁶⁶⁷ kible kelimesi burada yönelilmesi gereken bir yön olarak kullanılmıştır.

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَوْلِئِكَ قِبْلَةٌ تَرْضَاهَا قَوْلٌ وَجْهِكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ...

“Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnut olacağın kibleye seni elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm semtine çevir”.⁶⁶⁸ âyette Resülullahın, Yahudilerin baskıcı ve alaycı tavırlarına karşı üzülmeye sonucunda Yüce Allah’ın, kible olarak artık Kudüs’e değil Beytullaha yönelinmesini istediğini görmekteyiz.

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّأْ لِقَوْمِكَ بِمِصْرَ بَيْوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

Musa ve kardeşine: “Mısır’da milletinize evler hazırlayın; evlerinizi namazgâh edinin, namaz kılın” diye vahyettik, inananlara müjde et.”⁶⁶⁹ âyette geçen “evler” kelimesi ile kastedilenin, ev anlamında olduğu ve bu sebeple evlerin işbirliği içerisinde karşılıklı olarak yapılması ve bu yapılan evlerin namazgâh edinilmesinin istenmesi olabileceği gibi, bu “evler” kelimesi ile maksadın, mescitler olabileceği rivayet edilmektedir.⁶⁷⁰

Âyetlerde kible’nin İslam’dan önce de var olduğunu görmekteyiz ancak İslam, insanları şekilselliğe maruz bırakan kibleleri inkâr etmektedir. İlkel kabile dinlerinde tanrı mabede sığdırılamayacak güçte ve onu sınırsız kabul ettikleri için mâbet’leri diğer tanrıları için yapmışlardır.⁶⁷¹ Ehl-i kitap sayılan dinler olan Hıristiyanlık ve Yahudilik dinlerinde Mescid-i Aksâ’nın bulunduğu yer olan Kudüs’ün ve Kâbe’nin bulunduğu yer olan Mekke’nin

⁶⁶⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, c. II, s. 100.

⁶⁶⁷ Bakara, 2/ 143.

⁶⁶⁸ Bakara, 2/ 144.

⁶⁶⁹ Yunus, 10/ 87.

⁶⁷⁰ Râzî, *a.g.e.*, c. XVII, s. 117.

⁶⁷¹ Sofuođlu, *a.g.e.*, s. 13.

Kutsal olarak kabul edildiği görülmektedir. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ilk olarak Kâbe'yi yapmış, Hz. İbrâhîm ve oğlu Hz. İsmâîl Kâbe'yi kible edinmiş, Hz. Musa Kudüs'te namaz kılariken sahrayı önünde bulundurup Kâbe'ye yönelmiş, Salih peygamber zülkarneyn mescidini ve kendi mescidinin mihraplarını da Kâbe'ye doğru çevirmiştir.⁶⁷² En son peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.) de aynen eski peygamberlerde olduğu gibi bir yöne dönerek ibadetlerini yerine getirmiştir. Bu ibadetleri esnasında peygamberimizin ilk kiblesinin neresi olduğunu Mekke ve Medine döneminde kible gelişmelerini ve niçin kible'nin değiştiğini inceleyeceğiz.

3. 1. 2. 1 Mekke'de Kible

Peygamberimizin ve onunla beraber Allah'a inanan ve O'na yönelenlerin kiblesinin Mekke'de neresi olduğu konusu ihtilaflıdır. Bu konuda âlimler değişik görüşler ileri sürmektedir. Meselâ: Taberînin görüşüne binâen verilen bilgide peygamberimiz'in Mekke'de bulunduğu sırada önceleri Kâbe'ye, Medine'ye gelince de Kudüs'e yönelmesi emir olunmuştu.⁶⁷³ Elmalılı ise "Rasulullah Mekke'de Kâbe'ye yönelerek namaz kıları.⁶⁷⁴ Ateş de aynen Allah resulünün Mekke de Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığını söylemiştir.⁶⁷⁵ Hicazî'de peygamber'in Mekke'de Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığını, Medine'ye hicret ettiğinde Kudüs'e doğru namazlarını kıldığını ifade edmektedir.⁶⁷⁶ Peygamber'in Mekke'de iken Kudüs'e yönelmediği bunun sebebinin de Kâbe'ye fazlasıyla bağlı bulunan Mekke müşriklerinin onu bu hususta kınayacak olmaları ve İslâmiyete bu yüzden girmek istemediklerini ileri sürebilecekleri düşüncesinin olmasıdır.⁶⁷⁷ Bu konuda makale yazan yazar önce Mekke'de peygamberimizin hiç kible'sinin olmadığını savunanların ifadelerini verip bunun art niyetli bir düşünce olduğunu, peygamber'in Mekke'de kiblesi önce Kâbe olup son üç yılında Kudüs'e çevrildiği görüşlerini verip bu görüşün de problemlili olduğunu söyler. Yazar diğer bir görüş olan peygamber'in Mekke'de kiblesi Kâbe, Medine'nin ilk 16- 17 ayında Beytül-Makdis, sonrasında yine Kâbe düşüncesinin de kabul edilemeyeceğini ifade eder. Son olarak da peygamber'in Mekke'de kiblesi ve Medine'nin ilk 16- 17 ayında kiblesinin

⁶⁷² Köksal, *a.g.e.*, c. III, s. 248.

⁶⁷³ *a.g.e.*, c. III, s. 248.

⁶⁷⁴ Yazır, *a.g.e.*, c. I, s. 514.

⁶⁷⁵ Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1995, c. I, s. 220.

⁶⁷⁶ M. Mahmut Hicâzî, *Furkan Tefsiri*, İlim Yayınları, Mehmet Keskin (çev.), İstanbul t.y, c. I, s. 103.

⁶⁷⁷ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir 1986, c. I, s. 375- 377.

Kâbe olduğunu savunanların görüşünü verip sonuç olarak kendisi de Hz. Peygamber'in Mekke'de iken Kudüs'e yönelerek namaz kıldığını, Medine'ye geldikten sonra 16- 17 ay yine Kudüs'e yöneldiğini ve daha sonra kible değişikliğinin meydana geldiğini savunur.⁶⁷⁸ Yine yazar İslam'ın ilk kiblesinin Mescid-i Aksâ olduğunu ileri sürer.⁶⁷⁹ Peygamberimiz peygamberliğinden önce ve peygamberliğinin başlangıç yıllarında Kâbe'ye doğru yönelirdi; çünkü Kâbe bir olan Allah'a adanmış tek mâbet'ti. Peygamber hem Kâbe'yi hem de Kâbe'nin güney duvarının önünde durup Kudüs'e dönerdi.⁶⁸⁰ Bir diğer düşünce ise, İslam da ilk kible İbrâhim (a.s.)'in kiblesi olan Kâbe'dir.⁶⁸¹

Hiz. Peygamber'in hicretten önce on yıl boyunca kible olarak hangi tarafa yöneldiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁸² İbn-i Abbas'a ve Alusî'ye dayandırılan görüşe göre peygamber Mekke'de hem Kâbe'ye hem de Mi'rac olayının vuku bulunduğu Kudüs'teki kayaya dönmüştür.⁶⁸³ Başka bir açıdan olaya bakanlar ise peygamber'in hakkında âyet bulunmayan konular da ehl-i kitab'a tabi olduğundan dolayı kible olarak ilk önce Kudüs'e yöneldiğini ifade etmişlerdir.⁶⁸⁴ Bu görüşlere ilaveten bir diğer görüş ise şöyledir: Allah resulü peygamberliğinin ilk sekiz yılında Kâbe'yi kible edindiği gibi, hicretten üç yıl öncesinden itibaren İsrâ olayı ile beraber Kudüs'e doğru namaz kılmıştır. Bundan dolayı kible değişikliğini ifade eden "Daha önce yönelmiş olduğun yön" âyeti geldiğinde peygamberin Mescid-i Aksâya doru namazını kıldığı ve bunu değiştirmesinin istendiği peygamber'in de daha önceki yönü olan Kâbe'ye döndüğü bir gerçektir.⁶⁸⁵ Önceki görüşlere değişik bir yorum getiren yazar yine alışlagelmiş bir bilgi olan İslam da ilk kible'nin Mescidü'l-Aksâ olduğu düşüncesini kabul etmeyip şöyle savunma yapar. Peygamber'in ilk önce Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığı gerçeğinin rivayetler arasında kaybolduğunu, bu

⁶⁷⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 193- 206; Algül, *a.g.e.*, c. I, s. 347.

⁶⁷⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 194.

⁶⁸⁰ Güç, *a.g.e.*, s. 10.

⁶⁸¹ Köksal, *a.g.e.*, s. 247.

⁶⁸² Ahmet Özel, "Kible", *DİA*, c. XXV, TDVY, Ankara 2002, s. 366.

⁶⁸³ Mevlânâ Şiblî Numânî, *a.g.e.*, c. 1, s. 203-208; Mehmet Selim Yılmaz, *Fatiha-Bakara- Âl-i İmran ve Nisa Surelerinin Tam Açıklamalı Mealleri*, Kalkan matbaa. Ankara 2010, s. 98.

⁶⁸⁴ Mehmet Azimli, "İsra ve Mi'raç Olayları Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Bilimnâme- Düşünce Platformu*, sayı. 16, Kayseri 2009/1, c. VII s. 43- 58.

⁶⁸⁵ İsrâfil Balcı, "İslâm'ın İlk Kiblesinin el-Mescdü'l-Aksâ Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 91- 102.

yüzden ilk kible'nin Mescidü'l-Aksâ olduğu görüşünün ortaya çıktığını ancak bu görüşün yanlış olduğunu ve ilk kible'nin Kâbe olduğunu kabul eder.⁶⁸⁶

Görüldüğü üzere Mekke'de kible'nin neresi olduğu konusunda net bir bilgi bulunmadığından bilginler bu konuda görüş ittifakına varamamışlardır. Genel kabul ve bize göre Mekke döneminde hem Kâbe hem de Kudüs kible olarak kullanılmıştır.

3. 1. 2. 2 Medine'de Kible

Peygamberimiz'in Mekke'de ne zaman ve ne kadar süre ile nereyi kible edindiği konusunda bir tartışma yaşanırken; Medine döneminde kible konusunda görüşler birleşmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Tevrat'ta kendisi hakkında bilgi sahibi olan yahudilerin çoğunlukta bulunduğunu görünce onlarla iyi ilişkiler kurup kendisine tâbi olmalarını umarak namazda yine kutsal bir mabedin (Mescid-i Aksa) yer aldığı Kudüs'e yöneldi. Medine döneminde Kudüs'ün ne kadar süreyle kible olarak kaldığı hususuna gelince dokuz, on, on üç, on sekiz, ondokuz ay veya iki yıl gibi zayıf görüşler mevcut olmakla birlikte, on sekizinci veya on altıncı ayda da olduğunu söyleyenler.⁶⁸⁷ Yine peygamber'in Medine'de 16- 17 ay Mescidü'l- Aksâ'yı kible edindiğini ifade edenler vardır.⁶⁸⁸ Elmalılı bu konuda Medine de Mescidü'l-Aksâ'nın ne kadar kible edinildiğine değinmeden sadece Medine'ye hicretten sonra sahraya yönelmekle emir olundu diyerek; Berâ b. Âzib'in ifadesiyle on altı ay Kudüs'e doru namaz kıldığını rivayet etmiştir.⁶⁸⁹ Peygamber'in ibn Abbas kaynaklı rivayete göre hicretten iki - üç yıl öncesinden itibaren Kudüs'e doğru namaz kılmaya başlamış ve Medine'de de on altı on yedi ay kadar buraya doğru namaz kılmıştır.⁶⁹⁰ Taberî ve değişik kaynaklardan rivayetle peygamberimiz'in Medine' ye hicretinin on sekizinci ayın başlarına, şaban ayına veya ortasına, on yedinci ayın başlarına, recep ayının ortalarına kadar Kudüs'e yönelerek namaz kılındığı ifade edilmektedir.⁶⁹¹ Kible'nin Kudüsten Kâbe'ye çevrilmesi hicretten dokuz - on ay veya on üç ay sonra vuku bulmuştur.⁶⁹² Bu

⁶⁸⁶Balcı, *a.g.e.*, s. 115.

⁶⁸⁷ İbn Hazm, *Cevâmiu's-Sire*, M. Salih Arı (çev.), Çıra Yayınları, İstanbul 2004, s. 120; Ahmet Özel, "Kible", *DİA*, c. XXV, TDVY, Ankara 2002, s. 366.

⁶⁸⁸ Hayrettin Karaman, *diğ. Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2014, c. I, s. 230; Yavuz Ünal, *a.g.e.*, s. 203; Güç, *a.g.e.*, s. 11.

⁶⁸⁹ Yazır, *a.g.e.*, c. I, s. 514- 516.

⁶⁹⁰ Balcı, *a.g.e.*, s. 102.

⁶⁹¹ Köksal, *a.g.e.*, c. III, s. 249.

⁶⁹² Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l Kurân, Büyük Kur'an Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, c. I-II, s. 244.

anlatılan ifadelere baktığımızda Mekke’de Hz. Muhammed (s.a.v.) bütün peygamberlerin kible olarak kullandığı Kâbe varken niçin Kudüs’de ki Mescidü’l-Aksâ’ya doğru yönelmiş ve peygamberimiz’in Mekke’de iken Kudüs’e kendi isteğiyle mi yoksa vahiyle mi döndüğü konusu akla gelmektedir. Bu konuda ki rivayetler şöyledir:

- 1- Peygamber’in Mekke’de kible olarak Kâbe’ye, Medine’de ise Kudüs’e dönmesi ve bu şekilde namaz kılması emir buyurulmuştur.⁶⁹³
- 2- Peygamber, bunu kendi içtihadı ile yapmıştır. Bu konuda muhayyer bırakılmış ve Mekke’deki müşrikleri denemek için yapmıştır.⁶⁹⁴
- 3- Bir başka ifade ise peygamberin Kudüs’e yönelmesi, Vahiy ile değil, kendi içtihadı ile olduğunu ve bu kararında da hicretten iki – üç yıl önce meydana gelen “İsrâ” olayının yaşanmış olmasının etkili olduğu ve bunun için Kudüs’e yönelmesinde ki en büyük etkenin isrâ olayıdır.⁶⁹⁵
- 4- Bu konuda bir makalede değişik görüşler verildikten sonra bu olayın peygamber’in daha sonra kible değişikliği için Allah’a niyazda bulunmasını örnek gösterilerek; eğer peygamber kendi isteğiyle Kudüs’ü kible yapmış olsaydı, kendisi üzülmez Kudüs olan kibleyi Kâbe yapardı. Bundan dolayı Mekke’de Mescidü’l-Aksâ’nın kible olması Kur’ân dışı vahiyledir sonucuna varılmalıdır.⁶⁹⁶

Yapılan ifadeler göz önünde bulundurulursa peygamberimiz’in Medinede yaklaşık olarak 17 veya 18 ay gibi bir süre Mescidü’l-Aksâ’ya yönelerek namaz kıldığı anlaşılmaktadır. Kudüs’ü hangi şekilde kible edindiği konusunda ise bize de en mâkul olan görüşün peygamber’in kible’yi Kur’ân dışı vahiyle öğrendiği görüşüdür. Medinede peygamberimiz’in namazlarını Kudüs’e doğru kılmasının nedenleri ise şöyledir:

1- Yahudileri İslam’a ısındırmak, Allah’tan gelen bütün dinlerin özde bir olduğunu anlatmaktı.⁶⁹⁷ Bu düşüncenin kabul edilemez olduğunu çünkü bu olayın Mekke’deki kible’nin

⁶⁹³ Köksal, *a.g.e.*, c. III, s. 248.

⁶⁹⁴ Ünal, *a.g.e.*, s. 204.

⁶⁹⁵ Balcı, *a.g.e.*, s. 103- 105.

⁶⁹⁶ Ünal, *a.g.e.*, s. 204- 206.

⁶⁹⁷ Ahmet güç, *a.g.e.*, s. 11.

devamı olduğunu düşünenler vardır.⁶⁹⁸ Peygamber'in Kudüs'e dönmesinin sebebinin böyle olamayacağı Kur'ân'da şu âyet ile anlaşılmaktadır:

وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَتَّبِعُوا قِبَلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلَتِهِمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبَلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ

“Sen, Kitap verilenlere her türlü delili getirsen, yine de kıblene uymazlar; sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. And olsun ki, eğer sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan, şüphesiz o zaman zulmedenlerden olursun”⁶⁹⁹

2 - Fazlurahman'ın görüşünün ise Mescd-i Harâm'da o dönemlerde ibadet yapılmasına izin verilmemesi ve Müslümanlara işkence yapan Mekke'lileri protesto etmek için Mescidü'l-Aksâ'nın kible edinildiği yönünde olduğu rivayet edilir.⁷⁰⁰

3- Peygamber'in Kâbe'ye ve Kudüs'e yönelme nedenini kendisinden önce ki peygamberlerin mirasına sahip çıkma isteğinden dolayıdır.⁷⁰¹

4- Peygamber'in Kudüs'e yönelmesinin en büyük nedenlerinden birisi Kâbe'nin putlarla dolu olmasıdır.⁷⁰²

Âyet'in içeriği düşünüldüğünde bizde Fazlur Rahman'ın görüşüne katılıyoruz. Peygamberimiz yukarıda saydığımız yollarla ve yine ifade ettiğimiz sebeplerden dolayı Mekke'de son zamanlarda Medine'de ise on yedi veya on sekiz ay gibi Mescidü'l-Aksâ'yı kible edinmiştir.

3. 1. 2. 3 Kâbe'nin Kible Olması

Mekke'de ve Medine'de yukarıda ifade edilen süre boyunca, değişik yollarla kible olarak seçilen yine değişik nedenlerle dönülen yön olan Mescidü'l-Aksâ kible olarak

⁶⁹⁸ Fazlur Rahman. *Ana Konularıyla Kur'ân*, Alpaslan Açıkgenç (çev.), Fecr Yayınları, Ankara 1987, s. 288.

⁶⁹⁹ Bakara, 2/ 145.

⁷⁰⁰ Fazlur Rahman, *a.g.e.*, s. 288.

⁷⁰¹ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, Beyan Yayınları, Ankara 2011, s. 12- 124.

⁷⁰² Ahmet Güç, *a.g.e.*, s. 10.

kullanılmıştır. Ancak bu dönemde oluşan bazı sıkıntılar mevcuttur. Bu durumlar en çok peygamberimizi üzmekteydi. Bu sıkıntılar şunlardır:

1- Kible'nin değiştirilmesi ile kimlerin gerçekten Allah Resulüne bağlı olduğunu, kimlerin Münâfık olduğunu görme düşüncesidir.⁷⁰³ Âyet-i Kerîme'de bu durum şöyle anlatılmaktadır:

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لِرَؤُوفٌ رَحِيمٌ

“Senin yöneldiğin yönü, peygambere uyanları, cayacaklardan ayırt etmek için kible yaptık. Doğrusu Allah'ın yola koyduğu kimselerden başkasına bu ağır bir şeydir. Allah ibadetlerinizi boşa çıkaracak değildir. Doğrusu Allah insanlara şefkat gösterir, merhamet eder.”⁷⁰⁴ âyette geçtiği üzere Kâbe'nin kible olarak gösterilmesinin nedeni inananları ayırt etmektir.⁷⁰⁵ Neticede bu olay sonucunda dinden dönenlerde olmuştur.⁷⁰⁶

2- Bir diğer sebep ise Yahudilerin şımarmasıdır.

3- Kâbe'nin putlardan arındırılıp yeniden Tevhid'in merkezi olması arzusudur.

Bu gibi sebeplerden dolayı yüce Allah peygamberinin bu isteğine şöyle cevap vermiştir:

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ

“Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz.”⁷⁰⁷ meydana gelen bu isteğin peygambere duâ izninin çıkmasından sonra olmuştur. Çünkü peygamberlerin kendilerine izin verilmeksizin Allah'tan hiçbir şey isteyemeyeceklerinden dolayı istedikleri şeyde bir menfaat olmadığı için istekleri yerine getirilmez ve bu durum kavimler arasında fitneye vesile

⁷⁰³ Hicâzî, a.g.e., s. 250.

⁷⁰⁴ Bakara, 2/ 143.

⁷⁰⁵ Ekrem Ziya Umerî, *Medine Toplumu*, Nurettin Yıldız (çev.), Risâle Yayınları, İstanbul 2007, s. 169.

⁷⁰⁶ el- Hudârî, a.g.e., s. 159.

⁷⁰⁷ Bakara, 2/ 144.

olmuştu.⁷⁰⁸ Peygamberimiz, Medine'ye hicretinin ikinci yılında⁷⁰⁹ recep ayında veya ona yakın bir zamanda, güneş'in zevalinden sonra,⁷¹⁰ şâban ayında, ortalarında veya recep ayının ortalarında,⁷¹¹ Medineli Müslümanlardan olan, Medine'nin kuzeybatısında Mescidü'n-Nebevî'ye beş km. uzaklıkta Hazrec kabilesine mensup Selime oğullarının yurduna geldi.⁷¹² Burada oturmakta olan Bişr b. Berâ' b. Ma'rur'un annesini ziyarete uğradı ve kendisine yemek ikram edildi.⁷¹³ Vakit girince orada bulunan benî seleme Mescidinde⁷¹⁴ namaza duruldu. Burada kılınan namazın rivayetlere göre, öğlen⁷¹⁵ namazında olduğunu, öğlen - ikindi⁷¹⁶ namazlarından birinde olabileceğini, sabah namazında veya namaz dışında⁷¹⁷ da bu olayın gerçekleştiğini söyleyenler vardır. Genel kabul öğlen namazının farzının ikinci rekâtını kılındığında bu olayın gerçekleştiğidir. İbn Kesîr ise Abdullah İbn Ömer'in naklinin Resûlullah (s.a.v.) 'in Kâ' be'ye doğru yönelerek kıldığı ilk namazın öğle namazı ve orta namazı olduğunu ifade ediyor. Ancak meşhur olan görüşün Resûlullah'ın Kâ'be'ye doğru yönelerek kıldığı ilk namazının ikindi namazı olduğuna dikkat çekiyor.⁷¹⁸

Peygamber ve ashabı dört rekâtlık farzının iki rekâtını kıldığında Allah (c.c.), yukarıda ki âyet'in devamında şöyle buyurmuştur:

فَلَوْلَيْتَكَ قِبْلَةً نَّرْضَاهَا قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

“Hoşnut olacağın kibleye seni elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm semtine çevir; bulunduğunuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin.”⁷¹⁹ âyeti ile resûlünün isteğini yerine getirerek Kâbe'nin kible olduğunu ifade ediyor.

Kible Ka'be'ye çevrilince resûlullah (s.a.v.), Müslümanlara bir hutbe irâd etti ve bu hükmü onlara ilettiler.⁷²⁰ Çünkü bu emir sadece peygamberimize değil tüm insanlığa

⁷⁰⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. III, s. 610- 611; Râzi, *a.g.e.*, c. IV, s. 5- 8.

⁷⁰⁹ Ali Himmet Berki, Osman Keskiöğlü, *Hâtemü'l-Embiya Hz. Muhammed ve Hayatı*, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 230.

⁷¹⁰ İmam Zehebî, *a.g.e.*, c. III, s. 20; Yazır, *a.g.e.*, c. I, s. 517.

⁷¹¹ Köksal, *a.g.e.*, c. III, s. 249.

⁷¹² Ahmet Önkal, diğ. *Hz. Peygamber'in İzinde*, DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 107.

⁷¹³ Asım Köksal, *a.g.e.*, c. III, s. 251.

⁷¹⁴ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, c. I, s. 221; Önkal, diğ. *a.g.e.*, s. 108.

⁷¹⁵ Hicâzî, *a.g.e.*, s. 252; Yazır, *a.g.e.*, c. I, s. 517; Güç, *a.g.e.*, s. 14; Ateş, *a.g.e.*, c. I, s. 221.

⁷¹⁶ Önkal, diğ. *a.g.e.*, s. 108.

⁷¹⁷ Güç, *a.g.e.*, s. 14.

⁷¹⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. III, s. 606- 609.

⁷¹⁹ Bakara, 2/ 144.

gönderilmiş bir emirdi. Resûlullah'ın kiblenin değiştirilmesi ile ilgili emrini duyurunca Ka'be'ye doğru yönelip namaz kılan ilk kişi, Ebû Sa'îd b. el-Mualla el-Ensârî'dir.⁷²¹ Yine Allah (c.c.), kible'nin Mescid-i Harâm olduğu hakkında şöyle buyurmaktadır:

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

“Her nereden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Harâm semtine çevir.”⁷²² âyet-i insanların artık kible olarak yönelecekleri tek yönün Kâbe olduğu yani namaz ibadetinin yerine getirilmesi için buraya dönmenin artık farz olduğu kesinleşmiştir. Yahudiler bu olaydan sonra aynen önceden kendi kible'lerine dönüyor diye eleştirdikleri Müslümanları bu seferde eleştirmeye devam ettiler ve âyette belirtildiği üzere şöyle dediler:

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا

“İnsanların beyinsizleri, yöneldikleri kibleden onları çeviren nedir?”⁷²³ onların böyle soru sormasına karşın Allah'ü Teâlâ şu cevabı vermiştir:

وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

“Doğrusu kitap verilenler, bunun Rab'lerinden bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından gafil değildir.”⁷²⁴ âyette bilirler ifadesiyle onların ikiyüzlü olduklarını vurgulanmaktadır. Buna karşın peygamberimize, O'na ve O'nun getirdiklerine iman edip teslimiyet gösterenlere de yüce Allah bir mükafaat olarak şöyle buyurmaktadır:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

“Böylece sizi insanlara şahit ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şahit ve örnektir. Senin yöneldiğin yönü, peygambere

⁷²⁰ İbn-i Kesîr, *a.g.e.*, c. III, s. 375- 379.

⁷²¹ İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 120.

⁷²² Bakara, 2/ 150.

⁷²³ Bakara, 2/ 142.

⁷²⁴ Bakara, 2/ 144.

uyanları, cayacaklardan ayırt etmek için kible yaptık. Doğrusu Allah'ın yola koyduğu kimselerden başkasına bu ağır bir şeydir. Allah ibadetlerinizi boşa çıkaracak değildir. Doğrusu Allah insanlara şefkat gösterir, merhamet eder.”⁷²⁵

İşte bu âyetlerle meydana gelen ve devamındaki âyetlerle de pekiştirilen kible inananlar tarafından o günden bu güne Kâbe olarak devam ediyor ve gönülden gelerek de yönelmeler Kıyamet'e kadarda devam edecektir. Bu şekilde yönü Allah olanlarda, kendisine Kâbe'ye daha dorusu Allah'a yönelmek zor gelmeyenlerde, Allâh-ü-Teâlâ'nın ifadesi ile şahit ve örnek bir ümmet olma şerefine nâil olacaklardır. Kible konusunda âlimler, peygamber'in dönmesi gereken yönün neresi olacağı konusunda da değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Meselâ, Kurtubî, İbn Abbas'dan rivayetle kible'nin Beytullah'ın tümünü kapsadığını, İbn Ömer'den rivayetle kible'nin Kâbe'deki oluk tarafını kapsadığını ifade etmiştir.⁷²⁶ Sabûnî ise âyette Kâbe yerine Mescid-i Harâm tabirinin kullanılması, Kâbe'nin kendisine değil de, Mescid-i Harâm'a yönelmenin vacip olduğuna işaret eder.⁷²⁷ Yine bu konuda Kâbe'nin bir kısmına yönelmenin yeterli olacağı, kible'den maksadın Kâbe değil, arsası olduğu görüşleri de rivayet edilmektedir.⁷²⁸ Bize göre kalbden Allah'a, dolayısıyla Allah (c.c.)'nünde yeryüzünde ki simgesi olan Beyt'ine yönelmek gereklidir. İnsanlar namazlarındaki niyetlerinde kalbi ve diliyle döndüm kibleye diyerek, buldukları yerlerden Allah'ın evi olan Kâbe'ye dönüp o şekilde namazlarını edâ ederler. Allah için yapılan ibadetler herhangi bir mazeret olmadığı sürece Kâbe tarafına doğru yönelerek yerine getirilmektedir.

3. 2 KUR'ÂN'A GÖRE İSLAM SONRASI KÂBE VE HAC

Hac kavramını daha önceki bölümlerinde açıkladığımız için burada kavramsal analize girmeden hac kelimesinin İslam'da ne anlama geldiğini söylemekle yetineceğiz. İslâmî bir terim olarak hac, imkânı olan her müslümanın belirlenmiş zaman içerisinde Kâbe'yi, Arafat'ı Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yapılan ibadettir.⁷²⁹ Kâbe'nin inşâsının Hz. Âdem'e hatta ondan öncesine ait olduğunu, Melekler tarafından inşa edildiğini yine onlar tarafından Kâbe'nin tavaf edildiği

⁷²⁵Bakara, 2/ 143.

⁷²⁶Kurtubî, *a.g.e.*, c. II, s. 107.

⁷²⁷Sâbûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 103; Taberî, *Taberî Tefsiri*, c. I, s. 365- 366.

⁷²⁸Güç, *a.g.e.*, s. 22- 23.

⁷²⁹Ömer Faruk Harman, "Hac", *DİA.*, c. XIV, TDVY, Ankara 1996, s. 382-386.

görüşleri önceki bölümlerde aktarmıştık. Daha sonrasında Hz. İbrâhîm tarafından Kâbe'nin yerinin bulunmasına, oğlu ile beraber orayı inşa edişine değindik. Kendilerinin orayı tavaf ettiğini ancak ondan sonra özellikle müşrik araplarının atalarından gördükleri gibi ora ile alakalı görevleri yerine getirmeyip, kendilerince ibadet yapmaya çalıştıklarını ve hac ibadetini nasıl ne şekilde yerine getirdiklerini aktardık. Bu bölümde ise İslam'dan sonra âyet-i kerîmeler ışığında hac ibadetinin nasıl uygulandığı hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Hac ibadeti imkânı olan her müslümanın yerine getirmesi gereken İslam'ın beş şartından birisi olarak kabul edilir ve bu ibadet, kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olan en kuvvetli farzlardan biridir. Bu ibâdet, insanın ömründe bir defa edâ etmesiyle yerine getirilmiş olur.⁷³⁰

3. 2. 1 Kur'ân'da Haccın Farzıyeti

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حَجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki Kâbe'dir. Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir”⁷³¹

وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حَجُّ الْبَيْتِ

Müfessirler bu âyet-i kerîmeden hareketle haccın farz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁷³² Bazı âlimler haccın beş yılda bir yerine getirilmesi gereken bir ibadet olduğunu savunmuşlarsada kurtubî bu iddaların asılsız ve batıl olduğunu dile getirmektedir.⁷³³

مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

Yine âyet'in bu kısmında geçen güç yetirmekten maksadın ise şunlar olduğu aktarılmaktadır:

⁷³⁰ Demirci, *a.g.e.*, s. 251.

⁷³¹ Âl-i İmrân, 3/ 96- 97.

⁷³² İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. I, s. 385.

⁷³³ Kurtubî, *a.g.e.*, c. IV, s. 92.

- a- Yol azığı ve güvenliğin bulunması.
- b- Kâbe'ye ulaşılabilir güce sahip olabilmek.
- c- Hacca gidecek kişinin sağlığının yerinde olması, nafakasının, gücünün, yerinde olmasıdır. Taberi'nin ise bu görüşlerden ikinci görüşü tercih ettiği bunun sebebinin ise Allah (c.c.)'nün haccın farzietini mutlak güç yetirebilmeye bağlaması delil olarak gösterilmektedir.⁷³⁴

وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

Âyet-i kerîmeninin devamındaki bu bölüm ile ilgili olarak, Râzî'nin belirttiğine göre bu âyet nazil olduğunda Hz. Peygamber müslümanları, hristiyanları, yahudileri, sâbiîleri, mecusîleri ve müşrikleri topladı ve onlara bir nutuk irad ederek şöyle dedi: “Muhakka ki Allah, haccı size farz kılmıştır; binâenaleyh, haccediniz...” bunun üzerine, müslümanlar buna iman etti. Diğer beş inanç mensupları ise, bunu inkâr ederek: “Biz ona inanmıyoruz... (Kâ'be'ye) doğru yönelerek namaz kılmayız; onu hac da etmeyiz...” dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, “Kim küfrederse, şüphesiz ki Allah, âlemlerden müstağnidir” âyetini inzal etti.⁷³⁵ Kur'ân-ı Kerîm' de insanları hac yapmak için ilk çağırının kim olduğu ise şu âyette dile getirilmektedir:

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ

“İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen argın develer üzerinde sana gelsinler”.⁷³⁶ burada yüce Allah'ın haccı ilan etmesini istediği kişinin kim olduğu meselesi âlimler arasında ihtilafa sebep olmuştur.

Râzî, müfessirlerin çoğunun, İbn Abbas'ın, Kadı Abdulcebbar'ın bu çağırının Hz. İbrâhim'e görev olarak verildiğini, Mutezile ve Hasan el- Basri'nin ise bu çağrı görevinin Hz. Muhammed'e verildiğini,⁷³⁷ Hz. Muhammed'in burada muhatap olduğunu savunuların ise kendilerine şöyle bir çıkarımda buldukları aktarılmaktadır. Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e indirilmiş bir kitap olduğu, hitabın ancak tanık olan birinden istenilebileceği, İbrâhim (a.s.)'in

⁷³⁴ Taberî, *a.g.e.*, c. II, s. 321- 324.

⁷³⁵ Râzî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 135.

⁷³⁶ Hac, 22/ 27.

⁷³⁷ Râzî, *ag.e.*, c. XXIII, s. 25.

ise o anda gaib olduğu düşüncelerinden hareketle burada insanları hacca çağırma görevinin Hz. Peygamber'e ait olduğu savunulmaktadır.⁷³⁸

Âyet-i kerîmelerde haccın farzıyeti sabittir. Yüce Allah tarafından hacca insanları çağırmasını istediği kişinin ise Hz. İbrâhim mi yoksa Hz. Muhammed mi olduğu bizce önemli değildir. Çünkü Allah'ın dinine, evine insanları çağırma bütün inananların görevidir. Buraya kadar haccın farzıyetini belirttikten sonra şimdi ise âyetler ışığında İslam'da haccın ne zaman farz olarak ilan edildiği ve ne şekilde yerine getirildiği, özellikle haccın yapılışında Kâbe'nin ne gibi fonksiyonlarda bulunduğunu aktaracağız.

3. 2. 2 İslam'da Hac'ın Başlangıcı

Hz. Peygamberimiz, hicretten önce Hz. İbrâhim'in şeriatı üzerine iki nâfile hac yapmıştır.⁷³⁹ Hac ibadeti Mekke fethedilmeden önce farz olmuş ancak müşriklerle Müslümanların arası iyi olmadığından fetihden sonra hac yapılabilmiştir.⁷⁴⁰ Hz. Peygamber,(s.a.v.) tebuk seferinden döndükten sonra hac yapmak istedi ancak müşriklerin Kâbe'yi çıplak bir şekilde tavaf etmeleri sebebi ile kendisinin hac etmeyeceğini dile getirmiştir.⁷⁴¹ Peygamber (s.a.v.) hicretin dokuzuncu senesinde Hz. Ebu bekir'i Müslümanlara haclarını yaptırmak için hac üzerine emir olarak gönderdi.⁷⁴² Hz. Ebu Bekir (r.a.), beraberindeki Müslümanlarla birlikte Medine'den yola çıktı. Yolda iken Allah (c.c.) Tevbe Suresinin şu âyet-i kerîmelerini indirdi.⁷⁴³

بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ

“Allah'tan ve peygamberinden, kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklere ihtardır: Yeryüzünde dört ay daha dolaşabilirsiniz. Allah'ı aciz bırakamayacağınızı, Allah'ın

⁷³⁸ Kurtubî, *a.g.e.*, c. XII, s. 26.

⁷³⁹ Vehbe Zuhayli, *a.g.e.*, c. IX, s. 177.

⁷⁴⁰ Abdülkerim Özeydin, “Hac”, *DİA*, c. XIV, TDVY, Ankara 1996, s. 386- 389.

⁷⁴¹ M. Asım, Köksal, *İslam Tarihi*, Şâmil Yayınevi, İstanbul, c. XVI, s. 429.

⁷⁴² İbn Hişâm, *Sîret-i Nebeviyye*, Mısır h. 1375, c. IV, s. 553.

⁷⁴³ Yıldırım, *a.g.e.*, c. V, s. 2422.

inkârcıları rezil edeceğini bilin. Allah'ın ve peygamberinin, puta tapanlardan uzak olduğunu, büyük hac günü, Allah ve peygamberi insanlara ilan eder".⁷⁴⁴ inen bir diğer âyette ise şudur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir”.⁷⁴⁵ Râzî, âyet-i kerîmenin değişik şekillerde yorumlandığını ve burada maksadın sadece Mescid'in içinin değil harem bölgesinin tamamının müşriklere yasaklandığını vurgulamıştır.⁷⁴⁶

Bu âyetler indikten sonra peygamberimiz Hz. Ali'yi âyetler hakkında insanları bilgilendirmesi için görevli olarak göndermiş ve rivayetlere göre Hz. Ebu Bekir veya Hz. Ali Mekke halkına şu şekilde hitapta bulunmuşlardır.⁷⁴⁷

- 1- Kiminle Hz. Peygamber (a.s.) arasında anlaşma varsa, o anlaşma belirlenen süresinin sonuna kadar muteberdir.
- 2- Anlaşma yapılmayan veya yapılan anlaşmayı bozanlara tevbe etmeleri için dört ay bir süre tanınmıştır.
- 3- Cennet'e ancak mü'minler girecektir.
- 4- Bu yıldan sonra artık hiçbir müşrik hac edemeyecek ve hiç kimse Kâbe'yi çıplak bir vaziyette tavaf edemeyecektir.⁷⁴⁸

Hicret'in onuncu yılında zilhicce ayına beş gün kala,⁷⁴⁹ 26 zilkâde⁷⁵⁰ veya zilkâde ayının başlarında peygamberimiz bizzat kendisi ve halkını hac görevini yerine getirmek için hazırlanmaya davet etmiş ve hac için Medine'den yola çıkarak Mekke'ye ulaşmış ve hayatında ilk ve son haccını yapmıştır. Peygamberimiz'in hicretin 9. Yılında farz

⁷⁴⁴ Tevbe, 9/ 1- 2.

⁷⁴⁵ Tevbe, 9/ 28.

⁷⁴⁶ Râzî, *a.g.e.*, c. XVI, s. 22.

⁷⁴⁷ Yıldırım, *a.g.e.*, c. V, s. 2421.

⁷⁴⁸ İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 546.

⁷⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Hâtemül Enbiyâ Son Peygamber*, Sağlam Kitabevi, İstanbul t.y. s. 456.

⁷⁵⁰ Mevlânâ İdris, Casim Avcı, *H. Muhammed'in Hayatı*, DİB Yayınları, Ankara 2017, s. 248.

olmasına karşın hicret'in onuncu yılında hac yapmasının nedeni olarak o zamanlarda nesi uygulamasının devam etmesi sebebi ile haccın gerçek vaktinin gelmediği ve bu sebeple onuncu yılda yaptığı rivayet olunmaktadır.⁷⁵¹ Bu yıllardan itibaren günümüze kadar hac ibadeti peygamberimizin yaptığı şekliyle yapılmış ve kıyamete kadarda devam edecektir. Biz yapılan bu hac ibadetinin ve hac menâsiklerinin konumuz icabı Kâbe ile bağlantıları nelerdir onlar hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Hac ibadetinin İslam dininde geçerli olabilmesi birtakım şartlara bağlıdır. Bu şartların başında ise hac ibadetinin yapılma zamanı olan hac aylarıdır. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ

“Hac bilinen aylardadır.”⁷⁵² âyet-i kerîmede belirtilen hac ayları ise şunlardır:

3. 2. 3 Kur'ân'da Hac Ayları

- 1- Şevval
- 2- Zilkade
- 3- Zilhicce'nin ilk on günü⁷⁵³

Genel kabule göre hac ayları bunlardan ibarettir. şevval ve zilkade ayının hac ayı olduğu hakkında ihtilaf olamamakla birlikte bazı müfessirler zilhicce'nin tamamının hac ayı olduğunu savunmuşlardır.⁷⁵⁴ Günümüzde ise hac ibadeti zilhicce ayında yapılmaktadır. Sayılan diğer aylarda ise yapılmamaktadır. Bunun sonucunda ise bayraklı âyette çoğul ifadenin kullanıldığını delil göstererek bu durumun tartışılmasını ileri sürmektedir.⁷⁵⁵ Ancak bu durumun peygamber tarafından ve o'nu takiben halifelerin ashabın ve günümüze kadarda hac yapanların, haccı zilhicce ayında yaptıkları ve bu yüzden tartışmanın ve haccı zilhiccenin

⁷⁵¹ Vehbe Zuhayli, *a.g.e.*, c. IX, s. 177.

⁷⁵² Bakara, 2/ 197.

⁷⁵³ Sabûni, *a.g.e.*, c. I, s. 129.

⁷⁵⁴ İbn Kesîr; *a.g.e.*, c. I, s. 236; Taberî, *Taberî Tefsiri*, c. I, s. 486- 487.

⁷⁵⁵ Bayraklı, *a.g.e.*, c. II, s. 497, 498.

dışında burada belirtilen iki ay on günün herhangi bir bölümünde de yapılabilceğini savunmanın yanlış olacağı vurgulanmaktadır.⁷⁵⁶ Hac ibadetinin rükünlerinden birisi tavâfdır.

3. 2. 4 Tavaf ve Kâbe

Tavaf kelime olarak bir şeyin etrafında yürümek,⁷⁵⁷ dönmek,⁷⁵⁸ İhata etmek, kuşatmak, dolaşmak anlamlarına gelmektedir.⁷⁵⁹ Dinî bir kavram olarak ise Tavaf: Hâcer-i esved'in hızasından başlanarak Kâbe'nin sol tarafa alınmasıyla yedi defa Kâbe etrafında dönmektir.⁷⁶⁰ Kâbe'nin etrafında her bir dönmeye "Şavt"adı verilir. Hac ibadetinin kabul olabilmesinin şartlarından birisi tavafdır. Bu tavafa ziyaret (İfadâ) tavafı denmektedir. Hac ibadetinde üç türlü tavaf vardır bunlar:

3. 2. 4. 1 İfâda (Ziyaret) Tavafı

Arafat'ta vakfe yapıldıktan sonra, Mina'da gece kalınan günlerde Kâbe'ye gidilerek veya Arafattan indikten sonra yapılması farz olan tavafıdır.⁷⁶¹ Bu tavafın, ne zaman yapılacağı ile alakalı olarak, vakfeden, şeytan taşlamadan ve traştan sonra olmasına, yine bunun kurban'ın ilk günü mü, yoksa sonraki günlerde mi olup olacağı meselelerinde, değişik görüşler vardır.⁷⁶²

3. 2. 4. 2 Veda (Sader) Tavafı

Hac görevini yapan bir kişinin memleketine dönmeden önce Kâbe'de yaptığı son tavaf çeşididir.⁷⁶³

⁷⁵⁶ Hayrettin Karaman, vd., *a.g.e.*, c. I, s. 312, 313.

⁷⁵⁷ el- İsfahânî, *a.g.e.*, "Ta" mad. s. 943.

⁷⁵⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XXIX, s. 2722.

⁷⁵⁹ *Arapça Türkçe Lügat*, "Tavaf", Bahar Yayınları, İstanbul 1982, s. 946.

⁷⁶⁰ *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Tavaf", DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 633.

⁷⁶¹ Salim, Ögüt, "Tavaf", *DİA*, c. XL, TDVY, Ankara 2011, s.178.

⁷⁶² Râzî, *ag.e.*, c. XXIII, s. 27.

⁷⁶³ Ögüt, *a.g.e.*, c. XL, s. 178.

3. 2. 4. 3 Kudüm Tavafı

Mekke dışında oturanların Mekke'ye geldiğinde yapması gereken tavaftır. Buna “lika” tavafı’da denmektedir.⁷⁶⁴

Hac için Mekke'ye gelen birinin Kâbe’de ziyaret tavafını yapmaması, o kişinin ibadetinin kabul olmamasına sebep olur. Daha önceki bölümlerde müşriklerin Kâbe’yi çıplak bir şekilde tavaf ettiklerini aktarmıştık. Allah (c.c.)’de onların bu tutumlarından dolayı Kur’ân’ da şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllardan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir.”⁷⁶⁵ âyet-i kerîmede onların çirkin tutum ve davranışlarından dolayı artık Kâbe’ye yaklaştırılmamaları gerektiğini ve onlar için artık hac yapma imkânının ortadan kalktığı açıkça ifade etmektedir. Yine bir başka âyette ise şöyle buyurmaktadır:

يَا بَنِي ءَادَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiye, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”⁷⁶⁶ buyurmaktadır. Bu âyet-i kerîmede ise yüce Allah, bütün insanları kastederek hem tavafta hem de Kâbe’de ve bütün mescidlerde temiz olmak konusunda niyazda bulunmaktadır. Bu âyette tavaf’ın kastedilmediğini söyleyenler olmakla birlikte onların bu görüşlerinin ise şu rivayetle kabul edilemeyeceği aktarılmaktadır. Dubaa bint. Âmir b. Kurt isminde bir kadın çıplak olarak beyt’i tavaf etmiştir. Bu arada, kendisiyle tavaf edebileceği bir elbiseyi ödünç olarak kim verebilir diye seslenir ve aldığı bu elbiseyi ferici üzerine koyar ve şöyle demiştir: “Bugün onun bir kısmı yahut tamamı görünüyor olabilir ama ben ondan görünen kısmını kimseye helal kılmıyorum.” dediği sırada

⁷⁶⁴ Öğüt, a.g.e., c. XL, s. 178.

⁷⁶⁵ Tevbe, 9/ 28.

⁷⁶⁶ A’râf, 7/ 31.

“Her mescitte ziynetinizi alın.” âyet-i nazil olmuştur. Bu sebeptendir ki âyette kasıt tavafdır. Hitap insanlığa ve bütün mescitlerle alakalıdır.⁷⁶⁷ Yine bu âyetin iniş sebebi ile alakalı olarak, müşriklerden bazılarının hac günlerinde sadece açlıklarını giderecek kadar katıksız ekmek veya yalnızca hurma yemeleri, yağlı ve benzeri şeylerden kaçınmaları, böyle yapmakla da hac ibâdetine daha çok saygı duyduklarını düşünürlerdi. Müslümanlar onların bu haline gıpta edip, “Ya Resûlallah, bizler hac ibâdetine onların gösterdiği saygı ve bağlılığı gösteremiyoruz, oysa buna onlardan daha lâyük bulunuyoruz.”⁷⁶⁸ rivayeti de sebep olarak gösterilmektedir. İşte âyet ve yorumlarda görüleceği üzere müşriklerin Kâbe’yi tavaf etmeleri ve yaptıkları tavaf şekli yasaklanmaktadır. Biz müslümanlara ise bu şekilde yapılan ibadetin anlamsız olacağı bildirilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah tavafı ile ilgili olarak şöyle buyurmaktadır:

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“Bir zamanlar İbrâhim’e Beytullah’ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut.”⁷⁶⁹ âyet’in konumuzla ilişkili olan tavaf hakkında bayraklı, tavafı tek başına bir ibadet olarak kabul etmekte Kâbe’nin etrafında dönmeyi “Tesbih ibadeti” olarak kabul etmektedir. Buna gerekçe olarak ta tesbih ibadetinin gökteki gezegenlerin, yerdeki canlıların ve atomun çekirdeğinin etrafında dolaşan elektronların ibadeti olduğunu, bu sebeple Kâbe’yi tavaf edenlerin de bütün kâinattaki cisim ve varlıklarla beraber tesbih ibadeti yaptığını görüş olarak bildirmektedir.⁷⁷⁰ Tavaf konusunda bir başka âyette ise şudur:

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُدُورَهُمْ وَلِيَلْطَافُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

“Sonra kirlerini gidersinler; adaklarını yerine getirsinler ve o eski ev’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler.”⁷⁷¹ âyet-i kerîmede kirleri gidermekle istenenin tıraş olarak, saçları kısaltarak, saç kirlerini gidererek, bıyık ve tırnaklar kesilerek temizlenme olduğu aktarılmaktadır.⁷⁷² Çoğunluğa göre buradaki tavaf ifâdâ tavafıdır.⁷⁷³ Ancak buradaki tavafın veda tavafı

⁷⁶⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, c. VII, s. 12.

⁷⁶⁸ Yıldırım, *a.g.e.*, c. IV, s. 2106.

⁷⁶⁹ Hac, 22/ 26.

⁷⁷⁰ Bayraklı, *a.g.e.*, c. XIII, s. 69.

⁷⁷¹ Hac, 22/ 29.

⁷⁷² Sâbûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 288.

⁷⁷³ Vehbe Zuheylî, *a.g.e.*, c. IX, s. 173; Talha, Alp, diğ., *a.g.e.*, c. III, s. 498; Taberî, *Taberî Tefsiri*, c. VI, s. 24.

olduğunu rivayet edenlerde vardır.⁷⁷⁴ İbn Kesir, peygamberimizin nahr günü Minâ'dan dönüşünde cemre'yi taşlamayla başladığını, cemre'yi yedi taşla taşıyıp, sonra kurbanını kestiğini ve başını tıraş ettikten sonra da Mekke'ye inerek Beyti Hicr denilen yerin arkasından tavaf ettiğini dile getirmektedir.⁷⁷⁵ Rivayetlerde görüldüğü üzere tavaf ibadeti hac için veya umre için Mekke'ye gelenlerin Kâbenin çevresini belirtilen şartlara göre dönerek yapıkları bir ibâdetdir. Bu ibâdetin yapılması için bir takım şartları mevcuttur. Bu şartlar genellikle fikhî olduğundan biz o konulara girmiyoruz. Özetle tavaf ve Kâbe birbiri ile bağlantılıdır. Hac ibadetinin geçerli olmasının şartlarından biriside “İhram’dır.

3. 2. 5 İhram ve Kâbe

İhram, niyet edip telbiye getirerek hac ve umre ibadetine başlamaktır. İhramın asıl anlamı, daha önce kişiye helal olan birtakım şeylerin haram olması⁷⁷⁶ anlamına gelmektedir. İhram giymek ise hac ibadetinin yapılabilmesi için yün, pamuk veya ketenden hazırlanmış beyaz renkli elbiseyi giymektir.⁷⁷⁷ Fıkıh kitaplarında ihram’ın çeşitli rükünleri, ihrama girme yerleri gibi hükümler bulunmaktadır. Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’de Mekkeyi, “Güvenli Şehir”⁷⁷⁸ saygıya layık şehir olarak nitelendirmiş, peygamberimizin de uygulamalarından hareketle Mekke ile belli çevresine “Harem”, burayı kuşatan ikinci bölgeye “Hil”, bunların dışında kalan bölgelere de “Âfâk” denmiştir. Harem ve hil dışından Mekke’ye gelecek olanların belirli yerlerde ihram’a girip yasaklarına uymaları zorunlu hale getirilmiştir. Bu yerler peygamberimiz tarafından belirlenmiştir.⁷⁷⁹ Belirlenen yerler şunlardır:⁷⁸⁰

- a- Zülhuleyfe** = Medineden gelenlerin istikâmetidir.
- b- Cuhfe** = Şam yönünden gelenlerin istikâmetidir.
- c- Zat-ı İrk** = Irak yönünden gelenlerin İstikâmetidir.
- d- Karn** = Necid bölgesi cihetinden gelenlerin istikâmetidir.

⁷⁷⁴ Kadı Beydâvî, *Beydâvî Tefsiri*, Şadi Eren (çev.), Selsebil yayınları, İstanbul 2010, c. III, s.127.

⁷⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Maarif Matbası, Beyrut h. 1388, c. III, s. 218.

⁷⁷⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 846.

⁷⁷⁷ *Komisyon*, İlmihal, DİB. Ankara 2006, c. I. s. 518.

⁷⁷⁸ Kasas, 28/ 57.

⁷⁷⁹ Salim, Ögüt, “Mikât”, *DİA*. c. XXX, TDVY, Ankara 2005, s. 48.

⁷⁸⁰ Buhârî, hac, 7- 9- 11- 12.

e-Yelemlem = Yemen tarafından gelenlerin istikâmetidir. Mekke'ye gelecek olan kişi bu bölgelerden birinde ihram elbiselerinin giyer ve Kâbe'yi tavaf eder daha sonrada Sa'yını yaptıktan sonra ihramdan çıkar.

İşte ihram elbisesinin kişinin üzerinden çıkarılması için, ihramlı kişinin ilk önce Kâbe'de tavaf yapması gerekmektedir. Kâbe ile ilişiği olan hac menâsiklerinden ve ihram'ın rükünlerinden biriside "Telbiye" dir.

3. 2. 6 Telbiye ve Kâbe

Telbiye sözlükte birine buyur emrindeyim anlamına, dinî bir kavram olarak ise "Lebbeyk Allahümme lebbeyk lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk inne'l hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk lâ şerîke lek" Rabbim! Davetine sözüm ve özümle tekrar tekrar icabet ettim, emrine boyun eğdim. Rabbim! Senin davetine icabet boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Rabbim! Bütün varlığım ile sana yöneldim; hamd senin, nimet senin, mülk senindir. Senin eşin ve ortağın yoktur demektir.⁷⁸¹ Kaynaklarda telbiye'nin ilk defa Hz. İbrâhim (a.s.) tarafından "Lebbeyk Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" şeklinde getirildiği rivayet edilmektedir.⁷⁸² Telbiyeye, hac veya umreye niyet edilerek mîkat mahallinde iki rek'at ihram namazı kılındıktan sonra başlanır ve hac yapılıyorsa kurban bayramının birinci günü akabe cemresine ilk taşın atıldığı anda, umre yapılıyorsa hâcerü'l-esved istilâm edilerek tavafa başlandığı anda son verilir.⁷⁸³ Kâbe'nin işlevlerinde bu ibadetinde yapılması görülmektedir.

3. 3 SEMBOL OLARAK KÂBE

Kutsal olan Kâbe'nin tarihi serüvenini âyetlere göre izahları yaptıktan sonra şimdi ise tasvvuflî yönden Kâbe'nin, bölümlerinin ve kibleinin ruh dünyasında ne anlamlara geldiklerini inceleyeceğiz. Öncelikle sık kullanacağımız bir kelime olan sembol ne demektir onu açıklayalım. Sembol: Grek asıllı⁷⁸⁴ olan ve Grekçe'de sembollerin, Yunanca'da symbolon anlamlarında iki yarım parçanın gösteren ile gösterilenin bir araya toplanması anlamına

⁷⁸¹ *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Telbiye", DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 645.

⁷⁸² Râzî, *a.g.e.*, c. XXIII, s. 25.

⁷⁸³ Salim, Ögüt, "Telbiye", *DİA*. c. XL, TDVY, Ankara 2011, s. 396.

⁷⁸⁴ Sadık Kılıç, "Kâbe'de ki Sembolizm Üzerine Bir Deneme", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, sayı. 5, Ankara 1987, s. 64.

gelir.⁷⁸⁵ Sembol, insanların yaşamış olduğu tecrübelerin bir gösterge etrafında yoğunlaşmasıyla, o göstergenin nedensiz ya da nedenli olarak bir başka şeyin yerine geçmesi ya da o şeyi yansıtmaları ile elde edilen iletişim birimine verilen isimdir.⁷⁸⁶ Sembol, duygularla algısı mümkün olmayan şeylerin algılanabilir hale getiren işaretlerdir.⁷⁸⁷ Sembol dinlerin kültürlerin ve toplumsal yaşamın mana yönünü besleyen en önemli kaynaktır.⁷⁸⁸ Sembol, sanatsal olarak sanat eserinin değerini, gerçeğin olduğu gibi aktarılmasında görmez; o, kendini duygu ve düşüncelerin, işaret ve biçimlerinin uygunluk içinde düzenlenişinde görür. Bunun için sanatta aslolanın sanatsal nesnenin, manevî değerler ve insanda yaşattığı duygusal heyecandır.⁷⁸⁹ Tanımlarda görüldüğü üzere sembol aslında bir araçtır. Bizimle Allah (c.c.) arasında ona karşı duygularımızı ifade ettiğimizi gösteren en önemli araçtır. Bizler Allah'ı göremediğimiz için o'nun kutsal kıldığı mekânlarda ona kavuşmuş gibi oluruz. İnsanlar Allah'ın varlığını bilir ancak o'nun mahiyetini bilemediği için Allah (c.c.)'de kullarına kendini sembollerle anlatmaktadır.⁷⁹⁰ Semboller şunları sağlamaktadır:

- 1- Kutsalı ifade etmede zenginlik sağlayıp O'na kalıcılık sağlarlar.
- 2- Görünmez ve aşkın olan bir şeyin nesnellik kazanmasını sağlarlar.
- 3- Toplumu bir arada tutarlar.⁷⁹¹

Devletler, insanlar kendilerini bazen sembollerle dile getirir. Her devletin sembol olarak bir bayrağı ve bunun dışında çeşitli simgeleri mevcuttur. İnsanlarda yine bazı önemli şeyleri ifade için semboller kullanılmaktadır. Aslında sembol, anlatmak istediğini karşındakine en kısa şekilde hissettirmek ve o duyguyu o kişide var etmektir. İnsanların herhangi bir ülkeye herhangi bir kuruma aitliğini göstermek içinde semboller kullanılmaktadır. Öncelikle en önemli sembol olan Kâbe'ye geçmeden önce diğer dinlerde ne gibi semboller vardır ona bakalım.

Budizm'de, sekiz dilimli yolu simgeleyen "Dharma Çarkı", Taoizm'de, kâinatın karanlık ve aydınlığında dengede bulunması gereken gücünü simgeleyen "yin-yang",

⁷⁸⁵ Kaval, *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁸⁶ Ömer Yavuz, "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *Milel Nihal, İnanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, sayı. 1- 2, İstanbul 2005- 2006, s. 63.

⁷⁸⁷ Galip Atasâğun, *İlâhî Dinlerde (Yahûilik-Hıristiyanlık ve İslam'da) Dinî Semboller*, Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1996, s. 1.

⁷⁸⁸ Kaval, *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁸⁹ Ali Bakkal, "Kâbe ve Sembolizm", *İslamî Araştırmalar Vakfı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2015, s. 297.

⁷⁹⁰ *a.g.e.*, s. 298.

⁷⁹¹ Kaval, *a.g.e.*, s. 89- 92.

Hinduzim’de tanrılarını ve yeryüzü, gökyüzü ve de gök katlarını simgeleyen “aum” hecesi,⁷⁹² bu dinlerin sembolleridir. Hıristiyanlarda en önemli sembol “haç” ondan sonra başpiskoposların üzerine giymiş oldukları elbisenin üzerinde bulunan Mısırlıların tanrısını simgeleyen “resim” bunun dışında “iyi çoban”, “balık” ve “davut yıldızı” ve teslis, kilise, çan, horoz, tesbih, vb. şeyler Hıristiyanların önemli dinsel sembolleridir.⁷⁹³ Yahudilerde, Hz. Süleyman’ın mührü sayılan “davut yıldızı- kalkan,” Tanrının nurunu dilemeyi sembolize eden “denora-ışık- şamdan”, haftanın yedi gününü sembolize ettiğine inanılan “yedi Rakamı”, Ağlama duvarı, sinagog, Süleyman mâbedi, gök kuşağı,⁷⁹⁴ vb. semboller vardır. Kutsal dinimiz islam’da ise Kâbe, cami, ezan, kible, ibadetler, mübarek günler ve geceler en önemli sembollerimiz olarak ortaya çıkmaktadır. Dıhlevî’nin görüşünün islam’da “Kur’an, Kâbe, Peygamber ve Namaz” en büyük semboller olduğu yönünde olduğu rivayet edilmiştir.⁷⁹⁵ Sembollerde dikkat edilmesi gereken ise, sembol’ün dünyevi manalarla sınırlandırılmaması gerekir. Çünkü sınırlandırılan sembol sınırsız mana üretmez bunun sonucunda ise asıl amaç ulan kutsala insanı götüremez.⁷⁹⁶ Biz, konumuz gereği dinimizin Kâbe ve kible sembollerimizi inceleyeceğiz. İslâm’a gönül verenler, Allah bilgisinin ve kainâtın ilminin Kur’ân’da açıklandığı ve peygamberlede desteklendiği için ilgiyi sürekli kılmasından dolayı imân ile alakalı sembollere ihtiyaç duymaz, mananın daha iyi kavranabilmesi amacı ile sembollerini kullanmışlardır.⁷⁹⁷ Kullandıkları en büyük sembol ise Kâbe’dir.

İnsanların hayatlarını sürdürebilmelerinin bir sebebi⁷⁹⁸ olan Kâbe, Yüce Allah’ın kullandığı ve insanın kendisini ilâhi vahye muhatap ve bu vahiyle sorumlu olduğunu kabul eden, mü’min ve münâfiği ayıran en önemli semboldür.⁷⁹⁹ Bu tanımda zaten bize Kâbe’nin niçin kible olarak seçildiğinin bir kanıtı olmuş oluyor. Kâbe’ye bir anlamda ev deriz. Sözlüklerde ev anlamına gelen “beyt” kelimesinin tasavvuftaki karşılığı “kalp”dir.⁸⁰⁰ Kalp iki türlü olup birisi, et parçası olan bedendeki kalp, ikincisi ise rabbânî ve rûhânî olan

⁷⁹² Ali İhsan Yitik, “Budizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Şinasi Gündüz (Editör), DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 321- 322; Ahmet Güç, “Taoizm”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Şinasi Gündüz (Editör), DİB Yayınları, Ankara 2007, s. 406.

⁷⁹³ Atasağun, *a.g.e.*, s. 99 ; Kaval, *a.g.e.*, s. 45- 48.

⁷⁹⁴ Kaval, *a.g.e.*, S. 51; Atasağun, *a.g.e.*, s. 23- 87.

⁷⁹⁵ SelimÖzarlan, “Dıhlevî’ye göre İslam’ın Sembolleri”, Erciyes Üniversitesi, *Bilimname*, sayı. 1, Kayseri 2010, c. XVII, s. 233.

⁷⁹⁶ Kaval, *a.g.e.*, s. 116.

⁷⁹⁷ Kaval, *a.g.e.*, s. 72.

⁷⁹⁸ Râzî, *a.g.e.*, c. XII, s. 84.

⁷⁹⁹ Ömer Yağcı, *Kâbe Kible ve Namaz*, İşrak Yayınları, İstanbul 2011, s. 7.

⁸⁰⁰ İrfan Gündüz, “Beyt”, *DİA*, c. VI, TDVY, Ankara 1992, s. 86.

kalp. İkisi de birbiriyle alakalı olup, insanın hakikati olan rûhânî kalptir.⁸⁰¹ Kâbe ile kalbin aynı görülmesi sebebi ile sûfiler, Kâbe için kullanılan isim ve sıfatları, kalp için kullanmışlar ve Beytullah'ı yüce Allah'ın tecelli ettiği insân-ı kâmil'in kalbi manasında kullanmışlardır.⁸⁰² İnsân-ı Kâmil, Allah (c.c.)'nün zât, isim ve sıfatlarıyla en mükemmel biçimde kendisine tecelli ettiği insandır.⁸⁰³ Görüldüğü üzere Kâbe insanla özdeşleşmiş hatta insanın Kâbe'nin de hakikatini kapsayan son derece kapsamı geniş olan engin bir varlık olduğu aktarılmıştır. İbnü'l Arabî'inde, Allah'ın kulun kalbini değerli bir ev, büyük bir harem olarak nitelediği, semâya ve arza sığmadığı halde oraya sığdığını, bunun için mümin kulun kalbinin Kâbe'den daha şerefli olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.⁸⁰⁴ Bir bakıma tavaf esnasında da Kâbe sola alınarak kalp ile Kâbe arasına dünya giremediği vurgulanmış olmaktadır.

Kâbe, şekil olarak “küp” biçiminde olduğundan, pürüzsüz bir dengeyi, ruhumuza sükûnet ilham eden bir ezellik ve ebedilik fikrini sembolize ettiği gibi⁸⁰⁵ çatısıyla gök kubbeyi, tabanı ile yeri, dört duvarıyla kozmik olan uzayın dört yanını simgeler.⁸⁰⁶ Kâbe, her şeyin merkezi olarak anne ve baba'yı temsil eder.⁸⁰⁷ Kâbe, bir sarayı temsil ettiği gibi bu sarayın kral'ının Allah olduğu, gökler ve yerde ne varsa tamamıyla ona ait olduğu, bu kral'ın merkezinin Mekke olduğu, kralla halkının Hâcerü'l-esved'de sadakat antlaşması yaptığı ve sarayın etrafını tavaf ederek de buranın korumasının anlatılır.⁸⁰⁸ Anlatılanlarda mecâzî olarak Kâbe'nin bir sarayı temsil ettiği vurgulanmıştır. Kâbe, Abdülhay, Abdülhalim, Abdülmürîd ve Abdülkâdir diye dört ismi dört köşesi ile temsil eder.⁸⁰⁹ Kâbe, peygamberlerle erenlerin gönüllerini, örtüsünün siyah olmasıyla, siyah rengin zât rengi olmasını simgeler.⁸¹⁰ Kâbe, varlık ve gönüller dairesinin yeryüzündeki odak noktasını temsil ettiği gibi, insanın ona yönelmesiyle biri dikey diğeri yatay olan iki farklı istikamete yöneldiğini yani dikey hareketle Allah'a, yatay hareket ile ise insana yönelmesini temsil eder.⁸¹¹ Kâbe ve kible, islam'ın içerdiği tüm değer ve yargılarını, kaide ve kurallarını, ilke ve prensipleri, algılama ve

⁸⁰¹ Veysel Akkaya, *Kâbe ve İnsan*, İnsan Kaynakları, İstanbul 2012, s. 53.

⁸⁰² İrfan Gündüz, a.g.e., s. 86.

⁸⁰³ Veysel Akkaya, *Kâbe ve İnsan*, İnsan Kaynakları, İstanbul 2012, s. 31.

⁸⁰⁴ Cemâlnur Sargut, *Kâbe'nin Hakikati*, Nefes Yayınları, İstanbul 2012, s. 37.

⁸⁰⁵ Kılıç, a.g.e., s. 68.

⁸⁰⁶ Lekesiz, a.g.e., s. 77.

⁸⁰⁷ Akkaya, a.g.e., s. 28.

⁸⁰⁸ Bakal, a.g.e., s. 298- 299.

⁸⁰⁹ Akkaya, a.g.e., s. 25.

⁸¹⁰ Sargut, a.g.e., s. 41- 42.

⁸¹¹ Kılıç, a.g.e., s. 67- 68.

uygulamaları sembolize eder.⁸¹² Kâbe, bütün yönleri bir'e indirerek Allah'ın, dünya'nın bitip ahiretin başladığını gösterme babında hudut çizgisinin, hakkı tutup kaldırmanın, zulme karşı şahlanışın, eşitliğin, güvenin, hürriyet ve özgürlüğün,⁸¹³ duyguların çatısı,⁸¹⁴ Müslümanları bir araya toplayan, birleştirici, bütünleştirici bir semboldür.⁸¹⁵ Kâbe'nin kendisinin yukarıda anlatılanları sembolize etmesinin yanında Kâbe ve bölümlerinin de çeşitli sembolize ettiği anlamlar vardır.

Makam-ı İbrâhim, dinî tecrübenin devamlılığının, kardeşliğin, korkudan uzak oluşun sembolüdür.⁸¹⁶ Kâbe'nin, hannân, mennân ve deyyân ismiyle üç adet direği vardır. Bunlar, insan-ı kâmil'in üç durumu olan rahmanî, rûhanî ve nefsanî ilham ve düşüncelerine işaret eder. Yedi adet minaresi ise, yedi ilâhî isim olan 1- Lâ ilâhe illallah, 2- Allah, 3- Hû, 4- Hakk, 5- Hayy, 6- Kayyum, 7- Kakhâr isimleri,⁸¹⁷ kible, bir inancı, medeniyeti ve yaşam tarzını sembolize ettiği gibi,⁸¹⁸ bu inanç ve amaç konusunda da bir olmayı beraber olmayı temsil eder.⁸¹⁹ Hâcerü'l- esved, ahde vefâyı, ümmetin bayraklığını, kıyametin haberciliğini simgeler.⁸²⁰ Tavaf'ın yedi oluşu, Yüce Allah'ın sıfatlarından Hayat, İlim, Sem'i, Basar, İrade, Kudret ve Kelam sıfatlarını, Zemzem, Hakikat ilimlerini, Safâ, halka ait olduğu söylenen sıfatlardan arınmayı, Merve, ilâhî isim ve sıfat kadehlerinden doyasıya içmeyi, ihram, dünyalık her şeyi terketmeyi sembolize eder.⁸²¹

Kâbe'nin, birde insanların bilim ve sanat tarihinde kullandıkları matematiksel bir kavram olan, tamamen biyolojik bir gerçeklik olan altın oran⁸²² hesaplaması üzerinden önemi ise şu şekilde aktarılmıştır. Kâbe'nin bulunduğu Mekke kelimesinin geçtiği âyetin harflerinin sayısı 47'dir. Âyet başından Mekke kelimesine kadar 29 harf vardır. $47/1,618=29.0$ Görüldüğü üzere Mekke, âyette belirtilen rakamlı harfde olduğu için Dünya'nın da merkezi kabul edilmektedir. Yine Kâbe bilindiği gibi Hz. İbrâhim zamanındaki gibi değildir.

⁸¹² Yağcı, *a.g.e.*, s. 24.

⁸¹³ Bakal, *a.g.e.*, s. 302-312.

⁸¹⁴ Kılıç, *a.g.e.*, s. 69.

⁸¹⁵ Bünyamin Erul, Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak*, DİB Yayınları, Ankara 2010, s. 32.

⁸¹⁶ Lekesiz, *a.g.e.*, s. 164.

⁸¹⁷ Akkaya, *a.g.e.*, s. 26.

⁸¹⁸ Kaval, *a.g.e.*, s. 98.

⁸¹⁹ Kasapoğlu, *a.g.e.*, s. 39.

⁸²⁰ Lekesiz, *a.g.e.*, s. 178- 181.

⁸²¹ Sargut, *a.g.e.*, S. 21- 23.

⁸²² Altın Oran: matematik ve sanatta, bir bütünün parçaları arasında gözlemlenen, uyum açısından en yetkin boyutları verdiği sanılan geometrik ve sayısal bir oran bağıntısıdır. Altın Oran, pi (π) gibi irrasyonel bir sayıdır ve ondalık sistemde yazılışı; 1,618. şeklindedir. [http://www.aoder.org.tr/tr/altin-oran/36.aspx\(10.06.17/21:40\)](http://www.aoder.org.tr/tr/altin-oran/36.aspx(10.06.17/21:40)).

Peygamberimiz zamanında Hafîm denen kısım dışarıda bırakılmıştır. Kâbenin eski hali büyük ihtimalle dikdörtgen olarak kabul edildiğinde yine altın oran hesabıyla şöyle bir sonuca ulaşılmıştır. Hafîm'in genişliği 13. 1 metre. Kâbe'nin diğer ucuna kadar uzunluğu, 21. 2 metre. iki uzunluğun birbirine oranı 1.618 bundan yola çıkarak Kâbe'nin ilk inşaatının altın orana göre vahiy ile yapıldığı ileri sürülmektedir.⁸²³ Rakamlarla kutsal olanlarda hesaplamalar yapmak genellikle iyi gözükmesine de yine de dikkate değer bir tablodur.

3. 3 KÂBE'NİN LİYÂKAT ÖRNEĞİ OLUŞU

Liyâkat, her şeyin layıkına hakedenine, işi başaracak kabiliyetli olana verilmesi demektir. Konumuz Kâbe olduğu için en güzel liyâkat örneğininide yine Kâbe'de göreceğiz. Kâbe ve liyâkat denince Osman b. Talha b. Ebî Talha akıllara gelmektedir. Osman b. Talha, kureyş'in Abdüddar kabilesine mensup Kâbe'nin görevlerini yürüten kusay'a kadar giden bir kişi olarak Mekke'de dünya'ya gelmiştir. Kâbe'nin anahtarlarını taşıma görevi babadan oğula dolayısıyla Osman b. Talha'ya geçmiştir.⁸²⁴ Peygamberimiz kendisini imana davet etmiş, o kabul etmediği gibi peygamberi Kâbe'ye de sokmayan, uhut savaşında müşriklerin safında yer alan, hatta sancağı taşıyan, Musab b. Umeyr'i şikayet ederek göz hapsinde kalmasına vesile olan, hicretin sekizinci senesinde Halid b. Velid ve Amr b. As ile birlikte Müslüman olan bir kişi idi.⁸²⁵

Peygamberimiz Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'ye gelince oranın anahtarını Osman b. Talha'dan istedi. Osman b. Talha'da anahtarın annesinde olduğunu söyledi. Annesine gidip Resûlullah'ın anahtarı istediğini söyleyince annesi peygamber bu anahtarı alınca bize vermez dedi Osman b. Talha ise, sen anahtarı bana vermezsen başka biri gelir senden alır dedi. Annesi ise Lât ve Uzza'ya andolsun diyerek kimse alamaz dedi. Osman b. Talha annesine, sen anahtarı vermezsen ben de kardeşim de öldürülürüz dedi. O anda Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer oraya geldiler ve Osman b. Talha'yı çağırdılar. Annesi onları duyunca oğluna, anahtarı onların almasından senin alman daha iyidir deyip anahtarı verdi. Peygamberimiz'e bu durum ma'lum olmuştu. Osman b. Talha Res'ulullah'ın yanına gelince Hz. Abbas ayağa kalkarak, anahtarın kendisine verilmesini istedi. Osman b. Talha anahtarı verirken bunu

⁸²³ Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 101- 103.

⁸²⁴ Mehmet Efendioğlu, "Osman b. Talha", *DİA*, c. XXXIII, TDVY, Ankara 2007, s. 475.

⁸²⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, c. VIII, s. 44- 45; Mehmet Efendioğlu, *a.g.e.*, c. XXXIII, s. 475.

duyunca elini geri çekti. Peygamberimiz anahtarı ver ey Osman dedi. O da verdi sonra Allah Resûlü şu âyet-i okudu:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitir ve görür.”⁸²⁶

Resûlullah, âyet-i kerîme’yi okuyup anahtarı kendinden isteyen Hz. Ali ve Hz. Abbas’a, bende sizlere faydalarından yararlanacağınız bir şey değil, kendi cebinizden harcayarak edâ edebileceğiniz bir şey veriyorum yani isteyene değil vazifeden müstağni olana diyerek anahtarı yine Osman b. Talha’ya verdi. Artık sizden bu anahtarları kim alırsa zulüm işlemiş demektir. Allah sizi Beytullah’a hizmetçi kılmıştır sizden kim bu göreve ulaşırsa layıkıyla onu saklasın dedi. Bu günde aynı sülale bu görevi yerine getirmeye devam etmektedir.⁸²⁷

İşte çok önemli liyâkat örneği olan bu olay öncelikle islam âlemi için örnek alınması gereken bir durumdur. Bu gün ki başarısızlıkların en büyük sebebi işi ehli olanın yapmamasıdır. Her şey ehline ve her şeyde ehliyle layıktır.

⁸²⁶ Nisâ, 4/ 58.

⁸²⁷ Köksal, *a.g.e.*, c. VI, s. 414; Lings, Martin, *a.g.e.*, s. 413; Kettani, *Hz.Peygamber’in Yönetimi, Et-teratibu’l-idariyye*”, Ahmet Özel (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2003, c. 1, s. 194- 196.

SONUÇ

Yüce Allah'ın yeryüzündeki en büyük şîârı olan Kâbe, zengin anlamlara sahip, fizikî yapısı ve mekânın özelliği olarak ta düşünülmesi gereken özelliklere sahip “mübarek”, “mukaddes” bir mekândır. Kur'ân-ı Kerîmde Kâbe'yi işaret eden değişik kelimeler kullanılmış olup, Kâbe'nin ilk ne zaman ve kim tarafından yapıldığı konusunda değişik rivayetler söz konusudur. Kur'ân'a bakıldığında ise Hz. İbrâhim (a.s.) tarafından temelinin yükseltildiği buyrulmaktadır. Bundan hareketle Hz. İbrâhim'den öncesinde de Kâbe'nin varlığı anlaşılmaktadır. Hz. İbrâhim (a.s.)'dan sonra Kureyşliler, Abdullah b. Zübeyr, Haccac tarafından değişik onarımlar geçiren Kâbe, Abbâsîler ve Osmanlı Devleti'nin sağlamaştırıcı onarımları ile günümüze kadar gelmiştir. Kâbe'nin değişik bölümleri vardır ve bu bölümlerde peygamberlerin, o'nu inşâ edenlerin, bilemediğimiz düşünülmesi gereken zenginlikler mevcuttur.

Kur'ân'a göre İslam'dan önce Kâbe'de değişik ibadetler yapılmıştır. Bu ibadetlerin en başta geleni hac ibadetidir. Âyet-i kerîmelerde de geçtiği üzere cahiliye arapları tarafından hac ibadeti yapılmıştır. Ancak cahiliye arapları bu ibadeti kendi çıkarları doğrultusunda hileli yollarla gerçek anlamından çıkarmışlardır. Onlar tarafından yapılan bir ibadette namaz ibadetidir. Hacda yaptıkları gibi bu ibadete de tevhid inancına yakışmayan davranışları katmışlar ve Allah (c.c.) tarafından kınanmışlardır. Müşriklerde kurban ibadeti vardı ve onlar bu ibadette de ihlâs ve samimiyeti yitirmişlerdir. Değişik putlara tapmakla kalmadıkları gibi mübârek mekân Kâbe'ye alternatif mâbetlerde yapmışlar bu uğurda Kâbe'yi yıkmaya dahi kalkışmışlardır. Bazı kavimlerin kendilerine verilen nimetlerden faydalanmasına karşın, gereği kadar şükürü ve itaâti bu nimetleri verene karşı yapmadıkları görülmektedir. Kısaca cahiliye arapları Kâbe'de hac, namaz, kurban, dua, itikâf ibadetlerini yapmışlar ancak bu ibadetleri, anlamına özüne uyum kalmayan bir hale getirmişlerdir.

Kur'ân'a göre İslam ile birlikte Kâbe'de en büyük değişimin, daha öncesinde Kudüs olan kible'nin vahiyle Kâbe olduğunun bildirilmesidir. Her dinin bir yönünün olduğu açıktır. Vahiyle birlikte peygamberimizde daha önce Kudüs'e doğru yönelerek kıldığı namazdaki olan yönünü artık Kâbe'ye çevirmiştir. Müslümanlar namazlarını Kâbe'ye yönelerek kılmaktadır. İslam ile birlikte daha önce değişik şekillerde yapılan hac ibadeti,

hicretin 9. yılında farz olarak ilân edilmiş ve peygamberimiz tarafından da yerine getirilmiştir. Günümüzde de aynı şekil ve özellikleri ile imkânlar çerçevesinde edâ edilen bir ibâdetdir.

Mübârek mekân Kâbe, her bir yapıtı ile sembolik bir değere sahiptir. Her bölümü bir çağrışım yapan, orada yapılan ibadetlerin sayısal özelliklerinin olduğu bir mekândır. Bugün dünyamızın en büyük sorunu olan adalet konusuna da, yine Kâbe’de rastlamaktayız. Peygamberimizin işi ehline teslim etmesinin en güzel örneklerinden birisini kâbe’de görmekteyiz.

Son olarak Kâbe’nin tarihi ilk insana hatta ondan öncesine kadar dayanmaktadır. Kur’ân’â göre ise Hz. İbrâhim ile inşasının yapıldığı açıklanmaktadır. Kâbe, yapıldığı günden itibaren hiç boş kalmamış. Müşrikler, ibadetlerde aslına uymayan uygulamalar yapmıştır. Kâbe’de ilk yapısal özelliğinin yanında şekilsel olarak çeşitli onarımlar ve inşa faaliyetleri yapılmıştır. Bazılarının geçmişte mekânda ve ibadette tahribat yapmalarına karşın Allah (c.c.) yeniden oralara sahip çıkacak ve orada kendisine, şanına lâıyk ibâdetleri yapacak insanları varedecektir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm

Ağoğlu, Zeynep Erdem, *Dini Ziyaret Yerleri Açısından Kızılcahamam-Çamlıdere*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

Ahmet Cevdet Paşa, *Hâtemül Enbiyâ Son Peygamber*, Sağlam Kitabevi, İstanbul ty.

Akgür A. Necati, "Takvim", *DİA*, c. XXXIX, TDVY, Ankara 2010, ss. 487- 490.

Akkaya, Veysel, *Kâbe ve İnsan*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.

Akyüz, Vecdi, *Namaz*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, Gonca Yayınları, İstanbul 1986.

Algül, Hüseyin, "Haram aylar", *DİA*, c. XVII, TDVY, Ankara 1997, ss. 105- 106.

Alodalı, Ayşe Hilal, *Mimarlıkta Sembolizm, Kutsalın Mimariyle Buluşması ve Kâbe Örneği*. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Altunkaya, Mehmet, *Müminlere Vaaz ve İrşad*, Şelale Yayınları. İstanbul 1990. c. II.

Altuntaş, Halil, "Kutsallarımız", *Diyanet Aylık Dergisi*, Sayı: 205(Ocak), DİB yayınları, Ankara 2008. ss. 5- 9.

Arapça Türkçe Lügat, Bahar Yayınları, İstanbul 1982.

Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2014.

Aruçî, Muhammed, "Saibe", *DİA*, c. XXXV, TDVY, İstanbul 2008, ss. 542-543.

Arvas, Mehmet Vehbi, *Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz. İbrahim*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2009.

Atalar, Münir, "Türklerin Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler", *A.Ü.İ.F.Dergisi*, Sayı: 30, Ankara Üniversitesi, Ankara 1986, ss.289, 290.

Atasağun, Galip, *İlâhî Dinlerde (Yahulilik-Hıristiyanlık ve İslam'da) Dinî Semboller*. Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1996.

Ateş, Ali Osman, "Kusay b. Kilâb", *DİA*. c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, ss. 460- 461

- Ateş, Süleyman Ateş. *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1995, c. I- III.
 “Kurb”, *DİA*, c.XXVI, TDVY, Ankara 2002, ss. 432- 433.
- Avcı, Casim, “Kureyş”, *DİA* c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, ss. 442- 444.
”Vasîle”, *DİA*, c. XLII, TDVY, Ankara 2012, s. 550.
- Aycan, İrfan, “Haccac b. Yusuf es- Sekafi”, *DİA*, c. XIV, TDVY, Ankara 1996, ss. 427- 428.
- Aydemir, Abdullah, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 212.
- Aydın, Mahmut.“Hıristiyanlık”,*Yaşayan Dünya Dinleri*, Şinasi Gündüz (Editör),DİB Yayınları. Ankara 2007, ss.77- 83.
- Aygür, Suat, *İslam Öncesi Cahiliye Araplarında Tanrı Anlayışı*, Uludağ Üniversitesi. SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1996.
- Azimli, Mehmet, “İsra ve Mi’raç Olayları Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Bilimname Düşünce Platformu*, Sayı: 16, Kayseri 2009/1, c. VII, ss. 43- 58
- Adam, Baki, “Sinagog”, *DİA*, c. XXXVII, TDVY, Ankara 2009, ss. 222- 224.
- Bakkal, Ali, “Hz. İbrahim”, *Hız.İbrahim Sempozyumu*, Şurkav yayınları, Şanlıurfa 1997, ss. 123- 146.
 “Kâbe ve Sembolizm”, *İslam ve Sanat Tartışmalı Toplantı*. Sunum. Düzenleyen Akdeniz Üniversitesi, Antalya 7- 8 Kasım 2014, ss. 297- 316.
- Balcı, İsrail, “İslâm’ın İlk Kiblesinin el-Mescdü’l-Aksâ Olduğu İddialarının Kritiği ve Kible Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 91- 102.
- Bardakoğlu, Ali, “Kurban”, *DİA*. c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, ss. 436- 440.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*, Bayraklı yayınları, İstanbul 2001, c. I- XXI.
- Bedirhan, Yaşar, *Orta Çağ Tarihi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012.
- Berki, Ali Himmet, Keskiöglü, Osman, *Hâtemü’l-Embiya Hz. Muhammed ve Hayatı*. DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Beydavî, Kadı, *Beydavî Tefsiri*, Şadi Eren (çev.), Selsebil yayınları, İstanbul 2010. c. I- 4.
- Bozkurt, Nebi, “Makâm-ı İbrâhim”, *DİA*, c. XXVII, TDVY, Ankara 2003. ss. 412- 413.
- Bozkurt, Mehmet, *Kâbe Tarihi ve Hac Rehberi*. Özyurt Matbaa Ankara 2009.
- Bozkurt, Nebi, “Şâzevân”. *DİA*, c.XXXVIII, TDVY, Ankara 2010, s. 390.

- Bozkurt, Nebi, Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mescid-i Harâm", *DİA*, c.XXIX, TDVY, Ankara 2004, ss. 273- 277.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, Dâru İbn Kesir, Dimaşk-Beyrut: 2002/1423.
- Buzpınar Ş. Tufan, "Surre", *DİA*, c. XXXVII, Ankara 2009, ss. 567- 569.
- Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul 2008.
- Can, Yılmaz, "Kâbe", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, OMÜİlahiyat Fakültesi, Samsun 1993, c. VII, ss. 67- 92.
- *İslam'ın Üç Kutsal Mabedi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Garânik", *DİA*, c. XIII, TDVY, Ankara 1996, ss. 361- 366.
- Cevâd Ali, *Cahiliyeden İslam'a İbadet Tarihi*, Muammer Bayraktutar (çev.), Ankara Okulu Yayınları. Ankara 2015.
- Cilacı, Osman, "Dua", *DİA*, c. IX, TDVY, Ankara 1994, ss. 529- 530.
- Çağatay, Neşet, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. AÜİF Yayınları, Ankara 1957.
- Çağrı, Mustafa, "Arap", *DİA*, c. III, TDVY, Ankara 1991. ss. 316- 321.
- Çelikkol, Yaşar, *Cahiliye Döneminde Mekke*. AÜSBE Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara 2002.
- Çetinkaya, Erdem, *Kâbe'nin Sırrı*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul 2009.
- Demircan, Adnan "Sâmîler", *DİA*, c. XXXVI, TDVY, Ankara 2009, ss. 75- 76.
- Demirci, Kürşat, "Kutsiyet" *DİA*, c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, s. 495- 496.
- Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, İfav Yayınları, İstanbul 2000.
- Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- Duman, Murat, *Osmanlılar Devrinde Kâbe'nin Yeniden İnşası*, <https://www.geyvemedya.com/osmanlilar-devrinde-kabenin-yeniden-insasi/> (08.09.2017/16:22).
- Ecer, Ahmet Vehbi, "Tarih boyunca Mekke'nin Yönetimi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 3. Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1989, c. 1, ss. 297- 311.
- Efendioğlu, Mehmet, "Osman b. Talha", *DİA*, c. XXXIII, TDVY, Ankara 2007, ss. 475.
- el- Butî, M.Sait Ramazan, *Fıkhu's Siyre*, Ali Nar (çev.), Gonca Yayınevi, İstanbul 1992.

- el- Hudarî, Muhammed, *Nûru 'l- Yakîn Muhammed*, MehmetSeriDoğru (çev.), Nida Yayınları. İstanbul 2012.
- el- İsfehani, Râgıb, *el- Müfredât Fi Garibi'l-Kur'ân*, Yusuf Türker (çev.), Pınar yayınları, İstanbul 2002.
- el-Mahalli, Celaluddin, es- Suyuti, Celaluddin, *Celâleyn Tefsiri*, Talha Hakan Alpp, OrhanEnçakar, A. KadirYılmaz (çev.), Yâsin Yayınevi, İstanbul 2010.
- Eraslan, Sadık, "Kâbe ve Mescidü-l Haram". *Hız. İbrahim Sempozyumu*. Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 1997, ss. 217- 221.
- Eroğlu, Muhammed. "Hâmî", *DİA*, c. XV, TDVY, Ankara 1997, s. 457.
- Erul, Bünyamin, Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- es- Suyûtî, Celaluddin, El- Mahalli, Celuliddin, *Celaleyn Tefsiri*, Talha Alp, Orhan Ençakar, A. Kadir Yılmaz (çev.) Yâsin Yayınevi, İstanbul 2010. c. I- II.
- Fayda, Mustafa, "Fîl vak'ası", *DİA*, c. XIII, TDVY, Ankara 1996, ss. 70- 71.
- Fazlur Rahman. *Ana Konularıyla Kur'ân*, Alpaslan Açıkgenç (çev.), Fecr Yayınları, Ankara 1987, s. 288.
- Fehd, Tefvik, "Lât", *DİA*, c. XXVII, TDVY, Ankara 2003, ss. 107- 108.
- "Menât", *DİA*, c. XXIX, TDVY, Ankara 2004, ss. 121- 122.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, "Dârünnedve", *DİA*, c. VIII, TDVY, Ankara 1993, ss. 555- 556.
- Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- Genç, Ahmet, *Kur'ân'da Salât Kavramının Semantik Tahlili*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBETİB Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2008.
- Güç, Ahmet, "Dinlerde Kible Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Bursa 2002, c. XI, ss. 1- 30.
- "Kible", *DİA*, c. XXV, TDVY, Ankara 2002, ss. 364- 365.
- "Mabed", *DİA*, c. XXVII, TDVY, Ankara 2003, ss. 276- 280.
- "Put", *DİA*, c. XXXIV, TDVY, Ankara 2007, ss. 364- 365.
- "Kur'ân'da Kutsallık Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 9, Bursa 2000, c. IX. ss. 1- 6.
- "Kurban", *DİA*, c. XXVI, TDVY, Ankara 2002, ss. 433- 435.
- Günay Hacı Mehmet "Rebîü'l-evvel", *DİA*, c. XXXIV, TDVY, Ankara 2007, ss. 501- 502.
- "Receb", *DİA*, c. XXXIV, TDVY, Ankara 2007, ss. 506- 507.
- Gündüz, İrfan, "Beyt", *DİA*, c. VI, TDVY, Ankara 1992, s. 86.

- Gündüz, Şinasi, “Maniheizm”, *DİA*, c. XXVII, TDVY, Ankara 2003, ss. 575- 577.
- Günel, Fuat, “Hicr”, *DİA*, c. XVII, TDVY, Ankara 1998, ss. 455- 456.
- Güngör, Mevlüt, “Kur’ân Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumundaki Tanrı ve Ahiret İnancı”, *AÜİF. Dinî Araştırmalar dergisi*, sayı: 23, Ankara 2005, c. VIII, ss. 13- 28.
- Gürkan, Salime Leyla, “Yahudilik”, *DİA*, c. XLIII, TDVY, Ankara 2013, ss. 187- 197.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Müesseselerine Giriş*, İhsan Süreyya Sırma (çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 1981.
- *İslam Peygamberi*, Mehmet Yazgan (çev.), Beyan Yayınları, İstanbul 2011.
- Harman, Ömer Faruk, “Hac”, *DİA*, c. XIV, TDVY, Ankara 1996, ss. 382- 386.
- “Zülhalesa”, *DİA*, c. XLIV, TDVY, Ankara 2013, s. 561.
- Hatipoğlu, M. Sait, “Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine”, *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Ankara 1992, c. VI, ss. 105- 113.
- Hicazî, Muhammed Mahmut, *Furkan Tefsiri*, Mehmet Keskin (çev.), İlimYayınları İstanbul ty., c. 1- 6.
- İbn Arabî, “Tefsir-i Kebir Te’vilât”, Vahdettin İnce (çev.), Kitsan Kitap yayınları. İstanbul 2008, c. 1- 2.
- İbn Fâris, *Mücmelü’l- Lüğâ*, Müessesetür risâle, Beyrut 1986.
- İbn Hazm, *Cevâmiu’s-Sîre*, M. Salih Arı (çev.), Çıra Yayınları, İstanbul 2004.
- İbn Hişam, *Sîret-i Nebeviyye*. Daru’l Kutubi’l İlmiyye, Mısır 1375 h.
- İbn İshak, *Siyer*, Muhammed Hamîdullah (çev.), Akabe yayınları İstanbul 1991.
- İbn Kesîr, *Tefsirül-Kur’âni’l Azîm*, Maarif Matbaası, Beyrut 1388 h. c. I- IX.
-*El bidâye ven Nihâye*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1994, c. I- XXI.
-*Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm*, Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner (çev.), Çağrı yayınları, Ankara 2002, c. I- XVI.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rabiî el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, Dârusselâm, Riyad 1999/1420.
- İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut 1414 h.
- İbnü’l- Esir. *El- Kâmil Fi’t-Tarih*. İslam Tarihi. Ahmet Ağırakça diğ. (çev.), Bahar Yayınları, İstanbul 1985, c. I- XII.
- İmamoğlu, Vehbi, “Mekke Putperestlerinin İslamla Yüzleşmesi, Tarihi ve Psikolojik Süreç Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, Sakarya 2009, c. II, ss. 307- 322.

- İsam, *Hicaz Albümü Fotoğraflarla Kutsal Topraklar*, DİB Yayınları, Ankara 2008.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah Kavramı*, Süleyman Ateş (çev.), Ankara Üniversitesi Basımevi. Ankara 1975.
- Kâmili, Fahri, *İslam Fıkında Namaz İbadeti*, Uludağ Üniversitesi SBE Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006.
- Kahraman, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Tarihi*, Babil Yayınları, İstanbul 2016, s. 73.
- Karagöz, İsmail (diğ.), *Hac İlmihali*. DİB Yayınları, Ankara 2015.
- Karaman, Hayrettin, diğ. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB. Yayınları Ankara 2014, c. I- V.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, Bir Dinî Tecrübe Olarak Kibleye Yönelme, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı: 4, DİB. Yayınları, Ankara 2005.
- Kaval, Musa, *Kible Sembolü*, Peon Kitap, İstanbul 2014.
- Kaya, Osman, *Kur'ân'ın Nüzûlu sürecinde Müslümanlar ile diğer dini gruplar arasındaki ilişkilerin Kur'ân'a yansımaları*, AÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Kaynak, İsmail Hakkı, Dinlerde Kutsal Zaman ve Mekânın Tarihsel Yapısının Fenomenolojik Algısı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 39, Konya 2016, ss. 443- 455.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, “Ebrehe”, *DİA*, c. X, TDVY, Ankara 1994, ss. 79- 80.
- Keleş, Ekrem, *Umre Rehberi*, TDVY, Ankara 2013.
- Kettani, Hz. *Peygamber'in Yönetimi*, (*Et-terâtibü'l-idariyye*), Ahmet Özel (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 2003, c. I- II.
- Kılıç, Sadi, “Kâbe’de ki Sembolizm Üzerine Bir Deneme”. *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 5, Erzurum 1986, c. I, ss. 62- 69.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Hac'dan Çizgiler, Renkler ve Sesler*. Büyük Doğu Yayınları. İstanbul 2012.
- Kilinçli, Sami, *Mekkî Surelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap İle İlişkileri*. AÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2012.
- Komisyon, *İlmihal*, DİB Yayınları, Ankara 2002, c. I- II.
- Köken, Armağan, “Sultan Abdulhamid ve Ehl-i Beyt Sevgisi.”, <http://www.ikinciabdulhamid.com/sultan-abdulhamid-ve-ehl-i-beyt-sevgisi-1111.html> http (09.09.2017/ 19: 40).
- Köksal, Mustafa Asım, *İslam Tarihi*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 2004.

- el-Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, *El-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrut 1988. c. I- XX.
- Kuzgun, Şaban, "Hanîf", *DİA*, c. XVI. TDVY, Ankara 1997, ss.33- 39.
- Küçük, Abdurrahman, "İbadet", *DİA*, c. XIX. TDVY, Ankara 1999, ss. 235- 240.
- Küçükaşçı, M. Sabri, "Safâ ve Merve", *DİA*, c. XXXV, TDVY, Ankara 2008, ss. 441- 442.
-"Rifâde", *DİA*, c. XXXV, TDVY, Ankara 2008, ss. 97- 98
-"Sikâye", *DİA*, c. XXXVII, TDVY, Ankara 2009, ss. 177- 178.
-"Zemzem", *DİA*, c. XLIV, TDVY, Ankara 2013, ss. 242- 246.
- Lekesiz, Ömer, *Sevgilinin evi*, Selis Kitaplar, İstanbul 2006.
- Lings, Martin, *İlk Kaynaklara göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Nazife Şişman (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Martı, Huriye, vd. *Hadislerle İslam*, DİB Yayınları, Ankara 2015, c. I- VII.
- Mevlânâ, İdris, Avcı, Casim, *Hz. Muhammed'in Hayatı*. DİB Yayınları, Ankara 2017.
- Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, Yusuf Karaca (çev.), İstanbul 2014.
- Müslim, Ebu-l Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kurayşî en-Nisâburî, *Sahîhu Müslim*, Dâru Tayyibe, Riyad: 2006/1427.
- Naim, Ahmet, Kamil Miras, "Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi", DİB Yayınları, Ankara 1984, c. I- XIII.
- Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Öğüt, Salim, "Hacerü'l- Esved", *DİA*, c. XIV, TDVY, Ankara 1996, ss. 433- 435.
- "Mi'cen", *DİA*, c. XXX, TDVY, Ankara 2005, s. 6.
- "Tavaf", *DİA*, c. XL, TDVY, Ankara 2011, ss. 178- 180.
- "Mikât", *DİA*, c. XXX, TDVY, Ankara 2005, ss. 48- 49.
-"Telbiye", *DİA*, c. XL, TDVY, Ankara 2011, ss. 396- 397.
- Önkal, Ahmet, Apak, Adem, Erul, Bünyamin, *Hz. Peygamber'in İzinde*, DİB Yayınları, Ankara 2015.
- "Cürhüm", *DİA*, c. VIII, TDVY, Ankara 1993, s. 138.
- Ahmet Önkal- Nebi Bozkurt, "Deve", *DİA*, c. IX, TDVY, Ankara 1994, ss. 222- 226.
- Özarlan, Selim. "Dihlevî'ye göre İslam'ın Sembolleri", *Bilimname*, Sayı: I, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2010, c. XVII, ss. 229- 250.
- Özaydın, Abdulkerim, "Hac", *DİA*, c. XIV, TDVY, Ankara 1996, ss. 386- 389.
- Özel, Ahmet, "Altınoluk", *DİA*, c. II, TDVY, Ankara 1989, ss. 537- 538.

- “Kible”, *DİA*, c. XXV, TDVY, Ankara 2002, ss. 365- 369.
- Özkan, Ali Rafet, *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Paşa, Ahmet Cevdet, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Akpınar Yayınevi, İstanbul 1988.
- er-Râzî, Fahreddin, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l Gayb*, Dâru'l Fikr Beyrut 1990, c. I- XXIII.
- es-Sâbûnî, M.Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, Ed-Dâru'l Alemiyye Li'nNeşri ve Tevzi, Kahire ty. c. I- III.
- Sargut, Cemalnur, *Kâbe'nin Hakîkati*, Nefes Yayınları, İstanbul, 2012.
- Sarıçam, İbrahim, “Hicâbe”, *DİA*, c. XVII, TDVY, Ankara 1998, ss. 431- 432.
- Sırma, İhsan Süreyya, *İslam Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed*, 22 Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2011.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Bütün Yönleri ile Asr-ı Saadet'te İslam*, Beyan Yayınları, İstanbul 1994, c. I- V.
- Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler*. 1. Baskı, Ağaç Yayınları, İstanbul 2003.
- Soysaldı, Mehmet, “İslam Öncesi Arap Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç, Hac Uygulamaları.” 8. *Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Sempozyum Kur'ân'ın An-laşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu*, 1- 3 Temmuz, İBB, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul 2011, ss. 147- 170.
- Şener, Mehmet, “İtikâf”, *DİA*, c. XXIII, TDVY, Ankara 2001, ss. 457- 459.
- “Mültezem”, *DİA*, c. XXXI, TDVY, Ankara 2006, ss. 552- 553.
- Şeriâti, Ali, *Hac*, Fecr Yayınları, Ankara 2011.
- Şimşek, M.Sait, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, 5. Baskı, Beyan Yayınları, Konya 2001.
- Şimşek, M. Sait, “Osmanlı Sultanları Kutsal Mekânların Hadimiydi”, <https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/osmanli-sultanlari-kutsal-mekanlarin-hadimiydi-350560>, (08.09.2017/ 09: 45).
- Şimşek, Osman, *Kâbe Tarihi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2003.
- Tabbara, Arif Abdülfettah, *Kur'ân'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, Ali Rıza Temel, Yahya Alkın (çev.), Yaylacık Matbaası, İstanbul 1982.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed İbn. Cerir, *Taberî Tarih*, Mustafa Can (çev.), Can Kitabevi, Konya 1980. c. I- III.

-*Taberî Tefsiri*, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin (çev.), Hisar Yayınevi, İstanbul 1996. c. I- XI.
- Tan, Zeki, *Müşrik Dindarlığı*, Ark Yayınları, İstanbul 2016.
- Taşpınar, İsmail. “Cahiliye Dönemi Müşrik Araplarda İbadet ve Ritüeller”. *2015- 2014 Ders yılı Siyer Mektebi Müfredatı Hz. Peygamber Dönemi Siyer Coğrafyası*.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Câmiu't-Tirmizî*, Dârusselâm, Riyad: 2000/1421.
- Topaloğlu, Bekir. Karaman, Hayrettin, Yeni Kamus. Yılmaz Ofset, İstanbul 1969.
- Türk Dil Kurumu*, www.tdk.gov.tr
- Türkçe Sözlük*, “Kutsal”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981.
- Uludağ, Süleyman, “Takva”, *DİA*, c. XXXIX, TDVK, İstanbul 2010, ss. 484- 486.
- Ümeri, Ekrem Ziya, *Medine Toplumunu*, Nurettin Yıldız (çev.), 2. Baskı, Risâle Yayınları, İstanbul 2007.
- Ünal, Sadettin, “Kâbe”, *DİA*, c. XXIV, TDVY, Ankara 2001, ss. 14- 21.
- Ünal, Sıddık, “Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve bir Peygamber Beklentisi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, Sakarya 2001, c. VI, ss. 87- 102.
- Ünal, Yavuz, “Hadis Verilerine Göre Hz. Peygamber’in İlk Kiblesi: Beyt-i Makdis”, *OMÜİF. Dergisi*, Sayı: 12- 13, Samsun 2001, c. XII, ss. 189- 211.
- Vehbi, Mehmet, *Hulâsât’ül Kur’ân Büyük Kur’ân Tefsiri*, İstanbul 1966, c. I- XVI.
- Yağcı, Ömer. *Kâbe Kible ve Namaz*, İşrak Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.
- Yaşaroğlu, M. Kamil, “Namaz”, *DİA*, c. XXXII, TDVY, İstanbul 2006, ss. 350- 357.
- “Safer”, *DİA*, c. XXXV, TDVY, Ankara 2008, s. 450.
- “Şâban”, *DİA*, c. XXXVIII, TDVY, Ankara 2010, s. 207.
- Yavuz, Ömer Faruk, “Kur’ân’da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri”, *Milel Nihal, İnanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, Sayı: 1- 2, İstanbul 2005, c. III, ss. 37- 65.
- Yavuz, Şevket, “Uzza”, *DİA*, c. XLII, Ankara 2012, ss. 268- 269.
- Yazıcı, İshak, “Bahire”, *DİA*, c. IV, TDVY, Ankara 1991, s. 487.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Huzur Yayınevi, İstanbul 2003, c. I- X.
- Yeni Rehber Ansiklopedisi, *Türkiye Gazetesi*, İstanbul 1994.

- Yıldırım, Celal, “İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri”, Anadolu Yayınları, İzmir1991, c. I-14.
- Yılmaz, Abdullah, *Kur’ân’da Kurban*. Harran ÜniversitesiSBEYayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 1995.
- Yılmaz, Hasan Kamil, “Mana ve ruhu ile küresel bir eğitim Hac”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 251, DİBYayınları, İstanbul 2011, ss. 4- 8.
- Yılmaz, Mehmet Selim, *Fatiha-Bakara- Âl-i İmran ve Nisa Surelerinin Tam Açıklamalı Mealleri*. Kalkan matbaa, Ankara 2010.
- Yurdagür, Metin, “Cibt”, *DİA*, c. VII, TDVY, Ankara 1993, s. 520.
- Zehebî, İmam, *Târihü’l- İslam*, Muzaffer Can (çev.), CantaşYayınları, İstanbul 1992, c. I- VI.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsirü’l-Münîr*, Hamdi Aslan, Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız (çev.), Risale Yayınları, İstanbul 2003, c. I- XV.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Süleyman Dinçer

Doğum Yılı ve Yeri : 1983/Durağan

Lisans Öğrenimi : Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / SAMSUN

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE / TOKAT

Yabancı Dili : Arapça

İş Deneyimi : Diyanet İşleri Başkanlığı / İmâm-Hatîp

İletişim : 0534 204 95 30

E-Posta Adresi : khhsinop57@hotmail.com